

UDK 343

CODEN HLKPEH

ISSN 1330-6286

HRVATSKI
LJETOPIS
ZA
KAZNENO
PRAVO
|
PRAKSU

VOL. 7 - BROJ 2/2000.

Dr. sc. Dalibor Čepulo*

SLOBODA TISKA I POROTNO SUĐENJE U BANSKOJ HRVATSKOJ 1848-1918.

Sloboda tiska i porotno suđenje u Hrvatskoj bili su međuvjetovani jer je sloboda tiska gotovo jedinu zaštitu imala u porotnom suđenju, dok je porotno suđenje bilo ograničeno na delikte počinjene u tisku. Uređenje tih pitanja bilo je presudno vezano za političko okruženje, a najčešće je bilo uređeno strogim propisima koji su se u praksi vrlo strogo primjenjivali. U Hrvatskoj je cenzura ukinuta 1848, a porota je zakratko postojala 1849-1850. Cjelovita i razmjerno liberalna tiskovna regulativa, uključujući i porotno suđenje, bila je zakonima Hrvatskog sabora postavljena 1875, ali su ti zakoni od 1884. do 1903. bili ograničavani te nekoliko puta stavljani izvan snage. Tek od 1906. došlo je do postupnog širenja uskih granica. Na udaru je naročito bilo porotno suđenje.

SLOBODA TISKA I POROTNO SUĐENJE U EUROPI 1848-1918.

Devetnaesto stoljeće obilježio je postupni prodor institucija koje su – pretežito kao izdanci liberalnih ideja i naraslog utjecaja njihovih nosilaca u društvu – imale svrhu postavljanje racionalnih i kontrolabilnih okvira državne vlasti te afirmaciju i zaštitu građanskih i političkih sloboda i prava. Izmjene do kojih je došlo na planu institucija odnosile su se na diobu i racionalni ustroj vlasti (napose diobu sudstva i uprave), uvođenje jamstava pojedinih sloboda i prava te na uređenje upravnih i sudskih postupaka kao mehanizama ostvarivanja zaštite tih prava.

Institucionalizaciji odgovarajućih vrijednosti prethodila je politička borba liberalnih pokreta za njihovo prihvaćanje do čega je u različitim zemljama dolazilo na različite načine, u različitim trenucima i u različitim oblicima. Ipak, srodnost okvirnih odrednica toga doba uvjetovala je sličnosti u naglascima na pojedine vrijednosti kao i sličnosti u institucijama koje su dobrim dijelom preuzimane iz zemalja u kojima su već bile potvrđene i izgrađene u razvijenim oblicima.

Među političkim zahtjevima koji su napose isticali posebno mjesto imao je zahtjev za uvođenjem slobode tiska. Taj je zahtjev u prvo vrijeme značio ukidanje režima privilegije odnosno dozvole i mogućnost načelno slobodnog izdavanja tiska uz ispunjavanje utvrđenih kriterija te ukidanje cenzure odnosno zamjenu preventivnog nadzora nadzorom *a posteriori* u sudskom postupku i prema propisanim kriterijima odgovornosti. Važnost slobode tiska proizlazila je iz činjenice da je u 19. stoljeću tisak bio ključni pa i jedini medij sa širokim dosegom koji je prelazio lokalne okvire i omogućavao utjecaj i na nacionalnoj razini. Tisak je bio usmjeren

* Dr. sc. Dalibor Čepulo, docent Pravnog fakulteta u Zagrebu

na razmjerno uzak krug pismene elite koja je, međutim, zbog karakterističnih izbornih cenzusa činila ključni dio biračkog tijela. Javni zborovi, vezani uz pravo okupljanja, bili su značajan i demokratski medij posredovanja ideja i mobilizacije širih slojeva stanovništva, ali su upravo ti dijelovi stanovništva u izbornom pravu bili marginalizirani ili isključeni.

I zahtjev za uvođenjem porotnog suđenja također se često isticao u sklopu liberalnih političkih zahtjeva i gotovo je neizbježno bio dijelom istih programskih dokumenata u kojima se, među drugim zahtjevima, postavljao i zahtjev za slobodom tiska. Zahtjev za porotnim suđenjem isticao se u sklopu zahtjeva za objektivnim suđenjem jer se na objektivno sudstvo gledalo kao na jedan od ključnih mehanizama zaštite sloboda i prava pojedinca pred utjecajem države koji se različitim kanalima protezao i na suce. No, zahtjev za porotnim suđenjem često se vezao upravo uz slobodu tiska jer se tražilo da se suđenje zbog delikata počinjenih u tisku odvija pred porotom. S obzirom na kritičku funkciju i značaj tiska, tiskovni delikti najčešće su imali političko obilježje, pa se od sudova, s obzirom na nedostatna jamstva sudačke neovisnosti u to doba, nije moglo očekivati nepristrano suđenje.

Pa dok je zahtjev za slobodom tiska po prirodi stvari bio reakcija na cenzuru prisutnu u svakoj zemlji, dotle je zahtjev za uvođenjem porotnog suđenja inspiraciju imao ponajviše u engleskoj tradiciji porote koja će od konca 18. i u 19. stoljeću biti trajan, ali uglavnom udaljeni uzor svim liberalnim pokretima i zakonodavstvima u europskim zemljama.¹ Od neposrednijeg značenja za procese na Kontinentu bila je Francuska gdje je s Revolucijom 1789. porota bila uvedena po uzoru na Englesku, a relativno konačno taj je institut bio oblikovan u Napoleonovom Code d'instruction criminelle 1808. Na kasnije izmjene u Francuskoj naročito su utjecale političke promjene, ali je bez obzira na izmjene glede raspona nadležnosti porotno suđenje ostalo vezano uz tiskovne delikte. Važnije izmjene uslijedile su nakon demokratske revolucije 1830. kada je znatno proširen krug građana koji su udovoljavali uvjetima za porotnika, s tim da je profesionalni cenzus trebao jamčiti sposobnost za obnašanje te dužnosti. Prema zakonima iz 1853. i 1872. pretpostavke za porotničku dužnost bile su minimalna dob od 30 godina, uživanje političkih, građanskih i obiteljskih prava, znanje čitanja i pisanja na francuskom jeziku te da osoba nije u služinskom položaju ili u stečaju. Razlozi nesposobnosti odnosno isključenja od obavljanja porotničke funkcije ležali su u moralnim razlozima odnosno u inkompatibilitetu s nekim funkcijama. U procesu formiranja porotničkog zbora suradnjom upravnih i sudskih organa formirala se godišnja lista porotnika na razini departmana iz koje se izlučivala lista za arondisman u kojem je sudio porotni sud, a potom se u tom sudu, uz prisutnost javnosti, utvrđivala lista od 36 porotnika za svako pojedino zasjedanje. Iz te se liste potom, uz dispoziciju stranaka, formirao dvanaesteročlani porotnički zbor.²

¹ O engleskoj poroti v. Bayer, Vladimir, *Problem sudjelovanja nepravnik u savremenom kaznenom sudovanju*, Zagreb, 1940, 7-14; Krapac, Davor, *Engleski kazneni postupak*, Zagreb, 1995, 29-32.

² Bayer 1940, 24-32; Coulon, Henri, *La liberté de la presse*. Paris, 1894, 10-13; Gilles, Albert, *La presse devant le jury*, Paris, 1938, *passim*.

Francuska regulativa značajno će utjecati na druge zemlje u Europi pa će i do uvođenja porote u njemačke zemlje 1848. doći pod francuskim utjecajem. U njemačkim zemljama zahtjevi za slobodom tiska i porotnim suđenjem bili su među najisticanijima u razdoblju *Vormärz*, a sloboda tiska i oslobođenje od svake cenzure te porotno suđenje za delikte počinjene u tisku bili su uvršteni u listu temeljnih prava u nacrtu liberalnog Frankfurtskog ustava 1848. Bez obzira na neuspjeh Frankfurtskog parlamenta porotno suđenje za tiskovne delikte u njemačke je zemlje uvedeno 1848-1849, ali je na neko vrijeme ograničeno ili ukinuto u razdoblju reakcije u prvoj polovici 1850-ih godina. U to su doba porote, sastavljene od demokratskog članstva, odbijale proglasiti optuženike krivim, što je pak pridonijelo afirmaciji i postupnom uvođenju načela vladavine prava. Nije slučajno da je uspješnost pritiska vlasti na novine uvelike bila korelirana s (ne)postojanjem porotnog suđenja u pojedinim zemljama i razdobljima. Zbog toga su se nakon 1867. glavni naponi za postavljanje ustavnih jamstava građanskih prava usredotočili na zahtjeve za slobodu tiska i porotno suđenje za tiskovne delikte te će djelomično uspjeti biti postignut 1871.³ I u drugim je zemljama sloboda tiska bila jedan od najistaknutijih zahtjeva u 19. stoljeću, dok će pretežito pod francuskim utjecajem izvana i uz utjecaj liberalnih pokreta iznutra porota biti uvedena u cijeli niz zemalja, a njezino neprihvatanje bit će iznimka.⁴

U Austriji je uvođenje slobode tiska i porote također isticano u predožujskom razdoblju, a sloboda tiska bit će jedan od ključnih zahtjeva u ožujskoj revoluciji 1848. Nakon odstupa Metternicha vladar je 15. ožujka proglasio ukidanje cenzure i slobodu tiska, a već 30. ožujka 1848. u austrijske nasljedne zemlje patentom je uveden strog Tiskovni red kojim je ipak uvedeno i porotno suđenje. Tim je propisom uveden režim prethodne prijave za izdavanje novina, utvrđene su pretpostavke za obavljanje dužnosti odgovornog urednika, predviđena je kaskadna odgovornost sudionika tiskovnog pothvata, zabranjena je kolportaža te predviđene visoke novčane i oštre zatvorske kazne. Patent o kaznenom postupku u tiskovnim deliktima, koji je tada također donijet, poznao je upravnu zapljenu novina o kojoj je odlučivao sud, javni sudski postupak pred zbornim sudom i porotom i supsidijarno važenje ZKP, a porotno suđenje prihvatit će i kaznenopostupovni red od 17. siječnja 1850.⁵ Sloboda tiska stvarno je značila samo to da je ukinuta cenzura i režim prethodne dozvole za izdavanje novina, no umjesto dotadašnje regulacije putem privilegija uveden je kapital kao pretpostavka izdavaštva u obliku jamčevi-

³ Kühne, Jörg-Detlef, *Civil Rights and German Constitutional Thought 1848-1871*, u: Weltenreuther, Herman (ed.), *German and American Constitutional Thought. Contexts, Interaction and Historical Realities*, New York - Oxford - Munich, 1990, 202, 226, 230-231.

⁴ Porotno suđenje bilo je uvedeno 1848. u Grčku, 1852. u Portugal, 1864. u samodržačku Rusiju, 1865. u Italiju, 1877. u Njemačko Carstvo, 1879. u Tursku, 1886. u Rumunjsku, 1887. u Norvešku, 1888. u Španjolsku, a u pojedine švicarske jedinice od 1844. Među malobrojnim zemljama koje nisu prihvatile porotno suđenje bile su Nizozemska, Danska i Švedska. Srbija je 1865. pod nazivom porotnika stvarno uvela prisežničko suđenje. Bayer 1940, 33-34.

⁵ Službeni prijevod na hrvatski patenta od 13. ožujka 1849. o slobodi tiska i patenta od 14. ožujka 1849. o postupku u tiskovnim deliktima v. u: *List zakonah i spisah vlade za krunovinu Dalmaciju*, 1849, 193-250; Horvat, Josip, *Povijest novinstva Hrvatske*, Zagreb, 1962, 174; Ogorica, Nikola, *Kazneno postupovno pravo, I*, Zagreb, 1899, 67, 68.

na za političke listove te u obliku novčanih kazni. Tako se strogi državni nadzor sada ostvarivao putem visokih jamčevina i vrlo strogih novčanih i zatvorskih kazni za kaznena djela s političkim obilježjem kao i u vidu mogućnosti zapljene novina upravnim putem u slučaju povreda javnog morala.⁶

Ožujski ustav iz 1849, koji je uveo centralistički sustav vladavine, zabranio je, među inim, cenzuru i jamčio slobodu izražavanja i porotno suđenje za teške delikte. Međutim, Silvestarski patent kojim je 1. siječnja 1852. uveden otvoreni apsolutizam izričito je isključio načelo javnosti suđenja i porotni sud,⁷ a težak udarac slobodi tiska zadat će Tiskovni red uveden 1852. Taj je apsolutistički propis postavio iznimno stroge pretpostavke za izdavanje tiskopisa, zabranjivao je kolportiranje i izlaganje novina na javnim mjestima, zapriječene kazne bile su vrlo stroge, a izricanje administrativnih mjera zabrana vrlo olakšano, uključujući zabranu daljnjeg izdavanja tiskopisa nakon tri sudske opomene.⁸ Do ključne promjene u Austriji je došlo nakon ukidanja apsolutizma i uvođenjem pseudoustavnosti te su 1862. uvedeni novi i liberalniji Zakon o tisku i Zakon o kaznenom postupku u tiskovnom području koji su bili dodatno liberalizirani novelom 1868,⁹ a novi tiskovni zakoni bit će donijeti i poslije (1894, 1902). Ustavna osnova porotnog suđenja bila je postavljena 1867. kada je liberalna većina u Carevinskom vijeću uvjetovanjem prihvaćanja Austro-ugarske nagodbe ishodila vladarevo usvajanje više ustavnih zakona, među kojima je Zakon o sudačkoj vlasti jamčio porotno suđenje za najteže i tiskovne delikte.¹⁰ U skladu s tim 1869. donijeti su Zakon o sastavu porotničkih lista i o povremenoj obustavi porotnih sudova, dok je postupak pred porotnim sudom uređen 1873. u sklopu tada donijetog Zakona o kaznenom postupku. Porotni sud bio je nadležan za sve zločine i prijestupe počinjene u tisku te za sve zločine za koje je bila zapriječena kazna više od pet godina lišenja slobode.¹¹

⁶ Pederin, Ivan, Organi austrijskog nadzora nad tiskom u Dalmaciji poslije 1848. *Arhivski vjesnik*, 34-35, 1991-1992, 121-123.

⁷ Cesarsku povelju od 31. prosinca 1851. (Silvestarski patent) v. u: *Zemaljsko-zakonski i vladni list za krunovinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1852, k. I, br. 8. Usp. i Macartney, C. A., *The Habsburg Empire 1790-1918*. London, 1969, 454.

⁸ Carski patent od 27. svibnja 1852. o tiskovnom redu v. u: *Reichs - Gesetz - und Regierungsblatt für das Kaiserthums Oesterreich, Jahrgang 1852*, Wien, 1852, 603-615; Horvat 1962, 185.

⁹ Usp. austrijski Zakon od 17. prosinca 1862. o tisku, u: *Reichs - Gesetz - Blatt für das Kaiserthums Oesterreich, Jahrgang 1863*, Wien, 1863, 145-156, i Zakon od 17. prosinca 1862. o kaznenom postupku u tiskovnom području, u: *Reichs - Gesetz - Blatt für das Kaiserthums Oesterreich, Jahrgang 1863*, Wien, 1863, 157-161, te novelu tih zakona od 15. listopada 1868. *Reichs - Gesetz - Blatt für das Kaiserthums Oesterreich, Jahrgang 1868*, Wien, 1869, 409-411. Tiskovni zakon iz 1862. išao je za uklanjanjem strogosti zakona iz 1852, ali je svejedno zadržao strogost te bio vrlo strogo primjenjivan. Macartney, 532.

¹⁰ Austrijski ustavni zakon od 21. prosinca 1867. o vlasti sudačkoj (RGI 144/1867) v. u: Bernatzik, Edmund (Hrsgb.), *Die österreichischen Verfassungsgesetze*. Wien, 1911, 430-433. Službeni prijevod na hrvatski u tekstu važećem za Kraljevinu Dalmaciju v. u: *Prevodi ilirskih zakonah i naredabah kripostnih za Dalmaciju. Iz deržavnoga lista zakonah, izdana godine 1868*. Zadar, 1868, 11-13.

¹¹ Ogorelica, 74, 76.

Slično, ali ponešto drugačije bilo je i u Ugarskoj. I tamo su zahtjevi za slobodom tiska i uvođenjem porotnog suđenja isticali u razdoblju do 1848, a postavljani su i u peštanskim *Željama naroda* u ožujku 1848.¹² Zakon o tisku koji je 1848. donio Ugarski sabor uredio je pitanja pokretanja, izdavanja i tiskanja tiskopisa, propisao kaznena djela počinjena tiskom i sankcije za njih i postavio lapidarne odrednice postupka u povodu tih delikata. Zakon je predvidio da se tiskovni delikti procesuiraju pred porotnim sudom, ali nije donio detaljnije odredbe o tome, već je ovlastio vladu da porotni sud osnuje uredbenim putem, uz uvjet da porotnik može biti onaj koji ostvaruje godišnji prihod od 2.000 forinta.¹³ No, porazom mađarske revolucije 1849. i u Ugarsku su bili uvedeni austrijski propisi, najprije u sklopu pseudoustavnog okvira, a potom u apsolutističkom okviru. Nakon vraćanja ustavnosti 1861. godine na snagu su vraćeni zakoni i običaji koji su važili prije uvođenja austrijskih zakona. Sloboda tiska liberalizirana je sniženjem iznosa depozita za izdavanje novina te osnaživanjem porotnog suđenja za tiskovne delikte.¹⁴ Dvama ministarskim naredbama iz 1867. godine normiran je kazneni postupak u tiskovnim poslovima, dok je zbog otpora konzervativaca 1869. propala namjera liberalnog dijela Dečkove stranke da porotu učini općim institutom.¹⁵ Godine 1897. u Ugarskom saboru prihvaćen je Zakon o organizaciji porotnog suda i uvedbi kaznenog postupka, ali je Zakonski članak XIII:1914, koji se u bitnim točkama poklapao s austrijskim ZKP 1873, u ugarski porotni sustav unio značajne izmjene.¹⁶

SLOBODA TISKA I POROTNO SUĐENJE U HRVATSKOJ 1848-1874.

Političkoprogramski zahtjevi usmjereni na uvođenje slobode tiska kao i zahtjevi za uvođenje porotnog suđenja u Hrvatskoj na izraženiji se način postavljaju 1848. godine. Izrazita usmjerenost nacionalnoproperodnog pokreta do 1848. na borbu na kulturno-političkom planu kao i na obranu autonomnog položaja Hrvatske utemeljenog u staleškom ustavu pred mađarskim presezanjima uvjetovala je slabiji raspon liberalnopolitičkih zahtjeva te slabiju zastupljenost zahtjeva koji su se odnosili na prava pojedinca.¹⁷ Ipak, i do 1848. kritike preoštre cenzure, ponekad povezane i s nacionalnim pitanjem, upozoravale su na važnost slobode tiska, a prisutni su bili i zahtjevi za uvođenjem porotnog suđenja.¹⁸

¹² O vezi peštanskih *Želja naroda* i zagrebačkih *Zahtjevanja naroda* usp. Čepulo, Dalibor, Izgradnja modernih mađarskih političkih i državnopravnih institucija 1790-1880, *Vladavina prava*, 3, 1999, 3-4, 23-24; Šidak, Jaroslav, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-1849*, Zagreb, 1979, 55-57.

¹³ Ugarski Zakon o štampi (tisku) iz 1848. v. u: *Zakonski članci Ugarskog' državno Sabora godine 1847/8*, Zagreb, 1860, 44-50.

¹⁴ Sugar, Peter F. (gen. ed.) *A History of Hungary*, Bloomington - Indianapolis, 1990, 256.

¹⁵ Ogorelica, 82; Sugar, 256.

¹⁶ Bayer 1940, 50-51.

¹⁷ Korunić, Petar, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1875*, Zagreb, 1989, 71.

¹⁸ U previranjima oko ilirskog pokreta 1843. anonimna Spomenica upozoravala je bečki dvor da zabrana ilirskog pokreta i oštra cenzura koja priječi njegov razvoj idu u prilog pravoslav-

Revolucionarna zbivanja u Beču i Pešti iznenadit će nosioce liberalnih tendencija u Hrvatskoj, ali ih neće posve zateći jer je već 25. ožujka 1848. na narodnom zboru u Zagrebu usvojen političkoprogramski dokument *Zahtijevanja naroda* koji pokazuje jasan pomak na idejnom planu. Među 30 točaka tog dokumenta, koji predstavlja simboličko pa i stvarno ishodište daljih nacionalno-liberalnih stremjenja u 19. stoljeću ističu se, međusobno odvojeni i nepovezani, zahtjev za slobodom tiska, koji je uvršten među zahtjeve za slobodama i pravima građana, te zahtjev za uvođenje porotnog suđenja, koji je uvršten među zahtjeve koji su se odnosili na objektivnost suđenja.¹⁹ No, kratkotrajni Sabor 1848, koji je nakon jednodnevnog zasjedanja odgođen zbog predstojećeg oružanog sukoba s Ugarskom, nije poduzeo značajnije reforme na planu institucija, pa nije došlo ni do kakve promjene niti glede pitanja slobode tiska i porotnog suđenja.

Ipak, Ferdinandovo proglašenje slobode tiska značilo je utruće dotadašnjeg režima privilegija i cenzure. Zagrebački tisak isprva se nije posve snašao u novim okolnostima te je nastavio donositi razmjerno suhoparne informacije, a narodnjačka gradska uprava na jedan je mađaronski letak zagrebačke županijske uprave reagirala ograničavanjem slobode tiska. Međutim, s obzirom na slobodu osnivanja tiskara i izdavanja novina ubrzo je došlo do pojave novih listova i slobodnijeg pisanja.²⁰

Na razvijanje slobode tiska ubrzo je reagirao grof Ferdinand Kulmer, inače zagovornik hrvatskih interesa u Beču, koji je od bana Jelačića tražio oštre mjere protiv nekih novina (napose protiv *Slavenskog juga* koji je i njega otvoreno napadao) smatrajući da se "s potpunom slobodom štampe i narodnom gardom ne može održavati nijedna država".²¹ Kulmer je pojačao pritiske nakon donošenja centralističkog Oktroiranog ustava 5. ožujka 1849. – koji je Bansko vijeće odbijalo proglasiti za Hrvatsku. Ipak, Jelačić, koji se pretežno nalazio na bojištu u Mađarskoj, konačno je popustio pred Kulmerovim zahtjevima da u Hrvatsku uvede zakon o tisku po uzoru na odgovarajući strogi austrijski zakon te je kao "ban i diktator" 9. svibnja 1849. donio kratak i lapidaran Privremeni zakon o štampi koji je predstavljao svojevrsan uvod u razdoblje represije i političke pasivizacije u pedesetim godinama.²² Taj tiskovni red izradio je simpatizer ilirskog pokreta i bivši cenzor, a

nom srbizmu i pomažu stvaranje novog književnog središta u Beogradu, dok je Ivan Kukuljević-Sakcinski isticao da je cenzura glavna prepreka "duševnog napredka našeg". Zbog oštre cenzure narodnjaci su svoj časopis *Branislav* (1844-1845) tiskali u Beogradu, odakle su ga ilegalno dopremali u Hrvatsku. Na Kukuljevićev je prijedlog među zaključke Sabora 1847. ušao i zahtjev da se (u međuvremenu ublažena) cenzura u Hrvatskoj izjednači s onom u Ugarskoj te da se utvrde "očiti i stalni zakoni" po kojima će se cenzori morati ponašati. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb, 1973, 155-156, 227-228, 231.

¹⁹ Točka 9 *Zahtijevanja naroda* traži "Slobodu štampe, vjere, učenja i govora", a točka 12 "Jednakost svih bez razlike stališa i vere pred sudom, zajedno javnost, ustmenost, porotu (Jury) i odgovornost sudacah." Izvorni tekst *Zahtijevanja naroda* i opširniju analizu zbivanja v. u Šidak 1973, 33-76.

²⁰ Horvat 1962, 150-152.

²¹ Cit. prema Horvat 1962, 173.

²² Čini se da je Kulmer imao značajan utjecaj na Jelačića te da se Jelačić na dva dana vratio s fronte upravo zato da proglasi zakon o tisku. Šidak, 312.

tadašnji načelnik odjela za prosvjetu kanonik Stjepan Moyses. Na prve glasove o mogućnosti donošenja toga zakona zagrebački tisak reagirao je žestoko, a oporba zakonu postojala je i u samom Banskom vijeću. Čini se da se unutar Banskog vijeća pokušavalo zaustaviti objavljivanje toga propisa i ublažiti neke njegove odredbe, ali je prvotni tekst objavljen u gotovo neizmijenjenom obliku.²³

Taj propis je među tridesetak članaka uključivao i odredbe o sudu i postupku zbog tiskovnih delikata. Zakon je propisivao da izdavač tiskopisa mora biti nosilac građanskih prava u nekoj od zemalja austrijske države, a urednik je morao imati najmanje 24 godine. Pretpostavka za pokretanje tiskopisa bio je obvezni polog jamčevine (500 – 2.000 forinta za političke novine koje su izlazile više od tri puta tjedno), a ta je obveza obuhvaćala i novine koje su već izlazile. Jamčevina se polagala mjesnom poglavarstvu u gotovini ili državnim obveznicama. Kaznena odgovornost trebala se prosuđivati po postojećim kaznenim zakonima. U slučaju uvrede vladara i izdajstva domovine kaznena odgovornost obuhvaćala je – uz tiskara, izdavača i odgovornog urednika – i autora, dočim su u ostalim slučajevima odgovorni bili jedino izdavač i urednik. Izdavač je mogao biti kažnjen novčanom globom ili zabranom lista, a urednik tamnicom i presudom na zabranu uređivanja listova u zemlji. Urednik je bio dužan besplatno primiti ispravak objavljene informacije. Zakon je potom sadržavao popis kaznenih djela protiv kojih su bile određene i vrlo oštre sankcije. U usporedbi s austrijskim zakonom došlo je do nominalnog snižavanja novčanih kazni (od 50 do 300 forinti), koje su međutim za hrvatske uvjete još uvijek bile vrlo visoke, uvedene su oštre zatvorske kazne tamnice od jednog mjeseca do 10 godina (koje su u austrijskom zakonu bile tek iznimno predviđene). U slučaju ponavljanja prijestupa izricala se povišena kazna, a nakon drugog ponavljanja mogla se izreći i zabrana izlaženja lista, pri trećem ponavljanju zabrana izlaženja bila je obvezna, a protiv urednika mogla se izreći i mjera zabrane obavljanja te vrste posla. Nadležnost za vođenje navedenih postupaka pripadala je porotnom sudu, koji su trebali činiti građani dotičnog grada (nikakve pretpostavke za podobnost za porotničku dužnost nisu bile propisane), između kojih je na nalog državnog odvjetnika gradski poglavar pozivao njih 36. Između njih biran je dvanaestoročlani porotnički zbor na čiji su sastav utjecali državni odvjetnik i optuženik, od kojih je svaki imao pravo izuzeti do dvanaestoricu. U postupku je važilo načelo javnosti i usmenosti. Mjesno nadležan bio je sud po kriteriju prebivališta optuženika, ali je za slučajeve uvrede veličanstva i izdaje domovine bio nadležan Banski stol. Zakon je kao vrhovno sudište označio Banski stol na koji je bilo moguće uputiti priziv koji je Banski stol rješavao donošenjem nove presude ili vraćanjem na ponovni postupak.²⁴

²³ Mirko Lentulaj, namjesnik banske časti koji je predsjedao Banskom vijeću, smatrao je da je u Hrvatskoj zakon o tisku nepotreban jer izdavač neće nikome slati novine besplatno, a onaj koji nije zainteresiran ne bi se trebao na njih pretplatiti. Čini se da je nakon kritika u tisku i podneska Banskom vijeću Lentulaj zaustavio objavljivanje Zakona nastojeći promijeniti neke njegove odredbe. Zbog toga je Zakon koji je potpisan 9. svibnja bio objavljen 20. svibnja, ali bez bitnijih izmjena. Usp. *Slavenski jug*, br. 60 od 22. prosinca 1848. i br. 57 od 15. svibnja 1849; Horvat 1962, 174-175; Šidak 1979, 312.

²⁴ Zakon o tisku v. u: *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 62 od 24. svibnja 1849; Horvat 1962, 174-175.

Zagrebački tisak žestoko je kritizirao Zakon i prije negoli ga je ban potpisao nadajući se da ga Jelačić neće prihvatiti, a još se želeće oborio na nj nakon što je potpisan, prozivajući bana i Bansko vijeće. Primjedbe protiv Zakona bile su vrlo brojne i upozoravale su ne samo na njegovu strogost i, štoviše, postroženje prema austrijskom uzoru, već i na nepotpunost, površnost i nespretnost pri izradi te na neadekvatnost hrvatskim prilikama. Prigovori su bili upućeni na samo na uvođenje kaucije nego i na njezinu visinu i obvezu da se polaže u gotovini. Nadalje, upozoreno je da u Hrvatskoj – za razliku od Austrije – uopće ne postoje kazneni i građansko-pravni zakoni nužni za primjenu Zakona o tisku na koje se on sam načelno poziva. Nelogičnom se smatrala odredba da Banski stol ima prvostupanjsku nadležnost u slučajevima uvrede vladara i veleizdaje. Smatralo se da protezanje kažnjivosti i na tiskara stvarno znači uvođenje neke vrste cenzure, a posebno je upozoreno na mogućnost trajne zabrane novina nakon ponavljanja djela i na obvezno izricanje te mjere nakon trećeg ponavljanja, što je prelazilo odredbe austrijskog zakona koji je poznavao zabranu izlaženja na tri mjeseca nakon ponavljanja. Prigovorilo se zbog lošeg načina sastavljanja porote čiji širi sastav odabire gradonačelnik bez ikakvih kriterija te upozorilo da će takva regulativa dovesti do toga da tiskovne delikte sude građani koji su nepismeni ili ne poznaju hrvatski jezik, jer inteligencija zbog neispunjavanja cenzusa pretežno nema status punopravnih građana.²⁵

Prvi i jedini postupak pred porotnim sudom po tom zakonu održan je u veljači 1850, a završio je odlaskom sa suđenja jednog člana porote, inače županijskog suca, koji je tako protestirao zbog oktroirane prirode Tiskovnog reda, nakon čega je Jelačić uredbenim putem porotu ukinuo.²⁶ Ipak, primjena Jelačićevih odredbi o tisku imala je zapreku u Ivanu Mažuraniću kao zamjeniku generalnog prokuratora jer je Mažuranić smatrao da su one suprotne carevom patentu o organizaciji sudova pa nije htio postupiti po njima, već je čekao donošenje novog tiskovnog reda.²⁷ No, podloga za onemogućavanje tiska ubrzo je dana drugim propisima te su uslijedile represivne mjere prema novinama ili uskraćivanje dozvola za izlaženje novih listova, pa je tada i Mažuranić vladi predložio odbijanje zahtjeva Mirka Bogovića za pokretanje novina.²⁸ I navedeni Mažuranićev pokušaj zaštite liberalnih listova

²⁵ Usp. Šulekove napade u: *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 56 od 10. svibnja 1849, br. 61 od 22. svibnja 1849. i br. 62 od 22. svibnja 1849; Horvat 1962, 175; Šidak 1979, 312.

²⁶ Bayer, Vladimir, Suci-porotnici, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 5, 1955, 3-4, 148; Gross, Mirjana, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985, 402; Horvat 1962, 178-179.

²⁷ Mažuranić je smatrao da bi se pozivom na patent o ustrojstvu sudova svaki sud mogao proglasiti nenadležnim i tako kompromitirati vladu te nije htio poduzimati progon. Jelačić se na Mažuranića žalio Schmerlingu, ali je on Mažuranića ovlastio da postupi prema svom nahođenju do donošenja tiskovnog zakona. Moguće je da je Mažuranić pokušavao zaštititi liberalni tisak pravnim argumentima. Gross 1985, 401, 404.

²⁸ Gross 1985, 402; Horvat 1962, 179-180. Unatoč uloženim naporima Mirko Bogović nije uspio pokrenuti list *Domobran*, a upravo je Ivan Mažuranić savjetovao vladi odbijanje tog zahtjeva zbog povezanosti programa *Domobrana* sa zaključcima Sabora 1848. te zbog suprotnosti Ožujskom ustavu. Paradoksalno je da je to savjetovao Mažuranić koji je 1849. bio na čelu deputacije Sabora koja je od vladara tražila potvrdu saborskih zaključaka i prosvjedovala protiv oktroiranog ustava. U izvještaju sačinjenim tim povodom Mažuranić je odvojio pravnu od političke strane te je potonju relativizirao. Usp. Mažuranićev izvještaj Banskoj vladi, u: Mažuranić, Ivan. *Sabrana djela*, Sv. IV. *Pisma i govori*. (prir. Milorad Živančević). Zagreb, 1979, 119-121; Šidak 1973, 293-294.

izgubio je pravno uporište nakon privremene carske naredbe u srpnju 1851. koja nije ukinula Jelačićevu naredbu o ukidanju porote te ju je sud primijenio.²⁹

Pseudoustavno stanje uvedeno Oktroiranim ustavom bilo je tek najava apsolutizma uvedenog Silvestarskim patentom 1851. koji je izričito ukinuo porotno suđenje.³⁰ Pitanja tiska bila su pak uređena Tiskovnim redom iz 1852. koji su obilježavali visoki iznosi jamčevina, iznimna strogost kazni i postupanja te široke mogućnosti poduzimanja represije upravnim putem.³¹ Taj je propis u Hrvatsku uveden carevim patentom 1852. godine i ostat će na snazi do Mažuranićeve reforme tiskovnog i kaznenog zakonodavstva 1875. godine pružajući podlogu za vrlo restriktivnu praksu protiv tiska putem upravnih i kaznenopravnih mjera.

U međuvremenu će se u Hrvatskom saboru u dva navrata pokušati autonomnim zakonima urediti pitanja vezana uz tisak i porotno suđenje.

Prvi je pokušaj bio izvršen u Hrvatskom saboru 1861. u duhu nastojanja da se nedostajuća moderna institucionalna infrastruktura, koja je trebala obuhvatiti ustrojstvo vlasti, pojedina politička prava i prosvjetu, izgradi spremanjem modernih načela i tradicionalnih hrvatskih municipalnih institucija. U tom je duhu bio izrađen ili je bio u tijeku izrade velik broj propisa među kojima su bili i oni koji su trebali urediti pitanja slobode tiska i porotno suđenje.

No, kako je iz političkih razloga Sabor 1861. bio prerano raspušten, na njemu je prihvaćen dio zakonskih prijedloga, dok je dio ostao u različitim stadijima izrade. U toj drugoj skupini bili su i Nacr tiskovnog zakona³² i Nacr kaznenog zakonika koji je sadržavao odredbe o porotnom suđenju.³³ Ti su prijedlozi bili izrađeni u različitim odborima te su trebali biti usklađeni na Glavnom odboru kojemu su bili i predani. No, zbog raspuštanja Sabora do razmatranja tih nacrta na Odboru nije došlo pa su u nacrta tih dvaju zakona ostala znatnija preklapanja i razlike.³⁴

Nacr tiskovnog zakona u odredbama upravne prirode slobodu tiska proglasio je ustavnim načelom (§ 1. Tz). Uz, proglašenje slobode svakoga na slobodno očitovanje i širenje svojih misli putem tiska, Nacr je sadržavao i načelnu zabranu ograničenja slobode tiska cenzurom, prethodnim dozvolama, državnim nametima, tiskarskim stegama i poštanskim ograničenjima (§ 2. Tz). Nacr je predvidio režim prijave pokretanja tiskopisa načelniku municipija (§ 8), a među uvjetima za pokretanje tiskopisa bili su da urednik ima prebivalište u mjestu gdje tiskopis izlazi. Za

²⁹ Službeni prijevod na hrvatski navedene carske naredbe od 6. srpnja 1851. v. u: *List zakona i spisah vlade za Krunovinu Dalmaciju*, k. XXIII, 654-658. Tom je naredbom dopunjen Tiskovni red kako bi se otklonile sve nejasnoće i omogućilo postupanje. Kako § 6. te naredbe nije ukinuo Jelačićevu naredbu, sud ju je primijenio kao važeću obrazloživši njezino donošenje "diktatorskim ovlaštenjima" bana. Gross 1985, 404.

³⁰ Usp. §§ 26. i 29. Načela za organičke uredbe. Cesarska povelja od 31. prosinca 1851. (Silvestarski patent), op. cit.

³¹ Gross 1985, 402; Horvat 1962, 183; Ogorelica, 70.

³² Nacr tiskovnog zakona v. u: *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861. IV*. Uredili i izdali Bar. Dragojlo Kušlan i Dr. Mirko Šuhaj. Zagreb, 1862 (dalje: SS 1861. IV), 183-210.

³³ Usp. čl. III. i §§ 20-40. Kaznenog prava. SS 1861, IV, 174, 177-178.

³⁴ SS 1861, IV, 265-266.

političke listove trebala se položiti i jamčevina u gotovini ili javnim obveznicama u iznosu 1.000-2.000 forinta (§ 11-13. Tz).

Nacrt tiskovnog zakona sadržavao je i kazneni materijalni te kazneni postupovni dio koji je uređivao kazneni postupak u tiskovnim poslovima odnosno pitanja vezana uz sud, porotnike, glavnu raspravu, sastav porotničkog zbora, presudu porotnika, dalji postupak i presudu te pravne lijekove, a neka od tih pitanja uređivao je i postupovni dio Nacrta kaznenog zakonika, ali uz značajne međusobne razlike u pojedinim rješenjima.

Oba su nacrt predviđala porotno suđenje u slučaju tiskovnih delikata. Tiskovni zakon je uz nadležnost porotnog suda vezivao prijestupe počinjene u tisku (§§ 45-47. Tz), i to naročito djela s političkim obilježjima vezana uz posebni državno-pravni položaj Trojedne Kraljevine i ustavni poredak i osobu kralja kao i djela vezana uz povredu sudačke tajne, vjere i morala te uvrede i klevete (§§ 24-35. Tz). Postupovni dio Nacrta kaznenog zakonika predviđao je porotno suđenje u kaznenim postupcima u županijskim i kotarskim sudovima (§ 20. Kz). Nadležnost županijskih porotnih sudova odnosila se na tiskovne prekršaje propisane Tiskovnim redom te na sve zločine i prekršaje iz Kaznenog zakona, osim na one koji su bili izričito stavljeni u nadležnost kotarskih porotnih sudova (tjelesna ozljeda, palež, krađa, razbojstvo, pomaganje u zločinu) (čl. III. Kz). Prema Nacrtu tiskovnog zakona u kaznenim postupcima u povodu tiskovnih delikata trebao je suditi zborni peteročlani sud i dvanaest porotnika (§ 70. Tz). Kazneni zakonik predviđao je osnivanje županijske porote, koja se trebala sastojati od sudišta i 12 porotnika, te kotarske porote, koja se trebala sastojati od sudišta i 6 porotnika. Županijsko sudište trebali su činiti predsjednik, tri prisjednika i tajnik te zapisničar. Predsjednika je imenovao predsjednik Banskog stola, u pravilu između članova toga suda, s tim da je njegov zamjenik po položaju bio predsjednik ili najstariji član odgovarajućeg županijskog suda. Kotarsko porotno sudište činili su kotarski sudac i dva pristava (§ 21. Kz). Prema Tiskovnom zakonu porotnička dužnost obuhvaćala je osobu u dobi 30-70 godina koje su znale čitati i pisati, bile pripadnici Trojedne Kraljevine, udovoljavale poreznom cenzusu ili cenzusu zvanja vezanima uz stjecanje viših razina izobrazbe, a isključeni su bili oni koje su nepodobnima činili obilježja zvanja (u vezi s vojskom ili crkvom) ili psihofizička obilježja (rasipnici, osobe pod skrbništvom, osobe s tjelesnim i duševnim manama) (§§ 73-75. Tz). Javna lista onih koji su udovoljavali uvjetima trebala se sastaviti u municipijima, a iz nje se ždrijebom formirala godišnja lista iz koje se prije rasprave ždrijebalo 36 porotnika koji će sudjelovati na raspravi (§§ 77-91. Tz). Od tih 36 na raspravi su na prigovor stranaka isključivani oni kod kojih su postojali propisani razlozi za isključenje, a potom su se prema preemptomnim zahtjevima stranaka otklanjali ostali do broja od 12 porotnika koji su činili porotnički zbor (§ 99. Tz). Završni govori i donošenje odluke bili su razdvojeni u dva stadija vezano uz odluku porotnika o krivnji i okolnostima koji utječu na odgovornost te na odluku sudišta o kazni. Porotničku presudu moglo je osporiti sudsko vijeće zbog nerazgovjetnosti ili jednoglasnom odlukom vijeća o zabludi porotnika ako se radilo o kondemnatornoj presudi (§ 117. Tz). Prema Kaznenom zakoniku obnašanje porotničke dužnosti bila je obveza koja je obuhvaćala muškarce iznad 25 godina, koji umiju čitati i pisati *hrvatski*, s prebivalištem u općini područja u kojem se porotnička dužnost obnašala. Za kotarske

porotne suce kriterij da čitaju i pišu hrvatski nije se morao primjenjivati u sljedećih 10 godina ako bi broj potencijalnih kandidata pao ispod 200. Od dužnosti porotnika bili su isključeni oni koji nisu udovoljavali uvjetima za porotnike kod mjesnog suda, a pravo odbiti tu dužnost imale su osobe iznad 60 godina i oni koji su obavili jednu godinu porotničke dužnosti. Lista porotnika sastavljala se najprije na kotarskoj razini iz liste porotnika mjesnih sudova, a ona se sastavljala na temelju liste općinskih izbornika. Kotarske liste podžupan je objedinjavao u županijsku listu koja se objavljivala u novinama. Na tu je listu državni odvjetnik imao pravo prigovora koji je rješavala županijska skupština bez daljeg prava priziva. Iz imenika županijskih porotnika ždrijebom se formirao godišnji popis od 300-400 porotnika koji je važio za sljedeću godinu. Od prosinca se unaprijed ždrijebom određivalo 18 odnosno 36 porotnika koji su prebivali blizu suda ("najviše uru hoda") od kojih je potom po 6 odnosno 12 ždrijebom raspoređivano za tri zasjedanja unaprijed (§ 23-40. Kz).

Od mnoštva osnova koje su u Saboru 1861. bile prihvaćene vladar je potvrdio jedino Zak. čl. XLII. o odnosu s Ugarskom, pa je Hrvatska i nakon ukidanja apsolutizma ostala s apsolutističkom regulativom postavljenom iz Beča. Zbog toga je na Saboru 1865-1867, kojem se također pripremalo prerano raspuštanje, prihvaćena većina osnova koje su bile prihvaćene ili bile u tijeku izrade na Saboru 1861. kako bi se u škripcu s vremenom pokušalo sanirati postojeće stanje i na ustavan način usvojilo moderniju institucionalnu osnovu hrvatske autonomije. Među na taj način prihvaćenim osnovama pak neće biti i Prijedlog tiskovnog zakona iz 1861, iako je donošenje zakona o tisku bilo od posebne važnosti s obzirom na očekivano raspuštanje Sabora. Tisak bi u vremenu kada Sabor ne zasjeda imao dodatno političko značenje, a njegovo bi djelovanje značajno sputavao strogi Tiskovni red iz 1852. koji je u Hrvatskoj i dalje bio na snazi. Prijedlog tiskovnog zakona iz 1861. bio je odbačen u saborskom odboru upravo zato što je uključivao porotno suđenje, što bi vjerojatno prouzročilo probleme pri dobivanju vladareve sankcije. Stoga je prihvaćen austrijski Zakon o tisku od 17. prosinca 1862. koji je bio znatno blaži od Tiskovnog reda 1852. te je k tome bio na snazi u svim zemljama Monarhije, osim Ugarskoj, pa se zbog toga mogla očekivati vladareva potvrda takvog prijedloga. Odbor je taj propis preuzeo kao privremeni, izvršio je prilagodbe hrvatskom sudbenom ustrojstvu, pri čemu je najuočljivije da hrvatska inačica, za razliku od austrijskog uzora, nije sadržavala institut porote³⁵. Sabor 1865. tako je – kao i Sabor 1861 – u osnovi preuzeo austrijsku dvočlanu regulativu koja se u hrvatskoj inačici trebala sastojala od Tiskovnog zakona i Zakona o kaznenom postupku u tiskovnim stvarima, ali iz austrijskog zakonodavstva nije preuzet i porotni sud.

Do sljedećeg pokušaja uređenja slobode tiska i uvođenja porotnog suđenja u Hrvatsku doći će nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe, za upravljanja unionističkog bana Levina Raucha. Rauch, koji je bio vlastelin i upravljač staroga kova, stvarno je ugušio slobodni tisak u Hrvatskoj u tijeku izbora za Sabor 1868. No, nakon što je unionistički Sabor 1868. prihvatio Nagodbu, Rauch je zbog napada javnosti i unionističke oporbe u Saboru htio pokazati da će u poslijenagodbenim okolnostima

³⁵ Obrazloženje osnove tiskovne regulative v. u SS 1865, 326-327.

stanje normalizirati.³⁶ Zbog toga je predložio vladaru na predsankciju zakonske nacрте koji su uređivali slobodu tiska i porotno suđenje.³⁷ Međutim, Središnja vlada nije uzimala te nacрте u raspravu. Štoviše, na urgenciju hrvatsko-slavonskog ministra u Budimpešti Kolomana Bedekovića, koji je također bio izložen pritiscima oporbe, Središnja vlada izjasnila se u lipnju 1870. protiv njihova usvajanja pozivajući se na vlastita loša iskustva s ugarskim tiskom i porotom. Ipak, kako je ta materija spadala u autonomnu nadležnost, Središnja vlada nije na te prijedloge mogla utjecati, već ih je morala proslijediti neizmijenjene kralju na potvrdu. Stoga je Središnja vlada preko Bedekovića povjerljivo obavijestila bana Raucha da će prijedlog proslijediti na predsankciju, ali ga je upozorila na moguće posljedice uvođenja porote i njegovu odgovornost za te posljedice. Rauch je na to, dakako, odustao od predlaganja zakona, mada je vlada nastavila obećavati Saboru da će odgovarajući osnovu uskoro predložiti na raspravu.³⁸

Napadi tiska na Raucha kulminirali su optužbama zbog korupcije u *Zatočniku*, koji je uz pomoć austrijskih vojnih krugova izlazio u Vojnom Sisku, gdje Rauch nije imao utjecaja.³⁹ Rauch je stoga bio prisiljen podići privatnu tužbu protiv *Zatočnika*, ali je na vojnom sudu u Vojnom Sisku njegova tužba odbijena, nakon

³⁶ Usp. interpelaciju i prijedloge Stjepana Fodročzyja i Ljudevita Vukotinića te zaključke Sabora u povodu tih prijedloga. *Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1868*, Zagreb s. a. (dalje u tekstu: *DS 1868*), 729, 1288-1289.

³⁷ Gross, Mirjana – Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb, 1992, 385; Polić, Martin. *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkog, kulturnog i društvenog života, II*, Zagreb, 1900, 115; Institut predsankcije uređen je tajnim sporazumom između vladara i Ugarskog sabora iz 1867. u procesu dogovaranja oko Austro-ugarske nagodbe. No, taj je institut važio i za hrvatske autonomne poslove faktično omogućujući Središnjoj vladi nadzor, a i utjecaj u autonomnom djelokrugu. Naime, pravo na zakonodavnu inicijativu pripadalo je kralju te je Zemaljska vlada, kao kraljev organ, podnosila zakonske prijedloge Saboru u kraljevo, a ne u svoje ime. Stoga su prije vladinog predlaganja zakonskih prijedloga Saboru vladini nacrti zakona morali dobiti vladarevu predsankciju. Vladin nacrt zakona upućivan je vladaru na predsankciju – analogno postupku sankcije – preko Središnje vlade u Budimpešti, što je stvarno značilo da nacrti hrvatskih zakona trebaju i suglasnost Središnje vlade. Međutim, za razliku od postupka sankcioniranja zakona koji je bio uređen Hrvatsko-ugarskom nagodbom, postupak predsankcije bio je izvana nevidljiv, bez propisanih rokova i pojedinih koraka, što je Središnjoj vladi omogućivalo široku slobodu ponašanja i time mogućnost pritisaka na Zemaljsku vladu i utjecanja već unaprijed na sadržaj, pa i na samo donošenje pojedinih zakona. Čepulo, 26.

³⁸ Usp. obećanja Zemaljske vlade dana još na sjednici od 13. prosinca 1870. o tome da je osnova o tiskovnom redu gotova te da će je uskoro predočiti Saboru, *DS 1868*, 1288; Gross – Szabo, 385; Krokari, James P., *Liberal Reform in Croatia, 1872-75, The Beginnings of Modern Croatia Under Ban Ivan Mažuranić*. Ph. D. Thesis, Indiana University 1980 (neobjavljeno), 221.

³⁹ Raucha je napadao *Novi Pozor* koji je nakon zabrane zagrebačkog *Pozora* 1867. osnovan u Beču. No, Rauch je tom listu oduzeo pravo raspačavanja u Hrvatskoj. Tada je uredništvo uz podršku austrijskih vojnih krugova – koji su se nadali da bi pad Raucha mogao voditi propasti dualizma – u Vojnom Sisku osnovao *Zatočnik*. Ciliga, Vera, *Slom politike Narodne stranke 1865-1880*, Zagreb, 1970, 99-100; Horvat 1962, 231-232; Šidak, Jaroslav – Gross, Mirjana – Karaman, Igor – Šepić, Dragovan, *Povijest hrvatskoga naroda g. 1860-1914*, Zagreb, 1968, 43, 47.

čega je Rauch bio prisiljen na povlačenje.⁴⁰ Raucha je zamijenio Koloman Bedeković koji je odmah prišao smirivanju prilika te je u svibnju 1871. privremenom naredbom fragmentarnog sadržaja uveo novi tiskovni režim zasnovan na austrijskom Zakonu o tisku iz 1862. Kratkom naredbom, koju je izradio novi odjelni predstojnik za pravosuđe Makso Prica, stavljeni su izvan snage neki dijelovi važećeg Tiskovnog reda iz 1852. i umjesto njih uvedene nove, liberalnije odredbe.⁴¹ Bitne izmjene bile su uvođenje režima prijave izdavanja novina organu javne sigurnosti, ublažene su pretpostavke za obnašanje dužnosti odgovornog urednika (ugarsko državljanstvo, dok je smetnju predstavljalo počinjenje nekog od kažnjivih djela predviđenih u izbornom redu), a sudska mjera obustave izlaženja na tri mjeseca, koju je izricao sud na prijedlog državnog odvjetnika, vezana je uz teža kaznena djela (zločin sa zapriječenom kaznom iznad pet godina) ili povrat (prethodna dva kažnjavanja za blaže zločine ili tri kažnjavanja za zločine i prekršaje tijekom jedne godine).⁴² Tada je *Branik*, koji je u Vojnom Sisku zamijenio u međuvremenu od vojnih vlasti zabranjeni *Zatočnik*, ustvrdio da je uredba bitno liberalnija, iako ne jamči slobodu tiska, ali je doveo u pitanje njezinu zakonitost.⁴³ No, nakon stupanja uredbe na snagu *Branik* je preseljen u Zagreb, gdje je u kolovozu 1871. počeo izlaziti pod nazivom *Obzor*.⁴⁴

⁴⁰ Ciliga, 99-100; Polić 1900, 147; Šidak i dr. 1968, 47.

⁴¹ Horvat 1962, 245; Krokari, 221; Polić, Martin, *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkog, kulturnog i društvenog života, I*, Zagreb, 1899, 149.

⁴² Banska naredba koja je uređivala pitanje izdavanja novina donijeta je 14. svibnja 1871. a trebala je stupiti na snagu danom objavljivanja u zborniku zakona. Usp. BANSKU naredbu br. 43 u: *Sbornik zakonah i naredbah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1871*. Zagreb, 1872. (dalje: *SZ 1871*), 233-234. Usp. i Krokari, 221; Polić 1899, 149. Ostaje mi nejasno o kojem "tiskovnom zakonu" govori Horvat (Horvat 1962, 245) s obzirom na to što navodi da je najvažnija odredba toga "zakona" bila da dopuštenje za izdavanje novina izdaje obrtna oblast, a ne više policija, da su njime sniženi iznosi jamčevine te da je taj "zakon" stupio na snagu 29. kolovoza 1871. Ti se podaci gotovo posve razlikuju od onih vezanih uz gore navedenu naredbu, a propis o kakvom govori Horvat nije objavljen u *SZ 1871*.

⁴³ U člancima, koje je s potpisom "Š" po svojoj prilici pisao urednik lista Šime Mazzura, dovedena je u pitanje pravna priroda navedene naredbe. Autor je ustvrdio da banova naredba nije protupisana od vladara, da se ne radi o uredbi iz nužde, već o uredbi umjesto zakona koja je derogirala zakon i koja je u Hrvatskoj neustavna. Pozivajući se na Lorenza von Steina odbacio je tvrdnju da je naredbom derogirana prijašnja apsolutistička uredba koja je tek imala naziv "zakon", jer je tvrdio da je propis koji je i od egzekutive i od sudstva priznat kao zakon mogao biti derogiran jedino zakonom. BANSKA naredba o tiskovnom redu (I), *Branik*, 10. lipnja 1871; BANSKA naredba o tiskovnom redu (II), *Branik*, 12. lipnja 1871; Još o banskoj naredbi, *Branik*, 19. lipnja 1871; Posljednja o banskoj naredbi, *Branik*, 26. VI. 1871.

⁴⁴ Vojnim vlastima je nakon pada Raucha *Zatočnik* postao nepotreban, a postojala je i određena nelagodnost zbog najavljenog ujedinjenja Vojne krajine i civilne Hrvatske te previranja među Krajišnicima protiv odlaska "pod Mađare". Stoga je na izravan nalog Franje Josipa već 25. ožujka 1871. *Zatočnik* zabranjen, a Ivan Vončina i Josip Miškatović osuđeni na zatvorske kazne (potonji je kao svećenik svoja dva mjeseca odslužio u franjevačkom samostanu u Brodu). Vončina je pak prije odlaska u zatvor osnovao *Branik* koji je nakon Bedekovićeve izmjene tiskovne regulative preseljen u Zagreb pod imenom *Obzor*. Horvat 1962, 245; Polić 1899, 149.

Umjereniji Bedeković povukao se u veljači 1872. pod pritiscima iz Budimpešte te je "rauhovac" Antun Vakanović postavljen na mjesto banskog namjesnika, ali ga je u političkom manevriranju peštanske vlade prema hrvatskim narodnjacima pred ljeto 1872. privremeno zamijenio predstojnik odjela za unutarne poslove Makso Prica. On je pak u lipnju 1872. Saboru predložio osnove o porabi tiska, o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima te o načinu sastavljanja porotničkih imenika za tiskovne sudove koje su, vjerojatno, bile izrađene još za vrijeme Raucha.⁴⁵ *Obzor* je tada u nastavcima počeo objavljivati sadržaj Osnove zakona o porabi tiska.⁴⁶ No, Prica je predložene tiskovne osnove povukao bez obrazloženja već 20. kolovoza, neposredno prije dostavljanja izvještaja saborskog odbora koji ih je razmatrao.⁴⁷ *Obzor* je izrazio žaljenje i čuđenje zbog vladinog, navodno privremenog, povlačenja tih osnova nakon što su o njima vlada i odbor postigli suglasnost, a izrazio je i nadu da će Prica ispuniti obećanje da će osnove predložiti Saboru na jednoj od prvih budućih sjednica.⁴⁸ No, to se neće ostvariti, ali će, po svojoj prilici, te iste osnove 1874. Saboru predložiti Ivan Mažuranić koji je nakon sporazuma Narodne stranke i Središnje vlade u rujnu 1873. postavljen za bana.

⁴⁵ Osnove zakona za koje je Rauch 1870. zatražio predsankciju nose iste nazive kao osnove koje je predložio Prica. U arhivskoj građi Sabora identificiranoj prema djelovodnicima nisam uspio pronaći navedene osnove, već jedino podatak o tome da su povučene, pa ne mogu reći ništa određenije o njihovom sadržaju. I. M. Gross tek spominje navedene osnove a da ih pobliže ne identificira, dok Krokrokar spominje samo vladina obećanja dana u Saboru, pa se čini da ni ti istraživači koji su se bavili Mažuranićem nisu pronašli same osnove. Usp. Gross 1985, 14; Gross – Szabo, 385; Krokrokar, 221.

⁴⁶ Zagrebački *Obzor* objavio je Osnovu zakona o porabi tiska zaključno sa § 29, a potom je prekinuo dalje objavljivanje unatoč najavi nastavka. Razlog zasigurno leži u vijesti o povlačenju Osnove iz zakonodavnog postupka. Osnova zakonskog članka o porabi tiska. *Obzor*, 12. kolovoza 1872; Osnova zakonskog članka o porabi tiska. *Obzor*, 13. kolovoza 1872; Osnova zakonskog članka o porabi tiska. *Obzor*, 16. kolovoza 1872; Osnova zakonskog članka o porabi tiska. *Obzor*, 21. kolovoza 1872.

⁴⁷ *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godina 1872-1875, I*, Zagreb, 1875. (dalje: DS 1872. I), 117, 401, 411, 415. Svakako je zanimljivo zbog čega je vlada u svega 15 dana predložila, a potom povukla predložene Osnove o tisku. Osnove su stavljen na dnevni red u razdoblju dok je Prica kao predstojnik Odjela za pravosuđe zamjenjivao Vakanovića, a i sam je Prica potom te osnove "za sad" povukao. S obzirom na to da je za osnove istoga naziva već Rauch dobio predsankciju Središnje vlade, posve je moguće da je Prica predložio upravo te osnove od čijeg je predlaganja Rauch odustao s obzirom na to da je Središnja vlada naglasila njegovu odgovornost za provedbu tih osnova. Prica je u ljeto 1872. mogao predložiti te osnove, za koje je postojala predsankcija još iz Rauchova razdoblja, nakon čega je pak možda reagirala Središnja vlada s obzirom na neoportunitost usvajanja osnova o liberalnijem režimu tiska u doba dok teku pregovori s narodnjacima kojima bi takve osnove najviše koristile. No, to su tek spekulacije. U svakom slučaju, s obzirom na kratkoću razdoblja između predlaganja i povlačenja osnova, vrlo je vjerojatno da se radilo o nekoj nekoordiniranosti ili *vis maior*.

⁴⁸ *Obzor* je izričito izrazio veliko žaljenje zbog vladinog povlačenja Osnove zakona o porabi tiska "pošto ju je odbor u sporazumu s vladom na kraj dotjerao", a usključnikom je popratio vijest da je Prica dopisom "za sad" povukao tri osnove o tisku. Saborska sjednica (22). *Obzor*, 21. kolovoza 1872; Osvrt na djelovanje Sabora. *Obzor*, 24. kolovoza 1872.

UREĐENJE SLOBODE TISKA I POROTNOG SUĐENJA U HRVATSKOJ ZA BANA IVANA MAŽURANIĆA 1874 – 1875.

Mažuranićevi tiskovni zakoni bit će prvi zakoni Hrvatskog sabora o tisku i predstavljat će osnovu tiskovne regulative sve do 1918. S obzirom na iznimno značenje tiska u 19. stoljeću ti će zakoni biti i među najznačajnijim zakonima u iznimnom plodotvornom Mažuranićevom razdoblju.

Pod slobodom tiska austrijski pravnici smatrali su pravo slobodnog izražavanja vlastitih misli putem tiska i njihovo objavljivanje bez prethodnog odobrenja vlasti te u slučaju povrede zakona kaznenopravnu odgovornost pred nadležnim sudom.⁴⁹ Hrvatski upravni teoretičar Vinko Krišković, polazeći od hrvatske prakse i određenja slobode tiska u austrijskom Zakonu o temeljnim pravima građana, posebno je isticao da se štampa ne smije staviti pod cenzuru niti biti ograničena sustavom posebne dozvole.⁵⁰

Značenje slobode tiska u Hrvatskoj u 19. stoljeću bilo je višestruko. Osnovno je značenje slobode pokretanja, izdavanja, širenja i izražavanja putem tiska bilo u činjenici što su politički listovi bili ključni, i gotovo jedini, medij političke komunikacije i bitna pretpostavka političkog života. Malobrojna politička glasila predstavljala su izrazito važno sredstvo stvaranja javnog mišljenja te su bila i najvažnije sredstvo djelovanja stranaka prema potencijalnim glasačima u cilju njihova političkog mobiliziranja. Značenje političkog tiska proizlazilo je i iz važnosti glasila za organizaciju stranaka u čiju su samu jezgru spadali, pa su, uz stranačke klubove u Saboru, stranački listovi predstavljali žarišnu točku unutarstranačke djelatnosti. Novine su bile važna kohezijska točka stranaka, a za članove izvan Zagreba one su bili počesto i jedina spona sa strankom. Unatoč stranačkoj pripadnosti ili opredijeljenosti, stranački listovi djelovali su razmjerno samostalno kao dio stranke, a ne kao njihov produžetak, te su više slijedili opću politiku stranke negoli što su izražavali suglasnost u svakom potezu.

Glede utjecaja političkog tiska na javno mnijenje odrednice su bile dvojake. U zemlji u kojoj je nepismenost bila normalna pojava, a prometna povezanost vrlo slaba, i listovi su imali mali broj pretplatnika, uglavnom koncentriranih u gradovima u kojima su izlazili, a to je najčešće bio Zagreb⁵¹. No, s obzirom na prirodu hrvatskog političkog sustava koji je izbornim cenzusima bio sužen na uzak krug obrazovane političke elite kao i s obzirom na izostanak i slabu učinkovitost ostalih sredstava političke komunikacije, utjecaj političkih novina bio je nerazmjern njihovoj veličini. S obzirom na elitističku prirodu predstavničkog sustava i stvarnu ograničenost parlamentarnog života u Hrvatskoj te istovremenu širu osnovicu i olakšanu komunikaciju kroz politička glasila, tisak je na neki način predstavljao demokratičniju dopunu hrvatskog političkog sustava i počesto jasniji, vidljiviji i učinkovitiji oblik pritiska na vladu negoli sputani Sabor. Štoviše, s obzirom na po-

⁴⁹ Kruszelnicki, Franjo, *Zakon o štampi*, Sarajevo, 1912, 5.

⁵⁰ Krišković, Vinko, *Upravna nauka. Po predavanjima prof. Dra. Kriškovića. I*, Zagreb, 1921. (skripta), 172.

⁵¹ Najveći broj pretplatnika koji je imao ugledni *Obzor*, nakon 1871. najvažniji i najveći list u Hrvatskoj, bio je 1.400. Horvat 1962, 255.

sebnosti položaja Sabora, koji uglavnom i nije bio u zasjedanju, politička komunikacija putem tiska bila je i supstitut djelovanju Sabora. Takvo značenje tiska počelo je rasti upravo u sedamdesetim godinama s obzirom na razvoj brzojavne službe i željeznica, a na čitanost je utjecala i kriza u Bosni i Hercegovini od 1875. godine, pa je zbog svega toga došlo do širenja listova u unutrašnjosti, do formiranja i širenja stalne čitalačke publike, što je snažilo utjecaj listova.

Za položaj tiska bio je važan i imovinskopравни položaj novina. Naime, političke stranke nisu imale pravni subjektivitet već i stoga što Zakon o društvima iz 1852. nije poznavao mogućnost političkih udruženja, pa zbog toga nije postojala ni stranačka imovina. Utoliko su, i unatoč stranačkoj obilježnosti, stranačke novine pokretali pojedinci s vlastitim financijskim sredstvima i uz pripomoć imućnijih stranačkih drugova. Zbog toga su novine ovisile o uspjehu na tržištu, a za pokretače su nosile rizik osobne imovinske propasti. U okolnostima financijske krhkosti nosilaca tiskovnih pothvata i nerazvijenosti kreditnih institucija u Hrvatskoj loši rezultati ubrzo su doveli i do gašenja novina. Zbog toga je na održanje novina vrlo značajan utjecaj imala visina jamčevine, kojom je zapravo imobiliziran ionako nedostajući osobni kapital, dok su zabrane novina bile vrlo učinkovito sredstvo utjecanja na financijski uspjeh i održanje listova.

Zbog svega toga regulacija slobode tiska svoju je važnost imala kao oblik ostvarenja jedne od temeljnih političkih sloboda putem koje se konstituira politička scena i građansko društvo s kanalima utjecaja na državu. Važnost te regulacije bila je dodatno pojačana zbog činjenice što je Hrvatska bila jedina zemlja u Monarhiji u kojoj je još na snazi bio represivni Tiskovni red iz 1852.

Utoliko je bilo razumljivo da se od Mažuranićeve vlade očekivalo da će riješiti taj problem i konačno zamijeniti Tiskovni red iz 1852. liberalnim zakonima o tisku. Štoviše sami narodnjaci, od kojih su najistaknutiji sjedili u Saboru, imali su tegobna iskustva iz Rauchovih progona tiska. Oni su i odlučne pobjede protiv Raucha polučili upravo zahvaljujući jamstvima slobode tiska, pa su stoga mogli dobro procijeniti važnost toga načela. Utoliko je vladalo očekivanje da će Mažuranić među svoje prioritete uvrstiti i donošenje zakona o tisku⁵².

No, kako ni nakon više mjeseci od stupanja Mažuranića na bansku čast u rujnu 1873. i unatoč intenzivnoj zakonodavnoj djelatnosti na području ustroja vlasti i prosvjete vlada nije pokazivala nikakve namjere da uskoro Saboru predloži i zakone koji bi regulirali najvažnija politička prava i slobode (prvenstveno zakone o slobodi tiska), oporba je u siječnju 1874. postavila vladi pitanje misli li predložiti nacrt zakona o tisku kao i nacrt zakona o slobodi udruživanja, slobodi sastajanja, izbornom redu i uređenju Sabora. Oporba je kritizirala pasivnost vlade i prigovorila joj da nije ponudila čak ni pogoršane inačice austrijskih zakona kakve je inače predlagala. *Obzor* je tada kritizirao oporbenu interpelaciju kao demagogiju pokazujući da Mažuranić zbog kratkoće vremena i opterećenosti izradom prioritarnijih zakona nije ni mogao dospjeti izraditi nave-

⁵² *Obzor* je već 12. listopada 1873. izražavao nadu da će saborski odbori dospjeti da do sjednice Sabora sazvane prije Božića rasprave o Osnovama o tisku koje su već bile u Saboru godinu dana ranije. Očito je postojalo vjerovanje kako bi se već oko Silvestrova mogla donijeti tiskovna regulativa. Poslovi božićnih sjednica. *Obzor*, 12. studenoga 1873.

dene osnove, a pokazao je i da od Mažuranićeve dolaska u praksi nije bilo nikakvih zabrana ili prepreka slobodi tiska i pravu udruživanja i okupljanja.⁵³ Međutim, iz vladinog odgovora jasno je proizlazilo da vlada smatra zakone o tisku, udruživanju i okupljanju manje važnima te da su vladini prioriteti stvaranje uvjeta za priključenje Vojne krajine putem reformi u sudskom ustroju, preustroj upravnog aparata i pitanje zadruga⁵⁴.

Takvo postavljanje reda prioriteta nije bilo nerazumljivo, ali čini se da marginalizaciju pitanja slobode tiska treba promatrati i u sklopu ukupnog usmjerenja Mažuranićeve vlade iz kojeg je razvidno da su politička prava uvažavana kao dio cjelovitog ustroja vlasti i društva, ali da su stvarno bila marginalizirana. Uz to je potiskivanju bavljenja pitanjem slobode tiska vjerojatno kumovala i Mažuranićeva osobna nesklonost preslobodnom pisanju novina⁵⁵. Međutim, unatoč *Obzoru* osudi oporbene kritike u Saboru kao demagogije, ipak je taj list još u siječnju 1874. istaknuo da zakon o slobodi tiska zbog svoje važnosti mora biti donijet za mandata tadašnjeg saziva Sabora⁵⁶.

Mažuranićeva vlada, vjerojatno bar donekle slijedeći takva očekivanja stranke i javnosti, odmah nakon što su usvojeni ključni organizacijski zakoni u sudstvu i upravi predložila je Osnovu o porabi tiska i tri kaznenopostupovna zakona koja su kao *lex specialis* uređivala kazneni postupak i porotno suđenje za tiskovne delikte te s njima povezan Nacrt novele kaznenog postupka. Predložene osnove o tisku po objektima regulative odgovarale su osnovama za koje je Rauch zatražio predsankciju i osnovama koje je 1872. Saboru predložio Prica.

Iz navedenih je osnova bilo jasno da će porotno suđenje u Hrvatskoj biti posve ograničeno na postupke zbog tiskovnih delikata i da neće obuhvatiti tako širok opseg kao porotno suđenje u Austriji. To se moglo zaključiti već i po Zakonu o sudačkoj vlasti iz 1874. Taj temeljni zakon bio je izrađen po uzoru na austrijski Temeljni državni zakon o sudačkoj vlasti, ali od njega nije preuzeo i odredbu o jamstvu porotnog suđenja u postupcima za djela za koja su zapriječene teške kazne te u slučaju političkih postupaka i postupaka zbog djela počinjenih tiskom.

Narav funkcionalne i političke povezanosti navedenih četiriju osnova, s obzirom na pitanje porote, donekle je odredila i redosljed njihova raspravljanja. Tako je u rujnu 1874. na red najprije došla Osnova zakona o porabi tiska, potom Osnova

⁵³ *Obzor* je upozorio da je Mažuranić od preuzimanja vlasti imao tek dva slobodna mjeseca za izradu programa i izradu zakonskih osnova kao i da su odjelni predstojnici kasno imenovani, a da je unatoč tome učinjeno puno. Posebno čuđenje zbog postavljenog pitanja izraženo je stoga što, za razliku od prijašnje prakse, od Mažuranićeve dolaska na vlast nije bilo ni jedne zabrane, osude ili kazne zbog tiskovnih delikata niti su postavljane prepreke za udruživanje i okupljanje. No, dvadesetak dana nakon tog komentara *Obzor* je u svojevrsnom inventaru onog što je Sabor učinio i onog što još treba učiniti posebno istaknuo očekivanje da se tiskovni zakoni usvoje prije kraja zasjedanja Sabora. Jučerašnja saborska sjednica, *Obzor*, 3. siječnja 1874.

⁵⁴ Usp. interpelaciju Milana Makanca i odgovor Jovana Živkovića na sjednici od 2. siječnja 1874. DS 1872. I, 1026-1028.

⁵⁵ Čini se da Mažuranić i osobno nije bio sklon slobodi tiska. Horvat 1962, 257; Polić 1900, 114-115.

⁵⁶ Jučerašnja saborska sjednica, *Obzor*, 3. siječnja 1874; što je učinio i učiniti ima Sabor, *Obzor*, 21. siječnja 1874.

zakona o sastavljanju imenika za porotne sudove, a u listopadu su na red došli i nova Zakona o kaznenom postupku i Osnova zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima. Od tih je propisa Osnova zakona o porabi tiska bila upravno-pravne prirode, dok su ostali propisi bili kaznenopravne prirode.

Vladin prijedlog zakona o porabi tiska po svoj je prilici, posve odgovarao Osnovi zakona o porabi tiska koja je 1872. predložena Saboru i povučena na Pricin prijedlog nakon što je zakonodavni odbor već izvršio svoju redakciju, a pretpostaviti je da je i ostale dvije tiskovne osnove preuzela Vakanovićeve vlada⁵⁷. Zakonodavni odbor završio je izvještaj o Osnovi zakona o porabi tiska u kratkom roku unijevši u vladin prijedlog brojne izmjene koje nisu bile načelne važnosti⁵⁸. Tako su prvo i drugo čitanje te osnove bili obavljani već na sjednici 9. rujna 1874.

Osnova je sadržavala opće odredbe, odredbe o uvjetima izdavanja tiskopisa, kaznenopravne odredbe i prijelazne odredbe.

Kao temeljno načelo osnova je proglasila slobodu svakoga da u zakonskim okvirima izražava i širi vlastite misli putem tiska (§ 1). Osnova se odnosila na tiskane predmete (tiskopise) i umnožene književne i umjetničke proizvode namijenjene širenju (§§ 2, 5)⁵⁹. Pravo proizvodnje, naklade i prometovanja tiskopisima vezano je uz ispunjenje općih uvjeta propisanih u obrtnim propisima, s tim što je pravo na izdavanje povremenog tiskopisa uključivalo i pravo nakladništva. Svatko je bio ovlašten prodavati vlastite pismene izratke u vlastitom poduzetništvu, vlastitoj nakladi i vlastitom stanu ili nekom drugom za to određenom prostoru, uz pretpostavku prijave tog prostora redarstvenim vlastima, s tim da je Zemaljska vlada mogla odrediti posebna mjesta za prodaju povremenih tiskopisa, a mjesna redarstvena vlast za prodaju školskih knjiga, kalendara, svetačkih knjiga i sl. (§ 3). Osnova je navodila tko i pod kojim uvjetima može oduzeti obrtnu povlasticu dodijeljenu tiskaru kao i pretpostavke odgovornosti poslovođe tiskare kojeg je vlasnik ovlastio na tiskanje i izdavanje (§§ 3-4). Tiskopisi su načelno morali sadržavati podatke potrebne za utvrđivanje odgovornosti, to jest podatke o tiskaru i nakladniku, a privremeni tiskopisi još i mjesto i naziv izdavača te odgovornog urednika (§ 6). Nakladnik je bio dužan (a tiskar u slučaju da nakladnik nije bio naveden ili je bio lažno naveden ili u slučaju inozemnog nakladnika) dostaviti primjerak tiskopisa predsjedništvu Zemaljske vlade, odjelu za unutarnje poslove vlade, narodnom muzeju,

⁵⁷ Ocjena o istovjetnosti osnova koje su podnijeli Prica i Mažuranićeva vlada temelji se na usporedbi Mažuranićeve osnove i dijela Pricine osnove objavljene u *Obzoru* zaključno sa § 29. Ti su dijelovi posve identični pa je očito da je Mažuranić preuzeo Pricinu osnovu. S obzirom na to i kako da su i druge dvije tiskovne osnove po nazivu jednake Pricinim osnovama kao i s obzirom na to da su te tri osnove međuvjetovane, valja pretpostaviti da je Mažuranić preuzeo već pripremljenu tiskovnu regulativu uz koju je imao i vladarevu predsankciju. Valja upozoriti i na prethodno iznijetu pretpostavku da su Pricine osnove zapravo bile osnove za koje je još Rauch zatražio i dobio predsankciju. Iz toga bi ispalo da je Mažuranić, zapravo, predložio Rauchove osnove. U svakom slučaju otpada tvrdnja J. Horvata da je Mažuranić osobno izradio Osnovu zakona o porabi tiska (Horvat 1962, 257).

⁵⁸ Usp. vladinu i odborovu osnovu, u: *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godina 1872-1875, II*, Zagreb, 1875 (dalje: DS 1872. II), 1317-1323, 132-1327.

⁵⁹ Zakonska definicija nije uključivala i širenje tiskopisa, ali to proizlazilo iz cjelokupnog sadržaja zakona. Usp. ostale odredbe Zakona o porabi tiska i definiciju, u: Kruszelnicki, 12-13.

sveučilišnoj knjižnici i posebno određenoj knjižnici te načelniku uprave područja u kojem tiskopis izlazi, i to za periodične tiskopise u redovitom vremenu izlaska, a kod ostalih tiskopisa u roku od osam dana nakon izlaska (§ 7). Svatko je bio ovlašten izdavati povremeni tiskopis (onaj koji izlazi barem dva puta mjesečno) ako je ispunio uvjete predviđene Osnovom. Pretpostavka za to bila je prijava državnom odvjetniku i načelniku organa koji se skrbi oko javne sigurnosti u mjestu izlaženja tiskopisa. Prijava je trebala sadržavati podatke o tiskopisu (naslov, rokove izlaženja, program), podatke o uredniku i tiskaru te nakladniku ako je bio različit od izdavača, a promjene podataka trebale su biti prijavljene prije početka izdavanja tiskopisa. U slučaju nepotpune prijave nadležni organ trebao je pozvati podnositelja na njezinu dopunu, a nakon primitka potpune prijave trebao ga je uputiti o polaganju jamčevine čiju je uplatu podnositelj morao dokazati pred državnim odvjetnikom i redarstvenim organom prije početka izdavanja tiskopisa. Ako podnositelj u roku od osam dana nije bio obaviješten o eventualno potrebnim radnjama glede prijave, mogao je početi izdavati tiskopis ukoliko je prethodno položio jamčevinu i dokazao njezino polaganje (šutnja administracije) (§ 8). U slučaju povrede neke od tih odredbi (izdavanje prije polaganja jamčevine ili prije proteka roka od osam dana, nepodnošenje prijave o promjenama podataka odnosno davanje lažnih podataka i svjesno postavljanje za urednika osobe koja je za to po zakonu nesposobna, uz pretpostavku da je otpočeto izdavanje tiskopisa) predležala je prekršajna odgovornost izdavača, nakladnika, urednika i tiskara. U tim su slučajevima, ovisno o težini prekršaja, sud odnosno redarstveni organi mogli obustaviti izdavanje tiskopisa dok se ne ispune propisani uvjeti, pri čemu prigovor protiv obustave nije imao suspenzivni učinak (§ 9). Za odgovornog urednika mogao je biti postavljen samo austrougarski državljanin koji je bio samostalan i imao prebivalište u mjestu u kojem je tiskopis trebao izlaziti. Za taj su položaj, prema osnovi, bile nesposobne osobe koje je zbog počinjenih kaznenih djela Zakon o općinama isključivao od izbora u općinsko zastupstvo,⁶⁰ dok su privremeno nesposobne bile osobe pod istragom za vrijeme trajanja predbježnog ili istražnog zatvora (§ 10). Jamčevinu je trebao položiti izdavač povremenog tiskopisa koji je izlazio više od dva puta mjesečno i barem se i uzgredno bavio političkim, vjerskim i društvenim pitanjima, od čega su bili izuzeti znanstveni, strukovni i vladini listovi, a prigovor o polaganju jamčevine rješavao je ban (§ 11). Jamčevina je iznosila 4.000 forinta odnosno polovinu tog iznosa za novine koje su izlazile manje od tri puta tjedno, a polagala se pri štedionicama propisanim zakonom kao gotovina ili u obliku državnih obveznica, zemljišno-rasteretnih obveznica i bančinih založnica te se vraćala tri mjeseca nakon prestanka izlaženja tiskopisa uz potvrdu izdanu od državnog odvjetnika da protiv lista ne teče istraga niti ima neizvršenih kazni niti

⁶⁰ U trenutku donošenja Zakona o porabi tiska odredba o važenju propisa o općinskom zakonu stvarno je podrazumijevala gradske redove budući da zakon o gradskim općinama još nije bio donijet, a uopće je bilo teško zamisliti da bi se takvi tiskopisi pokrenuli na područjima vanjskih (seoskih) općina za koje je važio Zakonski članak XVI:1870. o uređenju seoskih općina i trgovišta bez urednog magistrata. Iz dikcije samoga Zakona o porabi tiska vidi se da je zakonodavac imao na umu ponajprije listove koji će izlaziti u sjedištima upravnih oblasti. Ipak, valja primijetiti da je *Primorac*, koji je izdavao oporbeni *enfant terrible* Milan Makanac, izlazio u Kraljevici.

nenaplaćenih troškova (§ 12).⁶¹ Jamčevina se gubila u cijelosti ili djelomično pri naplati novčanih kazni ili troškova kaznenog postupka, a pri izricanju takve kazne ili mjere izdavač odnosno okrivljenici morali su u roku od tri dana dokazati pred državnim odvjetnikom da su dosuđene iznose platili jer je on u suprotnom poduzimao radnje radi naplate odgovarajućih iznosa iz jamčevine (§ 13). Nakon umanjivanja jamčevine umanjeni iznos imao se naknaditi i naknađivanje dokazati u roku od osam dana od obavijesti o popuni jer je u protivnom redarstveni organ po naredbi državnog odvjetnika obustavljao izdavanje tiskopisa do dokaza o plaćanju (§ 14). Tiskar je bio obavezan istovremeno s razašiljanjem ili razdavanjem privremenog tiskopisa dostaviti jedan primjerak redarstvu sigurnosti mjesta izdavanja tiskopisa te državnom odvjetniku, ako je on imao svoje sjedište u tom mjestu, dok je ostale tiskopise trebao dostaviti 24 sata prije, s tim da je državno odvjetništvo moglo odobriti razdavanje ili razašiljanje i prije isteka tog roka (§ 15). Povremeni tiskopisi bili su obvezni objaviti ispravke u istom obliku i mjestu na kojem je izišla vijest koja se ispravlja (§ 16), a Osnova je regulirala i dužnost i način objavljivanja službenih oglasa te presuda sudova i odgovornost i mjere u slučaju neispunjavanja tih obveza (§§ 17-19). Kolportaža je bila zabranjena, dok je za javno oglašavanje ili prikupljanje pretplatnika trebalo imati dozvolu redarstvenih vlasti (§ 20). Povrede propisanih odredbi od odgovornih osoba imale su karakter prekršaja i za njih su, ovisno o težini, bile zapriječene novčane kazne od 5 do 500 forinta te zatvorske kazne u rasponu od tjedan dana do tri mjeseca, dok je opći zastarni rok bio šest mjeseci ako po kaznenom zakonu nije bio kraći (§ 23).

U kaznenopravnom dijelu osnova je predviđala da se djela počinjena sadržajima objavljenim u tisku i opisana u kaznenim zakonima te odgovornost za ta djela prosuđuju po istim tim zakonima te da se odgovornost ne može isključiti očitovanjem neslaganja s objavljenim sadržajem ili preuzimanjem odgovornosti od trećeg, ali da odgovornost ne postoji u slučaju istinitog priopćavanja s državnih i zemaljskih sabora (§ 24). Osnova je utvrđivala kaznenu odgovornost urednika, nakladnika i tiskara po kriteriju propuštanja dužne pažnje, i to u načelnom, kaskadnom i ograničenom obliku. Urednik povremena tiskopisa odgovarao je zbog propuštanja dužne pažnje za sadržaje koji su imali obilježja zločina ili prijestupa bez obzira na to što po Kaznenom zakonu za ta djela ne bi bio odgovoran i bez obzira na svoje ograđivanje od takvih sadržaja ili na preuzimanje odgovornosti od druge osobe⁶² (§ 25). Nakladnik nepovremenog tiskopisa bio je kaskadno odgovoran po

⁶¹ Tekstovi vladinog prijedloga i redakcije koju je učinio Zakonodavni odbor u DS kao visinu jamčevine navode 5.000 forinta. No, i u raspravi i u tekstu Zakona navodi se visina 4.000 forinta. Vjerojatno se kod iznosa od 5.000 forinta radilo o pogreški u prepisivanju. Usp. DS 1872. II, 1301, 1325.

⁶² U Hrvatskoj je trodioba na zločine, prijestupe i prekršaje bila postavljena Kaznenim zakonom o zločinima, prijestupima i prekršajima koji je u Hrvatsku uveden patentom 27. svibnja 1852. Taj se zakon zasnivao na francuskoj trodiobi na *crimes, délits i contraventions* koju su preuzeli i njemački, belgijski i talijanski zakoni. No, Kazneni zakon iz 1852. nije imao jasno i dosljedno provedenu trodiobu i formalnu definiciju zločina, prijestupa i prekršaja te ne daje uporišta za jasno kategorijalno razlikovanje ni po kriteriju tipa odgovornosti niti po zapriječenoj kazni. Jasno je jedino da je pod zločinima mišljeno na najteže, pod prijestupima na lakše i pod prekršajima na najlakše slučajeve kažnjivosti. Jednako vrijedi i za slučajeve posebnih ti-

kriteriju propuštanja dužne pažnje ako nije mogao na prvom sudskom saslušanju označiti pisca ili izdavača koji je u doba kada je tiskopis preuzet radi naklade imao stalno prebivalište na području kraljevine Hrvatske i Slavonije (§ 26). Tiskar tiskovine kažnjiva sadržaja bio je odgovoran zbog propuštanja dužne pažnje ako se pri tiskanju nisu poštovali propisi o obveznoj dostavi tiskopisa (§§ 7, 15), a širitelj tiskopisa ako je to činio na zabranjeni način (§ 20) te u drugim slučajevima koje je Zakon navodio (sudska zabrana širenja, zaplijenjen tiskopis, tiskopis koji nema propisani sadržaj potreban za identifikaciju, ekscesni tiskopisi proizvedeni u inozemstvu) (§ 27). Osobe koje su bile odgovorne za navedena djela temeljem propuštanja dužne pažnje odgovarale su za prekršaj, s tim da su se na njih primjenjivale kazne zatvora od jednog do šest mjeseci u slučaju da je sadržaj djela počinjenog tiskopisom imao objektivna obilježja zločina, a novčane kazne od 20 do 200 forinti ako je djelo imalo objektivna obilježja prijestupa (§§ 29-30). Odgovornost za propuštanje dužne pažnje počinjala je trenutkom širenja tiskopisa (§ 28). U slučaju kondemnatorne presude zbog zločina ili prijestupa počinjenog sadržajem tiskopisa za koji se polaže jamčevina, uz kaznu se izricala i presuda na gubitak jamčevine, i to od polovice do cijelog iznosa u slučaju teških zločina (kazna tamnice preko pet godina), za ostale zločine od 300 forinti do cijelog iznosa te od 60 do 300 forinti u slučaju prijestupa. Isto je vrijedilo i u slučaju odgovornosti zbog zanemarene dužne pažnje ako je posljedica djela odgovarala opisu zločina ili prijestupa (§ 31). U presudu kojom je sadržaj tiskopisa proglašavan zločinom obvezno je izricana i zabrana daljeg širenja tiskopisa koja se objavljivala u službenim novinama, a fakultativno je ta zabrana izricana i u slučaju sadržaja koji predstavlja prijestup ili prekršaj (§ 32). U slučajevima zabrane tiskopisa sud je mogao dosuditi da se tiskopis u kojem je utvrđeno postojanje kažnjivog djela te sprave za umnažanje unište u cijelosti ili djelomično, ali se to nije odnosilo na primjerke koji su prešli u posjed trećih za njihovu privatnu uporabu (§ 33). Na prijedlog državnog odvjetnika ili privatnog tužitelja sud je mogao izreći i javno objavljivanje kaznene presude na teret okrivljenika (§ 34). Glede zastare važili su propisi iz Kaznenog zakona, ali s najduljim rokom od šest mjeseci (§ 35). Stupanjem Zakona o porabi tiska, na snagu trebalo je prestati važenje propisa koji se odnose na porabu tiska pri čemu je izričito bio naveden Tiskovni red iz 1852. godine (§ 36). Tiskopisi koji su već izlazili otprije morali su u roku od 15 dana dokazati uplatu jamčevine (§ 38).

Zakonodavni odbor preradio je najveći broj odredbi predložene osnove. Ta se prerada najvećim dijelom sastojala u stilizaciji i redakciji kojom je razmjerno loš i ponekad nezgrapno i slabije razumljiv tekst znatnije popravljen, ali su učinjeni i neki značajniji zahvati. Tako su iz vladina prijedloga brisani dijelovi koji su regulirali oduzimanje obrtno povlastice (§§ 3, 4) – što nije ni mogao biti predmet autonomne regulative, pojam austro-ugarski državljanin kao opći preduvjet za obnašanje dužnosti urednika zamijenjen je izrazima "ugarsko-hrvatski ili austrijski

skovnih delikata. Usp. poglavlje: Pojam zločina u širem smislu, u: *Kazneni postupnik. Po predavanju prof. Dr. Janka Čakančića na zagrebačkom sveučilištu 1889*, Zagreb (skripta, litografirano), i §§ 1-2. te ostale odredbe o zločinima, prijestupima i prekršajima iz KZ 1852. u: *Kazneni zakon o zločinima, prestupcima i prekršajima od 27. svibnja 1852. sa zakonima od 17. svibnja 1875*, Zagreb, 1908. (dalje Kazneni i tiskovni zakoni), 11-12.

državljanin" (§ 10), a umjesto razmjernog gubitka jamčevine u § 31. utvrđen je nominalni iznos od 500 forinti do cijelog iznosa.

U izvještaju o Osnovi zakona o porabi tiska odborski izvjestilac (L. Šram) naglasio je izniman politički utjecaj i značenje tiska kao jamstva političkih sloboda zbog čega je nakon 1848. postupno ukidana cenzura, dok je u javnom interesu uspostavljeno ravnovjesje između slobode tiska i zaštite od zloporaba tiska. Za važeći zakon iz 1852. istaknuo je da je ukinuo cenzuru, ali ju je gotovo supstituirao preventivnim podnošenjem tiskopisa upravnoj vlasti i državnom odvjetništvu koji su imali pravo zapljene lista. Kao prednosti predložene osnove istaknuo je da napušta represivne i restriktivne odredbe zakona iz 1852, a osobito je istaknuo promjene u sustavu odgovornosti i smanjenje kazni, dočim je zadržana jamčevina čiji je iznos smanjen. Kao posebnu važnost predložene osnove istaknuo je da je jednaka propisu koji važi u Vojnoj krajini, zbog čega predstavlja i doprinos ostvarivanju jedinstva zemlje.

Opća rasprava o predloženoj Osnovi bila je iznenađujuće kratka. Tek je M. Posilović istaknuo prigovor glede stupnja represivnosti Osnove. On je prihvatio da je Osnova velik pomak u odnosu prema zakonu iz 1852. No, prigovorio je što nije prihvaćen sustav "pune slobode tiska" koji ne poznaje posebne tiskovne delikte. Tvrdio je da je u prevelikom stupnju prisutan represivni pristup koji se ispoljava u velikom broju slučajeva u kojima sud može zabraniti tiskopis, u obveznom izricanju zabrane širenja ako je presudom utvrđeno počinjenje zločina, u mogućnosti obustave izdavanja tiskopisa iz nejasno određenih razloga. Smatrao je da narodu treba dati onoliko političke slobode za koliko je zreo te da je Osnova nepotrebno prestroga jer je dotad na području tiska više ekscesa počinila država prekoračivanjem čak i granica koje je zakon 1852. postavio negoli je to činio tisak koji se, s obzirom na malo pismenih, "odviše mlitavo razvijao". Uz to je smatrao da je jamčevina previsoko odmjerena s obzirom na to da ona mora biti sukladna razvoju naroda i veličini naklade tiskopisa pa nije trebala biti viša od 2.000 forinta umjesto što iznosi čak polovicu iznosa jamčevine za bečke listove.

Izvjestilac (L. Šram) ustvrdio je da sustav posve slobodnog tiska nigdje i ne postoji jer se ne može dovesti u suglasje s državnom idejom. Predstavnik vlade (D. Stanković) upozorio je pak na anakronično pravno stanje u Hrvatskoj kao jedine zemlje u Monarhiji u kojoj je još na snazi apsolutistički Tiskovni red, zbog čega je vlada "zadovoljila" želji za slobodom tiska. Kao podlogu vladinog prijedloga Osnova o tisku Stanković je naveo ideju da sloboda tiska nije samo pravo pojedinca već i važna politička institucija. Naveo je da je zbog toga predloženim osnovama isključena samovolja upravnih organa prema tisku te o tisku odlučuje isključivo sudac na temelju zakona – to je i najveća razlika prema propisu iz 1852. Naglasio je da predložena Osnova zakona o porabi tiska ukida koncesionalni sustav izdavanja tiska kao administrativne privilegije i uvodi slobodu i pravo izdavanja tiskopise, ukida sustav opomene i ovlaštenja upravne vlasti na obustavu izdavanja i zabranu širenja tiskopisa, ukida zapljenu političkog tiskopisa isključivo od upravnih vlasti i precizira i ograničava odgovornost jače je vezujući uz krivnju. U tome vidi ispunjenje svih jamstava koja zahtijeva sloboda tiska kojoj nužno nasuprot stoji pravo države da kazni, progoni i nastoji spriječiti kažnjiva djela, s tim da su za prvo nadležni sudovi, a za druge dvije zadaće sudovi i redarstvene vlasti. Odatle proizlazi i mogućnost izricanja preventivne odluke o privremenoj zabrani

širenja tiskopisa koju potvrđuje ili ukida sud, pri čemu je Stanković očito mislio na Zakon o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima. S obzirom na to da je redarstvo dužno djelovati preventivno i da su postavljeni pravni okviri njegova postupanja, smatrao je da se ne radi o samovolji. Odbio je i prigovor protiv "objektivne presude" o zabrani tiskopisa s kažnjivim sadržajem u slučaju kada se ne može utvrditi krivac jer bi u suprotnom, s obzirom na nemogućnost izricanja administrativne zabrane raspačavanja, tiskopis s kažnjivim sadržajem mogao biti slobodno širen. Naveo je da taj institut štiti javni interes koji vrijedi isto, "a po mnome mnienju i više" od slobode tiska jer slobode bez poretka nema nigdje.

Rasprava je u drugom čitanju bila još mnogo skromnija. Brlić i Posilović predložili su smanjenje iznosa kaucije na 2.000 forinta. Pri tome je Brlić izrazio žaljenje što se osnova nije držala austrijskog uzora, po kojem se visina jamčevine određuje prema veličini lista jer listovi u manjim gradovima imaju manje pretplatnika i manju zaradu. Posilović je pak napomenuo da se nije zalagao za sustav potpuno slobodnog tiska i za potpuno ukidanje jamčevine, ali da je predložena jamčevina pretjerana s obzirom na nakladu hrvatskih listova. Predstavnik vlade (D. Stanković) dogovorio je da, nasuprot aluzijama, svrha jamčevine nije represivna, već da služi ustanovljenju stvarnih jamstava za provedbu zakona te da postoji i u Engleskoj, Francuskoj, Pruskoj i Bavarskoj i da nije suprotna slobodi tiska. Naveo je da jamčevina pokazuje solidnost pothvata i ozbiljnost interesa za javni poredak i onemogućuje shvaćanje tiska kao privatne spekulacije pojedinaca. U glasovanju je nakon prvog rezultata 20:20 sa 20:19 primljen prijedlog odbora o višem iznosu. Drugi je prijedlog bio da se kao nepotrebna i prestroga briše mjera sudske zabrane širenja tiskopisa u slučaju prijestupa (§ 32) jer su incidenti u tiskopisima u Hrvatskoj vrlo rijetki, dok zabrana širenja znači uništenje tiskopisa (M. Posilović). Tome se usprotivio N. Špun-Stržić napomenuvši da se ne radi o slobodi tiska, već o presudi o kažnjivoj radnji i o mjeri da se nepravda dalje ne širi prema onome kome je nanijeta zbog čega je potrebno zaustaviti širenje. Predstavnik vlade (D. Stanković) pojasnio je da se i ne radi o obustavi tiskopisa, već o zaustavljanju njegova širenja, i to kao fakultativnoj mjeri. Ni jedan od prijedloga za izmjenu nije bio prihvaćen pa je Osnova usvojena u predloženoj obliku. Treće čitanje obavljeno je 10. rujna 1874.⁶³

U raspravi je bila razumljiva ograničenost na pitanje o slobodi novina, na što je, uostalom, bio usmjeren i sadržaj Osnove i što je i proizlazilo iz značenja koje su novine imale u političkom životu. No, začuđujuće je kako se prigovorima dvojice oporbenih zastupnika nije pridružio nitko iz redova narodnjaka zbog značajne prisutnosti restriktivnih klauzula u Osnovi kao i s obzirom na tegobno iskustvo koje je upravo narodnjaka većina imala s *Obzorom*. Mrzović i Vončina koji su u oporbi neposredno iskusili probleme s jamčevinom i sa zabranama, ali i neposredno osjetili snagu utjecaja i političke dosege tiska u liberalnijem tiskovnom sustavu, također su ostali pasivnom saborskom većinom stranke koja je držala vlast⁶⁴. Zapravo je glavni naglasak raspravi dao predstavnik vlade koji je cijelu problematiku

⁶³ Tijek postupka usvajanja Osnove zakona o porabi tiska v. u: DS 1872. II, 1152, 1157, 1295-1303, 1317-1327, 1328. Usp. i Polić, 202. Zakon od 17. svibnja 1875. o porabi tiska v. u: SZ 1875, 355-367.

⁶⁴ Horvat 1962, 257.

pitanja slobode tiska prikazao kao političko balansiranje između slobode kroz anarhiju i reda kroz autoritet, pri čemu je suprotstavio slobodu tiska i javni interes zagovarajući prioritet potonjeg. Takav pristup predstavnik vlade, njegova ocjena tiska kao "političke ustanove" te naglasci u raspravi upućivali su, donekle, i na gledanje na tisak kao na funkciju "javnog interesa" koji određuje vlada. Brlić i Posilović, obojica bivši supleniti opće pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu, dobro su uočili ključne slabosti predložene Osnove, ali su ostali bez ikakve podrške. Međutim i Posilovićevo odstupanje od zalaganja za "punu slobodu tiska" i njegov načelni prihvati jamčevine uz uvjet njezina snižavanja pokazuje da razlike u stavovima vlade i oporbe, a i saborske većine, zapravo nisu sezale do koncepcijske razine. Suglasnost u obrazloženjima izvjestitelja Zakonodavnog odbora i (posebice) predstavnika vlade te zastupnika nazire se u ideji o slobodi tiska kao o pravu koje daje i uzima država, a ne da ga država regulira i jamči. Ta suglasnost i razlika može se opisati, govoreći Posilovićevim rječnikom, kao stav da se narodu dade onoliko slobode koliko on može podnijeti – pri čemu razlika postoji u mjeri. No, i unatoč razlici glede mjere zastupnici većinske stranke i oporbe su, po svojoj prilici, također dijelili zajedničku načelnu zadržku s obzirom na procjenu o niskoj razini prosvijećenosti naroda. Otuda se u izjavama i oporbe nazire i zajednički stav da narod može prihvatiti tek određenu količinu slobode i uvjerenje o potrebi postupnog proširivanja slobode sukladno rastu prosvijećenosti naroda. Zato, je vjerojatni razlog pasivnosti većine zastupnika bio u zadovoljstvu zbog pomaka od krajnje autoritarnog sustava na razmjerno liberalan način uređivanja slobode tiska uz znatno manje izraženu ulogu upravnih organa i jamčevinu.

Rasprava je imala jednake osnovne naglaske kao i Osnova. Mada se Osnova odnosila na sve proizvode tiska namijenjene širenju, stvarno je bio jasno vidljiv njezin osnovni cilj da uredi položaj periodičkih političkih listova. Glede režima slobode tiska Osnova pak pokazuje dvojstvo, s jedne strane odmaka od apsolutističkih mjera, a s druge strane težnju za zadržavanjem jakog državnog nadzora.

Odmak od apsolutističkih mjera vidi se u ublažavanju pretpostavki za obavljanje tiskovne djelatnosti, ublažavanju uvjeta odgovornosti, težini kazni i zaštitnih mjera te prebacivanju težišta na sudski nadzor. Iznuđena promjena samopercepcije austrijske države kao isključivog ishodišta političke djelatnosti koja je oličena u prijelazu od autoritarnog tiskovnog reda i režima koncesije prema liberalnijem sustavu i režimu prijave tako se sa zakašnjenjem odrazila i u Hrvatskoj.

No, odredbe koje reguliraju državni nadzor nad tiskom pokazuju koliko je taj korak prema slobodi tiska bio polovičan. Novi je sustav zaštite slobode tiska stvarno ostajao na dihotomnom poimanju o suprotstavljenosti države i slobode tiska, a izlaz iz te suprotstavljenosti potražen je u kaznenom pravu i sudskoj kontroli, pri čemu je upravna regulativa Zakona o porabi tiska bila tek polazište, a ne središte. Zbog toga je i sloboda tiska ostalo prvenstveno pitanje redarstva i kaznenog pravosuđa, a ne da se težište nalazilo u upravnoj regulativi, pa je i upravni režim slobode tiska zadržao značajne elemente restriktivnosti i represije.⁶⁵ Tako je s jedne strane

⁶⁵ Vrbanić, Fran, *Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave od godine 1861. do najnovijega vremena, II*, Zagreb, 1890, 91. O odnosu slobode tiska kao individualnom pravu i složenoj društvenoj pojavi v. Frank, Stanko, *Osnovi prava o štampi*, Zagreb, 1927, 138, bilj. 71.

ukinuta dozvola kao pretpostavka tiskovne djelatnosti, a s druge je strane zadržana jamčevina kao stvarni ostatak sustava koncesije. Propisana jamčevina predstavljala je, već i na koncepcijskoj razini, ograničenje "potpune" slobode tiska i ograničavala i selekcionirala moguće nosioce te slobode, umjesto da ih, kao i druge obrte, prepusti zakonima tržišta. Na praktičkoj razini i uz materijalne uvjete pod kojima su pokretane i izdavane novine u Hrvatskoj jamčevina je imala posebno ograničavajući učinak na slobodu tiska. K tome, novčane kazne su, mada znatno smanjene, za hrvatske prilike i dalje bile vrlo oštre.

Druga je vrsta problema proizlazila iz toga što su pretpostavke za proizvodnju, nakladu i promet tiskopisima bile određene obrtnim propisima. To je predstavljalo značajan pomak od režima policijske dozvole, ali je otvaralo druga pitanja. Uređenje obrta spadalo je u zajedničku nadležnost, pa je tako materija koja je bila ključnoga značenja za hrvatski politički sustav i dijelom autonomne regulative u samim temeljima ovisila o izvanjskoj regulativi. Tako je Središnja vlada preko Zajedničkog sabora mogla regulirati osnovna pitanja slobode tiska u Hrvatskoj. Štoviše, na razini zajedničke nadležnosti je zaštita bila slaba jer nije postojalo upravno sudstvo, a čak i nakon što je uvedena upravnosudska zaštita, ona se nije odnosila i na obrtne predmete⁶⁶. No, valja reći da je takvo ograničenje, ipak, zanimljivije kao načelno pitanje koncipiranja cjelovitog autonomnog pravnog sustava negoli na praktičnoj razini jer je Središnja vlada mogla i znatno jednostavnije držati hrvatski tisak pod nadzorom – što će od 1884. zorno pokazivati.

Veživanje elemenata slobode tiska uz izvanjsku regulativu otvara pitanje načina donošenja i adekvatnosti prihvaćene regulative o tisku. Zakon o porabi tiska svoj sadržaj uglavnom duguje austrijskom zakonu iz 1862. te njegovoj noveli iz 1868.⁶⁷ Iz tih su vrela bili preuzeti i dijelovi vladine osnove koji su govorili o uvjetima gubitka obrtne dozvole (§§ 3-4) koje je saborski Zakonodavni odbor brisao. Tako gruba vladina pogreška očitovana u preuzimanju materije koja spada u područje zajedničke ugarsko-hrvatske nadležnosti pa i vrlo nezgrapnan tekst osnove upućuju i na brzinu i na nedovoljnu pažnju u njezinu sastavljanju. Možda se to može pripisati Mažuranićevoj težnji, u okolnostima obilježena potrebom liberalizacije autoritarne tiskovne regulative i pritiskom javnosti u tom smjeru, da što prije predloži odgovarajuće osnove nakon što je to odgađao postavljajući kao prioritet donošenje ustrojbenih zakona. A kako su već bile izrađene "Pricine" osnove iz 1872, i to kao ublažena inačica austrijskih zakona, moglo se odmah posegnuti za njima - zajedno sa pogreškama koje su tada napravljene, a koje Zakonodavni odbor u kolovozu 1872. nije ispravio. U svakom slučaju predložena Osnova zakona o porabi tiska doslovno odgovara prvom dijelu Osnove zakona o porabi tiska koju je predložio Prica, a vjerojatno i cijeloj toj osnovi.

⁶⁶ Krišković, 174.

⁶⁷ Usp. austrijski Zakon o tisku od 17. prosinca 1862. (op. cit.) koji je bio uzorom za opće odredbe, regulativu o izdavanju tiskopisa i knjiga i uvodne odredbe o kaznjivim djelima, dok je iz novele toga zakona od 15. listopada 1868. (op. cit.) bio preuzet sustav kulpozne odgovornosti. Usp. i Frank, 103-105; Kruszelnicki 1912, 36, te komentare Zakona o porabi tiska, u: Kazneni i tiskovni zakoni, op. cit., 432-451.

Dakako, austrijski sustav tiskovne regulative bio je, kao i u drugim slučajevima, pogodan za preuzimanje jer je sadržavao razmjerno moderna rješenja, bio dobro poznat i razmjerno znatno bliži okolnostima u Hrvatskoj negoli eventualni drugi uzori, omogućavao je brzo preuzimanje i oslanjanje na austrijsku jurisprudenciju u budućnosti te jamčio političku prihvatljivost Osnove i stoga njezinu potvrdu na dvoru, a zasigurno je bilo važno i to da je taj sustav već važio u Vojnoj krajini⁶⁸. No, očita nepažljivost pri izradi Osnove i, osobito, vezivanje tako važnog političkog pitanja autonomne regulative uz izvanjsku regulativu, pokazuju da je bilo oportunije izraditi doradeniju prilagodbu austrijskog uzora ili potražiti drugačija konceptijska rješenja⁶⁹. Osim toga, i izražena liberalna obilježja austrijskog tiskovnog zakonodavstva uvelike su bila izgubljena presađivanjem te regulative u drugačije i znatno sputanije društveno, pravno i političko okruženje koje se značajno razlikovalo po stupnju pismenosti, razvijenosti novinstva, suženosti porotnog suđenja na tiskovne delikte.

Nakon Zakona o porabi tiska vlada je Saboru predložila Osnovu o propisu kako se imadu sastavljati porotnički imenici za sudove tiskovne u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Unatoč tome što je sadržaj te osnove pretpostavljao postojanje i odgovarajuća rješenja ZKP-a i Zakona o kaznenom postupku u poslovima tiskovnim, prvo čitanje te osnove (10. rujna 1874) započelo je prije čitanja potonjih dviju. Štoviše, Zakonodavni odbor je dostavio svoja izvješća o Osnovi zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima (19. rujna 1874) i izvješće o Osnovi zakona o kaznenom postupku (5. listopada 1874) tek nakon što je Sabor 11. rujna usvojio prijedlog Zakona o sastavljanju porotničkih imenika za sudove tiskovne. Razlog tom potezu, koji je predstavljao preudiciranje rezultata inicijative, vjerojatno valja tražiti u ekonomiziranju s vremenom jer je rasprava o Osnovi zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima bila odgođena do prihvaćanja ZKP-a koji se pak nalazio na doradi u Pravosudnom odboru. Čini se da se smatralo da posebno porotno suđenje za tiskovne delikte u svakom slučaju neće biti dovedeno u pitanje. Ipak, činjenica da je Osnova o sastavljanju imenika porotnih sudova bila predložena i usvojena prije negoli je u bilo kojem usvojenom aktu Sabora uopće i bilo predviđeno postojanje porotnog suđenja govori o prethodnoj određenosti ishoda zakonodavnih postupaka i dobroj suradnji vlade i stranke, ali i o priličnoj fleksibilnosti i nepotpunoj izgrađenosti moderne ustavnosti i parlamentarizma u Saboru.

Osnova zakona o sastavljanju porotničkih imenika uglavnom je vjerno preuzimala austrijski Zakon od 23. svibnja 1873. o tom, kako se sastavljaju porotnički imenici.⁷⁰ Vladin prijedlog propisivao je da se porotnici uzimaju iz općine onoga grada u kojem sud ima sjedište, a to je bio Zagreb (§ 1). Pretpostavke za porotničku službu bile su muški spol, dob od 30-60 godina, umijeće čitanja i pisanja, najmanje

⁶⁸ Prilagođeni austrijski zakoni o tisku i o kaznenom postupku u poslovima tiskovnim iz 1862. uvedeni su u Vojnu krajinu još okružnicom Ministarstva rata od 11. srpnja 1864. Ogorelica, 90-91.

⁶⁹ Ugarsko tiskovno zakonodavstvo bilo je znatno liberalnije te je zapljenu tiskopisa mogao odrediti jedino sud u propisanom postupku, a "objektivna presuda" uopće nije postojala. Ogorelica, 770, 776.

⁷⁰ Bayer 1940, 49. Usp. citirani propis u *Deržavo-zakonski list za kraljevine i zemlje zastupane u vieću cesarevinskom*, 1873, 503-508.

jednogodišnje prebivalište u dotičnoj općini, razmjerno visok porezni cenzus od 20 forinta odnosno, alternativno, kumulativno udovoljavanje nižem dobnom cenzusu (24 godine, to jest punoljetnost) i intelektualnom cenzusu (da je završio studij s doktoratom, to jest završio studij položivši stroge ispite, ili završio višu tehničku izobrazbu ili je redovni član JAZU) ili cenzusu zvanja (odvjetnik, javni bilježnik, profesor) (§ 2). Porotnici nisu mogli biti svećenici i učitelji pučkih škola, suci i državni službenici (osim profesora) te vojnici, javni namještenici (pošta, željeznica, brzojav, parobrodarstvo), a nesposobni za tu službu bili su oni koji je nisu mogli obavljati zbog tjelesnih ili duševnih ili pravnih ograničenja (osobe lišene dijela građanskih prava, osobe pod istragom, osobe osuđene u kaznenom postupku, osobe koje po zakonu nisu imale pasivno izborno pravo za općinsko zastupstvo), dok su porotničku službu mogli otkloniti članovi obaju sabora za vrijeme zasjedanja, osobe na određenim javnim funkcijama za koje postoji potreba prisutnosti kroz cijelu godinu i osoba koja je već obavila porotničku dužnost za razdoblje od sljedećih dvanaest mjeseci (§§ 3-5). Načelnik općine bio je zadužen za izradu "praimenika" onih koji su udovoljavali uvjetima za obavljanje porotničke službe uz navođenje podataka o zvanju, zanimanju i prebivalištu. Taj je popis bio javno izložen osam dana uz pravo prigovora općinara koji je rješavalo općinsko zastupstvo. Potom je povjerenstvo (6-12 članova), čiju je polovinu članstva imenovao predsjednik prvostupanjskog suda, a polovinu gradonačelnik, izborom iz "praimenika" sastavljalo godišnji porotnički imenik osoba koje su se odlikovale razboritošću, poštenjem, čestitošću mišljenja i značajnošću, i to tako da se na svakih 50 stanovnika grada birao po jedan porotnik (§§ 6-10). Godišnji imenik objavljivao se u tisku i dostavljao predsjedniku tiskovnog suda i nadležnom državnom odvjetniku. Gradonačelnici su tiskovnom sudu bili dužni prijaviti promjene koje bi pojedini porotnika činile nesposobnim za porotničku službu, a odluku o tome donosio je sud (§ 11). Četnaest dana prije zasjedanja porotnog suda pri tiskovnom se sudu u javnoj sjednici i uz prisutnost državnog odvjetnika i jednog odvjetnika kojeg je određivao odvjetnički odbor iz godišnjeg imenika ždrijebom izvlačilo 36 glavnih i 9 zamjenskih porotnika koji su pozivani na zasjedanje porotnog suda 8 dana prije njegova početka (§§ 12-13). Porotnička služba bila je besplatna (§ 15).

Vladin prijedlog nebitno je izmijenjen u saborskom odboru, a njegov je izvještaj u saborskoj raspravi naglasio tehnički značaj Osnove kao i njezino suglasje s odgovarajućim austrijskim zakonom, uz izmjene unijete zbog hrvatskih posebnosti. U raspravi je intervenciju izazvao jedino § 9. protiv kojeg je Mijo Posilović prigovorio da daje preveliku slobodu povjerenstvu u formiranju godišnjeg imenika porotnika te predložio da se taj imenik sastavi ždrijebom iz "praimenika", ali je taj prijedlog u kratkoj raspravi odbijen.⁷¹

Tako je zakon o sastavljanju porotničkih imenika bio prihvaćen bez izmjena te je nakon stjecanja vladareve sankcije stupio na snagu.⁷²

⁷¹ Raspravu o Osnovi propisa kako se imadu sastavljati porotnički imenici za sudove tiskovne u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji v. u: DS 1872, I, 1328-1330.

⁷² Zakon od 17. svibnja 1875. o propisu kako se imadu sastavljati porotnički imenici za sudove tiskovne v. u: *Sbornik zakonah i naredabah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1875*, Zagreb, 1876. (dalje: SZ 1875), 368-372.

Iako je Zakon o sastavljanju porotničkih imenika bio predložen i usvojen prije ostala tri zakona vezana uz kazneni postupak zbog tiskovnih delikata, temeljni akt kaznenopravne reforme i supsidijarno vrelo za te zakone bio je Zakon o kaznenom postupku. Novelu važećeg ZKP 1853. s rješenjima ponajviše zasnovanim na austrijskom ZKP iz 1873, koji je bio izrađen po uzoru na francuski kazneni postupak iz 1808, predložila je vlada. Vladina osnova temeljila se na načelima akuzatornog postupka umjesto jakih inkvizitornih elemenata dotadašnjeg zakona, pojednostavljenju postupka s usmenom i javnom glavnom raspravom kao središnjem dijelu postupka umjesto dotadašnjeg složenog i dugotrajnog postupka te načelu slobodne ocjene dokaza umjesto prevladavajućih elemenata načela vezanih dokaza. No, za razliku od austrijskog ZKP 1873, koji je poznao porotno suđenje za politička i teška kaznena djela, vladin prijedlog ograničio je porotno suđenje na postupke protiv delikata počinjenih u tisku. Vladino lapidarno obrazloženje prijedloga zakona priznavalo je da je u većem dijelu novijih zakonodavstava prisutan širi raspon porotnog suđenja, ali da se tako široka nadležnost porotnog suda "za Hrvatsku zagovarati nemože, ne gledeć na teoretične dvojbe, jer se kraj faktično postojećih odnošaja u Hrvatskoj od te inštitucije, korisna djelatnost nipošto očekivati neda".⁷³ Kao izvjesna kompenzacija za porotno suđenje smatralo se uvođenje ograničenih oblika prisežničkog suđenja jer su u kotarskim sudovima, uz suca profesionalca, u postupcima u povodu prekršaja u odlučivanju o krivnji i kazni ravnopravno sudjelovala i dva prisežnika-laika (§ 398. Osnove ZKP 1875). Međutim, umjesto predložene vladine novele saborski Zakonodavni odbor predložio je donošenje cjelovitog ZKP na temelju načela i kritički prihvaćenih rješenja iz vladinog prijedloga, opet po uzoru na austrijski ZKP iz 1873. Najznačajnija izmjena u odnosu prema vladinom prijedlogu bilo je uvrštenje porotnog suda među prvostupajnske sudove (§ 6), utvrđenje nadležnosti porotnog suda (sudbeni stol u Zagrebu kao porotni sud) za zločine veleizdaje, uvrede cara i članova carske kuće te smetanja javnog mira (§ 12) i dodavanje posebne glave XII. o porotnom sudu koja je određivala da za postupak pred porotnim sudom važe odredbe ZKP i odredbe Zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima kao *leges speciales*, da je u slučaju stjecaja djela o kojem treba suditi porota s drugim kaznenim djelom za suđenje nadležan redoviti sud te je uz to sadržavala odredbe o pravnim lijekovima protiv osuda porotnih sudova (ništovna žalba i priziv). Valja primijetiti da je i proširena odredba o nadležnosti porotnog suda još uvijek bila suženija negoli odgovarajuća odredba austrijskog ZKP koja je obuhvaćala i zločine za koje je bila zapriječena kazna od preko pet godina lišenja slobode.

Na početku generalne rasprave o Osnovi zakona o kaznenom postupku izvjestilac Zakonodavnog odbora (Napoleon Špun – Stričić) opširno je obrazložio prijedlog zakona, ali je za institut porote istaknuo da ga nema potrebe opširnije obrazlagati jer je taj institut u Saboru već prihvaćen u postupku zbog tiskovnih delikata – iako je prijedlog odbora glede porotnog suđenja bio znatno širi. No, generalna rasprava u Saboru nije ni provedena jer nije bilo diskutanata, a vrlo je skromna, ali zanimljiva bila specijalna rasprava. Marijan Derenčin, inače blizak banu Ivanu Mažuraniću, predložio je da se iz ZKP ispuste sve odredbe koje su se odnosile na porotu, a da se umjesto toga uvrsti načelna odredba da se kazneni postupak u ti-

⁷³ DS 1872, I, 1352.

skovnim poslovima uređuje posebnim zakonom. Rasprava o tom prijedlogu činila je daleko najveći dio začuđujuće kratke rasprave o prijedlogu ZKP. Derenčin je nastupio kao načelni pobornik porote te se ogradio od obrazloženja vlade po kojem u Hrvatskoj još nema pretpostavki za uvođenje porotnog suđenja. No, unatoč tome što je priznao da porota nema samo pravno već i političko značenje, upozorio je na dvojbe vezane uz nadležnost porote za političke delikte. Stoga se izjasnio protiv uvođenja porotnog suđenja za političke delikte i bacanja tog instituta u "vrtlog političke strasti" što bi ga moglo uništiti u samom zametku, a prigovorio je i uvrštenju među političke zločine uvrede cara koja ne postoji u austrijskom zakonu. Derenčin je upozorio i na moguće probleme pri dobivanju vladareve potvrde zbog navedenog odstupanja od austrijskog zakona kao i zbog temeljne promjene koju je u vladinom prijedlogu (koji je dobio vladarevu predsankciju) proveo saborski odbor proširenjem porotne nadležnosti. Upozorio je i da bi kočenje ZKP utjecalo i na druge reformske zamisli u pravosuđu. Derenčin je izjavio da pitanje porote smatra otvorenim, ali se založio za njegovo zrelo razmatranje i stavljanje na dnevni red kada se za to steknu uvjeti. Derenčinovom prijedlogu suprotstavila su se tek dvojica oporbenih zastupnika, Mijo Posilović i Josip Turelli. Posilović je govorio o iskustvu da u trenucima nemira suci, opterećeni činjenicom da su oni državni organi, političke zločine sude ograničavajući slobode pojedinca, što se naročito vidjelo pri određivanju istražnog zatvora. Turelli je pak najprije prigovorio da se u raspravi o poroti radi o načelnom pitanju koje je trebalo biti predmet generalne debate kada se razmatraju o načela te da u sklopu specijalne debate, kada se razmatraju pojedini članci, ne bi bilo moguće činiti izmjene koje bi dovodile u pitanje sama načela. Uz to se založio za zadržavanje porotnog suđenja koje predstavlja svojevrsnu diobu sudačke vlasti, i to za najosjetljivije delikte u kojima se susreću država i narod, te da je porotno suđenje jedino stvarno jamstvo objektivnog suđenja s obzirom na ukidanje načela vezanih dokaza čime suci dobivaju priliku za slobodu u suđenju koja se može negativno odraziti na optuženike. Naveo je i da je hrvatski narod potvrdio svoju lojalnost zbog čega otpada i bojazan da bi preko porote ta lojalnost mogla biti dovedena u pitanje. Turelliju je odgovorio predsjednik Sabora Nikola Krestić tvrdnjom da se u generalnoj debati odlučuje o pitanju da li uopće nastaviti postupak usvajanja zakona te da se potom u specijalnoj debati mogu mijenjati svi članci. Zastupnik vlade Danilo Stanković naveo je pak da ne postoji načelni otpor prema poroti, no da taj "najljepši cviet kaznena pravosuđa" uspijeva tamo gdje se uvodi prema svijesti naroda i prema njegovim pravnim navadama. Uvođenje porote za tiskovne delikte smatrao je logičnim jer je tisak izraz javnog mnijenja, pa je razumljivo da o tome sudi porota kao drugi organ javnog mnijenja, a osim toga porota je potrebna i zato što se postupci zbog tiskovnih delikata često vode zbog kritika države i vlade, što sudove dovodi u neugodan položaj koji se može odraziti i na njihovu objektivnost. No, zanjekao je argument po kojem je porota logična zamjena nakon uklanjanja sustava vezanih dokaza i ukidanja mogućnosti priziva zbog krivnje te je rekao da je sloboda suca na procjenu dokaza dovoljno jamstvo korektnog suđenja. Štoviše, kritizirao je odredbu ZKP 1853. po kojoj sud nije bio dužan osuditi optuženika i uz postojanje dokaza koje zakon smatra dovoljnim za osudu, ako sam sudac nije bio uvjeren u optuženikovu krivnju, a upozorio je i na to da suci nisu ni sudili po načelu vezanih dokaza, već bi stvorili

svoj zaključak temeljem slobodnog uvjerenja kojem bi onda tražili zakonsku podlogu. Stanković je kritizirao i nekompetentnost vezanu uz laički sastav porote koja dolazi u situaciju da prosuđuje teška kaznena djela bez stvarnog poznavanja prava i pravnog razmišljanja te ustvrdio da se objektivnost koja proizlazi iz višečlanog sastava porote ostvaruje kroz institut zbornog suđenja i dvotrecinskog odlučivanja o osudi. Ustvrdio je da je porota nadležna za suđenje u političkim deliktima podložnija političkim strastima, i to upravo u trenucima političkih kriza u kojima suci, koji su isključeni iz politike, sude objektivnije nego porotnici. Naveo je i da se pitanje porote ne može odvojiti od pitanja o razvoju naroda i stupnju njegove izobrazenosti i pripremljenosti za porotu. Naveo je i da je vlada uvela porotu za tiskovne delikte, ukinula sustav vezanih dokaza i uvela prisežničko suđenje kod prekršaja te da će se nakon stjecanja odgovarajućih iskustava moći razmotriti i uvođenje porote ili prisežničkog suđenja i za druga djela, ali da bi uvođenje samo za politička djela kompromitiralo i učinilo nemogućim eventualno uvođenje instituta porote u budućnosti. Napoleon Špun - Stričić, inače Mažuranićev zet, također se izjasnio u prilog Derenčinovog prijedloga premda se moglo očekivati da kao izvijestitelj Odbora brani prijedlog Odbora. Špun je najprije ustvrdio da uvođenje porote za predloženi prošireni krug nadležnosti nema praktičnu važnost jer je u sudskoj praksi u posljednjih deset godina izrečena jedna osuda zbog usmenog smetanja javnog reda, da nije bilo ni jedne osude zbog veleizdaje kao ni zbog uvrede članova carske kuće, a tek nekoliko osuda zbog uvrede veličanstva koje su bile izrečene u stanju pijanstva. Također je naveo da porotno suđenje nije zamjena za načelo vezanih dokaza i spomenuo izrazito represivnu i politički motiviranu praksu porote za Francuske revolucije. Upozorio je da jamstva o sudačkoj neovisnosti u Zakonu o vlasti sudačkoj daju dovoljnu podlogu za pravnu sigurnost te napomenuo da Hrvatska nema tradicije porotnog suđenja koja je postojala jedino u Vinodolskom zakoniku. Iako je izjavio da hrvatski narod ne smatra ograničenim glede sposobnosti za porotničku dužnost, ipak je ustvrdio da porotu ne bi bilo dobro uvesti u zemlju u kojoj nema velikih gradova ni srednjeg staleža, čemu udovoljava jedino Zagreb, a da uvođenje prisežničkog sudovanja pruža priliku za odgoj u smjeru uzgoja porote "ako za 100 godina porota bude još u 'modi'".⁷⁴

Svakako je uočljivo da je rasprava o pravno i politički tako značajnom pitanju bila prilično skromna. U obranu proširene nadležnosti porote nisu ustali niti članovi Zakonodavnog odbora koji su na Odboru u većini glasovali za takav prijedlog. Uočljivo je i da su, uz zastupnika vlade koji je razumljivo branio vladin prijedlog, protiv prijedloga o proširenju nadležnosti porote bila upravo dvojica zastupnika vrlo bliska Ivanu Mažuraniću, a posve je bilo neuobičajeno da izvjestilac Odbora napada prijedlog Odbora.⁷⁵ Dvojbeno je i obrazloženje predsjednika Sabora po kojem je u specijalnoj debati moguće činiti izmjene kojima se uklanjanju glavna

⁷⁴ Generalnu i specijalnu debatu o Osnovi o kaznenom postupku v. u: DS 1872. I, 1435-1542.

⁷⁵ Ivan Mažuranić je Marijana Derenčina, inače riječkog odvjetnika, nakon svoga nastupa na bansku dužnost 1873. predložio za odjelnog predstojnika za pravosuđe, ali on na to mjesto nije postavljen zbog protivljenja Središnje vlade koje nije bilo politički motivirano. No, Derenčin je na to mjesto ipak imenovan 1876, nakon smrti dotadašnjeg odjelnog predstojnika Andrije Goštiše, te je do konca Mažuranićeve uprave 1880. vrlo aktivno sudjelovao u izradi reformskih za-

načela prijedloga zakona (a šira nadležnost porotnog suda to je zasigurno bila), a koja u generalnoj debati nisu bila dovedena u pitanje. Zapravo, stječe se dojam da je uklanjanje prijedloga o proširenoj nadležnosti porote bilo na neki način prešutno usklađeno. Stvarni razlozi za to čini se stoje na sjecištu razloga koji su više ili manje jasno izrečeni u raspravi. Bojazan da bi vladar uskratio sankciju prijedlogu zakona koji omogućuje širu nadležnost porote u predmetima s političkim obilježjima zasigurno je puno značajnija nego što je to bilo izrečeno u malo manje ili malo više diskretnim Derenčinovim i Stankovićevim naznakama, pa i Špunovim. Predaja političkih delikata u ruke laičke porote od koje bi se mogao očekivati odnos koji ne bi bio u suglasju s vladinom politikom vjerojatno bi politička zbivanja u značajnijoj mjeri postavila izvan kontrole vlade. Otpor takvom rješenju zasigurno se mogao očekivati u Središnjoj vladi u Budimpešti koja nikako nije željela slobodniji politički život u autonomnom dijelu svoje države, čiju je autonomiju ionako tolerirala nevoljko i iz nužde. No, premda se u našoj literaturi isticao taj razlog, čini mi se da nije ni jedini pa niti presudan. Naime, uočljivo je da je i u prijedlogu Zakonodavnog odbora i u raspravi porotna nadležnost ostala suženom na političko područje te da ni otkuda nije došao prijedlog o njezinu proširenju i na druga teška kaznena djela – kao što je to bilo u austrijskom zakonu, iako se u raspravama kao najgore rješenje isticalo da porotna nadležnost ostane rezervirana samo za političke delikte. Također, nitko nije doveo u pitanje ni ograničavanje porotnog suda samo na Zagreb. Po tome se čini da su i sami zastupnici bili izrazito rezervirani pa i zaplašeni pred širim opsegom porotne nadležnosti i uključivanjem laičkog elementa koji bi bilo teško kontrolirati i unatoč cenzusima koji su trebali jamčiti da donji slojevi stanovništva neće prodrijeti u taj krug. Antidemokratski naboj hrvatskih liberala bio je još vidljiviji u nekim drugim reformama u Mažuranićevu razdoblju i naročito je došao do izražaja pri izbornoj reformi 1875,⁷⁶ a čini se da je ta skepsa vezana uz prosvijećenost i političku zrelost hrvatskog stanovništva došla do izražaja i u ovom slučaju. Tvrdnje protivnika šire porotne nadležnosti o nepostojanju hrvatskih pravnih tradicija glede porotnog suđenja te, još puno značajnije, rezerve izražene s obzirom na broj i veličinu gradova odnosno snagu srednjeg sloja kao nosivog sloja prosvijećenih kretanja uopće nisu dovedene u pitanje. To pak upućuje na stvarnu suglasnost svijui ili velike većine zastupnika oko takvoga gledanja. Rasprava je tako zapravo pokazala stvarni zazor vlade pa i narodnjaka prema poroti.⁷⁷

kona. Napoleon Špun – Stričić bio je pak Mažuranićev zet. U oči važnih odluka, *Obzor*, 7. studenoga 1873; Sabor, *Obzor*, 22. prosinca 1873; Odgovor, *Obzor*, 19. siječnja 1874; Pismo Račkog Strossamyera, Zagreb, 16. listopada 1873. *Korespondencija Rački – Strossmayer (ur. F. Šišić). Knjiga prva (I). Od 6. okt. 1860. do 28. dec. 187. Zagreb 1928*, 247; Krokari, 87; Polić 1899, 202.

⁷⁶ Polić, Ladislav, Povijest modernoga izbornoga zakonodavstva hrvatskoga. *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu*, 34, 1908, 8, 686.

⁷⁷ Tijek postupka usvajanja Zakona od 17. svibnja 1875. o kaznenom postupku u Saboru v. u: DS 1872, II, 1152, 1377, 1435-1440, 1446-1533, 1535-1542, 1583, 1595. Usp. i Bayer, Vladimir, Stogodišnjica donošenja hrvatskog Zakonika o krivičnom postupku iz 1875. god. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 26, 1976, 17-33; Gross – Szabo, 376-377; Krokari, 240; Ljubanović, Vladimir, 120. obljetnica donošenja i sankcioniranja hrvatskog Zakona o kaznenom postupku od 17. svibnja 1875. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 1, 1994, 1, 239-244 i d. Zakon od 17. svibnja 1875. o kaznenom postupku u: SZ 1875, 235-354.

Odmah nakon drugog čitanja osnove ZKP-a započela je rasprava o Osnovi zakona o kaznenom postupku u poslovima tiskovnih jer se ona naslanjala na načela i rješenja iz ZKP-a. Za razliku od austrijskog sustava u kojem su odredbe o poroti bile uključene u ZKP, u Hrvatskoj je valjalo donijeti *lex specialis* o porotnom suđenju s obzirom na načelnu neprihvaćenost porotnog suđenja u hrvatskom ZKP-u. S obzirom na načelno neprihvaćanje porotnog suđenja, uvođenje porote za tiskovne delikte obrazloženo je time što je tisak svojevrsni organ javnog mnijenja te zbog toga što se iznošenjem "misli" utječe na javno mišljenje, pa javnost ima pravo prosudbe o kažnjivosti takvog djelovanja. Zakon je sadržavao i odredbe o mjerama koje su se mogle donijeti tijekom postupka ili mjerama privremene prirode prije postupka.

Za djela s obilježjima prekršaja Osnova je predviđala nadležnost kotarskih sudova u mjestima sjedišta sudbenih stolova, dok je u slučaju zločina i prijestupa sudio sudbeni stol u Zagrebu kao porotni sud (§§ 1-3).

Osnova je poznavala mjeru policijske i sudske zapljene tiskopisa koji su bili izdani protivno zakonu o porabi tiska ili koji su podlijegali progonu po službenoj inicijativi. Zapljenu su određivali redarstveni organi na zahtjev državnog odvjetnika ili neposredno uz obavještanje nadležnog državnog odvjetnika u roku od 24 sata te sud presudom na zahtjev privatnog tužitelja. Trajanje te mjere bilo je ograničeno rokovima ishoda sudske potvrde takve odluke od 3 dana odnosno podnošenja prijave sudu u roku od 8 dana (§§ 7-9). Oštećenik je imao pravo podnijeti zahtjev za naknadu štete u roku od 14 dana od ukidanja mjere (§ 10). Osnova je poznavala i zabranu širenja i uništenja tiskopisa sudskom presudom, u slučaju utvrđenja postojanja kaznenog djela te uz pretpostavku obustave istrage ili proglašenja okrivljenika "nekrivim" (§ 11). Štoviše, državni odvjetnik je mogao i bez podizanja optužbe protiv neke osobe tražiti da sud u javnom interesu, i u tajnoj sjednici, utvrdi postojanje tiskovnog delikta te izrekne zabranu daljeg širenja, što nije priječilo kasnije poduzimanje kaznenog gonjenja protiv počinitelja (§ 12). To su bili slučajevi tzv. "objektivne presude", to jest presude kojom je utvrđeno postojanje kažnjivog djela i izrečena mjera usmjerena protiv tiskopisa (zabranu širenja ili uništenje) bez utvrđene subjektivne krivnje odnosno bez osuđenog počinitelja. Tako se "objektivna presuda", mogla izreći i u "subjektivnom" (§ 11) i u "objektivnom" postupku (§ 12). "Objektivna presuda" u "subjektivnom postupku" mogla se izreći zbog svih djela kažnjivih po općem kaznenom zakoniku, a "objektivna presuda" u "objektivnom postupku" samo u javnom interesu odnosno zbog djela kažnjivih po općem kaznenom zakoniku koja se progone *ex offio*. Sud koji je sudio u kasnije pokrenutom postupku protiv određene osobe nije bio vezan presudom izrečenom u "objektivnom postupku" pa ni onda ako nije utvrđeno postojanje kaznenog djela. Protiv zaključka kojim se prijedlog državnog odvjetnika odbija i protiv presude mogli su se izjaviti pravni lijekovi.⁷⁸

⁷⁸ Šire o "objektivnoj presudi" u "objektivnom" i "subjektivnom" postupku v. Ogorelica, 777-782. Na istom mjestu Ogorelica pokazuje da bosanskohercegovački kazneni postupak nije poznavao "objektivni postupak". Nije ga poznavao ni ugarski kazneni postupak, ali je u Ugarskoj postojala mogućnost izricanja presude o uništavanju tiskopisa nađenih u posjedu autora, tiskara ili raspacavatelja. Ogorelica, 776.

Za pripremni postupak (izviđaj, istragu i stavljanje pod optužbu) važili su propisi općeg kaznenog postupka, ali je istraga bila obvezna bez obzira na težinu kaznenog djela (§ 13). Opći propisi kaznenog postupka važili su i za pripremu glavne rasprave, ali je u slučaju optužbe za zločin pod sankcijom ništavosti bila obvezna prisutnost branitelja, a jednaka je posljedica nastupala ako optuženiku tri dana prije početka rasprave sud ne bi priopćio imenik članova sudačkog zbora i 36 glavnih porotnika (§§ 13, 18).

Redovne sjednice porotnog suda trebale su se održavati svaka tri mjeseca, ako je za održavanje postojala potreba, a izvanredne sjednice zakazivao je predsjednik Banskog stola prema potrebi (§ 16). Sudački zbor su činila trojica sudaca odnosno u slučaju visokih kazni (preko pet godina tamnice) petorica sudaca koje je na godinu dana imenovao predsjednik Banskog stola, a predsjedao je predsjednik sudbenog stola kao tiskovnog suda (§ 15). Nadležnost porotničkog zbora bila je odlučivanje o krivnji i olakotnim i otegotnim okolnostima koje preinačuju stupanj ili vrstu kazne. Za svako porotno zasjedanje pozivalo se 36 glavnih i 9 zamjenskih porotnika između kojih je, u "nejavnoj sjednici" sudačkog zbora prije početka glavne rasprave, izlučivana dvanaesteročlana porota (§§ 17, 24). Porotničku dužnost nisu mogli obavljati oni kod kojih su postojale zapreke kao postojanje odnosa s optuženikom ili oštećenikom koji se, u smislu ZKP, smatrao razlogom za isključenje suca, u slučaju mogućnosti nastupa štete ili koristi od posljedica presude, u slučaju da je porotnik u istom predmetu bio svjedok, branitelj ili zastupnik ili je tek trebao biti svjedok ili vještak te ako je već kao porotnik sudjelovao u glavnoj raspravi o istom predmetu (§ 21). Obje stranke imale su pravo izuzimanja porotnika bez obrazloženja, po redosljedu određenim ždrijebom, do formiranja dvanaesteročlanog zbora (§ 23). Predsjednik suda mogao je odrediti i dodatne, zamjenske porotnike u slučaju očekivanog duljeg suđenja (§ 25).

Za glavnu raspravu supsidijarno su važili opći propisi o kaznenom postupku, naročito načelo javnosti (§ 26).

Porotnici su bili dužni položiti prisegu (§ 29). Nakon dovršenog dokaznog postupka – tijekom kojeg se načelno nisu smjeli čitati istražni zapisnici svjedoka ni sukrivaca koji bi uskratili iskaz na glavnoj raspravi – slijedili su govori stranaka koji su morali biti ograničeni na točke na kojima će se osnovati izreka porotnika, to jest pitanje krivnje i otegotnih i olakotnih okolnosti koje utječu na stupanj krivnje i vrstu kazne, dok su se o pitanjima koje je trebao riješiti sudački zbor stranke mogle izjasniti tek nakon izreke porotničkog zbora (§§ 30-31). Potom je predsjednik sudišta, nakon savjetovanja s ostalim sucima, u pismenom i usmenom obliku postavljao porotnicima pitanja kojima su obje stranke mogle prigovoriti i predložiti dopune o kojima je odmah odlučivalo sudište (§ 32). Glavno pitanje bilo je o postojanju krivnje optuženika, a mogla su se postaviti i sporedna pitanja na koja se moglo odgovoriti sa "da" ili "ne" (o nepostojanju kažnjivosti djela, o blažim kvalifikacijama djela, a o strožoj kvalifikaciji uz pristanak optuženika, o otegotnim i olakotnim okolnostima) (§§ 33-37). Nakon postavljanja pitanja predjednik je objavio završetak glavne rasprave te porotnicima izlagao i pojašnjavao pravna obilježja djela i postupak vijećanja (§ 38). Vijećanje se do donošenja odluke odvijalo u neprekinutom trajanju u posebnoj prostoriji (§ 39). Porotnici su između sebe birali "prvnika" koji je rukovodio vijećanjem, a glasovao je posljednji (§ 40). Odgovori

na pitanja o tome je li optuženik počinio djelo te o otegotnim okolnostima smatrali su se donijetim temeljem 2/3 većine glasova, dok je za pitanja o isključenju kažnjivosti i olakotnim okolnostima bila dovoljna natpolovična većina uz pravilo *in dubio pro reo* (§ 43). Ako je sudište smatralo da je izreka porotnika nerazgovjetna, nepotpuna ili u sebi prouslovna, odmah je o tome izricalo odluku i porotnicima naglašalo da se vrate u vijećnicu i poprave izreku (§ 45). U slučaju da je optuženik oglašen krivim, a sudište jednodušno smatralo da su se porotnici pri toj izreci prevarili u glavnoj stvari, moglo je odlučiti da se predmet dodijeli drugim porotnicima. U slučaju da je optužba glasila protiv više osoba ili na više točaka, a sudište smatralo da su se porotnici prevarili samo u jednoj od njih, tada je odluka bila ograničena na tu osobu ili točku. U ponovljenoj raspravi nije smio predsjedati ni jedan od sudaca niti se uzimao ikoji od prijašnjih porotnika. Za sud je bila obvezna ponovljena odluka porotnika (§§ 46-47). Ako je optuženik oglašen da nije kriv, presudom se odmah oslobađao optužbe (§ 48). Ako je oglašen krivim, tužitelj je predlagao kaznu, nakon čega su pravo govora imali oštećenik, optuženik i branitelj (§ 49). Sudište je moglo izreći presudu kojom se optuženiku oprašta optužba ako je smatralo da djelo koje je prema izreci porotnog zbora učinio nije zabranjeno ni jednim kaznenim propisom (§ 50).

Glede ulaganja pravnih lijekova osnova je upućivala na ZKP. Izričito je bilo riješeno da protiv presude zbog izostanka – koja se izricala na prijedlog tužitelja – optuženik ima pravo na molbu na povrat u prijašnje stanje i pravo žalbe na negativnu odluku Banskog stolu, ali taj pravni lijek nije bio dopušten nakon neodazivanja i na drugu glavnu raspravu (§§ 55-56).

U raspravi o prijedlogu zakona izvjestitelj odbora Napoleon Špun – Stričić istaknuo je da Zakon o porabi tiska ima svrhu spriječiti kažnjivo djelo u tisku, dok Zakon o kaznenom postupku počiva na represivnom načelu te se odnosi na sudove, a upravni organi utječu na tiskovne poslove. Nadalje je istaknuo da je kod prosudbe o kažnjivom djelu u tisku potrebno najprije utvrditi da li se djelovalo na tuđe mišljenje, a potom kako se djelovalo i je li tko tim djelovanjem povrijeđen. Zbog tih razloga suđenje ne može ostati ograničeno samo na okvir kaznenog zakona, što obavlja sudac, već se mora uvažiti i društveni trenutak te se u suđenje uključuje porota kao glas društva koje ima pravo prosuditi o tim pitanjima, dok je određivanje kazne pitanje zakona, a ne društva. Naglasio je i da je stav porote svojevrstan odgovor društva na kažnjive stavove. Špun je ponovno naglasio da jedino Zagreb ispunjava vanjske pretpostavke za uvođenje porote, zbog čega i porota mora ostati ograničena na Zagreb. I zastupnik vlade Danilo Stanković istaknuo je da je tisk glas javnog mnijenja zbog čega mu treba suditi i organ javnog mnijenja, to jest porota. Stanković je razložio načelo prethodne zapljene i zabrane širenja tiskopisa (§§ 6-12) te ustvrdio da država ima pravo putem sudova kazniti djela počinjena tiskopisom i spriječiti širenje takvih tiskopisa putem redarstva, što izvire iz prava države da općenito sprječava širenje kažnjiva djela. Stanković je naglasio da je Osnova svela zabranu širenja u što uže granice i posve je podvrgnula sudskom nadzoru. Sudsku zabranu širenja rukopisa, to jest "objektivnu presudu", opravdao je time što je ona nužan supstitut ukidanja upravne zabrane u Tiskovnom redu jer bi drugačije došlo do širenja tiskopisa s kažnjivim sadržajem zato što sud ne bi mogao reagirati ako ne bi bilo krivca. Oporbeni zastupnik Josip Turelli napao je

Špuna zato što je u raspravi o ZKP odbio mogućnost uvođenja porote za političke zločine, a sada je naveo argumentaciju o društvenoj dimenziji tiskovnih delikata koja se mogla primijeniti i na porotno suđenje za političke zločine. Rekao je i da je porota jedina institucija koja može zajamčiti pravnu sigurnost. U vrlo kratkoj specijalnoj debati usvojen je Derenčinov prijedlog kojim je u Zakon izričito uključeno uređenje pravnih lijekova s obzirom na određene posebnosti porotnog suđenja. Protiv presude porotnog suda tako je bila moguća ništovna žalba Stolu sedmorice, koja se podnosila u slučaju postojanja apsolutnih postupovnih i relativnih razloga za ništavost, te priziv koji se mogao uložiti sukladno općim pravilima kaznenog postupka, a Zakon je poznavao i molbu za obnovu postupka i mogućnost podnošenja ništovne žalbe na obranu zakona kao izvanrednih pravnih lijekova.⁷⁹

U cjelini gledano, Zakon o kaznenom postupku u poslovima tiskovnim predstavljao je velik pomak od dotadašnjeg uređenja. Radilo se o razmjerno modernom zakonu koji je preuzimao standarde porotničkog suđenja i u pravno-političkom smislu davao solidnu osnovu za zaštitu slobode tiska u Hrvatskoj te onemogućio dotadašnje uobičajene zapljene novina, a bio je dobro odmjerjen i u tehničkom smislu poput austrijskog ZKP čije je rješenja preuzeo⁸⁰. Tim je zakonom u Hrvatsku preuzet već potvrđen model te je s ukupnom regulativom o tisku Hrvatska dobila razmjerno solidnu osnovu za unapređenje tiska, a s obzirom na važnost tiska za politički život u Hrvatskoj to je bila i solidna osnovica za razvoj hrvatske stranačke scene. Ipak, ograničavanje porotnog suđenja samo na Zagreb svakako pokazuje pesimizam glede osposobljenosti hrvatskog stanovništva za sudjelovanje u porotnom suđenju. Ograničavanje prekršajne nadležnosti u tiskovnim predmetima na kotarske sudove u gradovima u kojima je postojala snažnija strukovna jezgra u obliku sudbenih stolova donekle pak pokazuje pesimizam i glede osposobljenosti hrvatskih sudaca. No, koncentracijom sudstva u središtima ostvarivala se ušteda, a olakšavao se vladin nadzor i utjecaj na suđenje.

Nadalje, obvezno dostavljanje primjerka novina organima vlasti, predviđeno Zakonom o porabi tiska, koja ga potom može zaplijeniti u "objektivnom postupku" zapravo je prokazivao taj "sustav zapljene" kao prikriveni sustav cenzure⁸¹. Ukiđanje širokih mogućnosti upravnih akcija prema novinama i načelno povjeravanje nadzora nad novinama sudovima bio je vrlo značajan korak, ali je kao vrlo učinkovita mjera sputavanja slobode tiska ostala mogućnost obustave od redarstvenih organa i državnog odvjetništva⁸². Represivno je djelovala i širina ovlaštenja suda pri izricanju sankcija i mjera zapljene i zabrane širenja lista, koje su, osobito u financijski krhom hrvatskom tiskovnom poduzetništvu, neposredno ili posredno morale imati kao posljedicu mogućnost prestanka postojanja lista.

⁷⁹ Tijek postupka usvajanja Zakona od 17. svibnja 1875. o kaznenom postupku u poslovnih tiskovnih u Saboru v. u: DS 1872. II, 1152, 1348, 1558-1565, 1567, 1583. Usp. i Bayer 1940, 40-48; Gross – Szabo, 326; Ljubanović, 329-330. Zakon od 17. svibnja 1875. o kaznenom postupku u poslovnih tiskovnih v. u: SZ 1875, 373-390.

⁸⁰ Bayer, Vladimir, *Kazneno procesno pravo – odabrana poglavlja, knjiga II, Povijesni razvoj kaznenog procesnog prava* (prired. D. Krapac). Zagreb, 1995, 152.

⁸¹ Frank, 6; Krišković, 173; Ogorelica, 769-770.

⁸² Mogućnost zapljene od upravnih organa u značajnoj je mjeri postojala i po odredbama Zakona o kaznenom postupku u poslovnih tiskovnih. Ogorelica, 770-775.

Dakako, cjelokupna je regulativa ovisila i o ukupnom pravnom, političkom i društvenom okružju te se zakoni o tisku nisu uvijek ni poštovali, a već su se za Mažuranića počeli primjenjivati na represivan način. Osobito su odredbe o zapljeni, kojima se posredno mogao uništiti list, omogućavale šikanozno postupanje, a nedorečenosti tiskovne regulative pokazat će se pogodne za izigravanje porotnog suđenja, što će se početi koristiti za Mažuranićeva razdoblja.

Provedbeni zakon za sva tri tiskovna zakona i kazneni postupnik utvrdio je *vacatio legis* od tri mjeseca, što se smatralo dovoljnim da se suci upoznaju s tim zakonima, a prvotno predloženi rok od šest mjeseci otklonjen je kako se ne bi dugo odlagala "blagodet" tiskovnih zakona koji su skupa sa ZKP-om dobili vladarevu potvrdu 17. svibnja 1875.⁸³

Osnova provedbenog zakona poslana je na sankciju zajedno s ostale tri osnove s kojima je zajedno bila i predložena, a od kojih su 17. listopada 1874. kao posljednje bile usvojene novela Zakona o kaznenom postupku i Osnova zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima. No, već je i taj prvi korak nove tiskovne regulative prošao u kontroverzijama. Te su osnove otposlane iz Zagreba tek sedam mjeseci nakon usvajanja i potvrđene su tek 17. svibnja 1875. Oporba je to zakašnjenje tumačila kao svjesno zadržavanje vlade kako bi se omogućilo da u međuvremenu neki kazneni postupci protiv novina (koji bi inače prešli u režim porotnog suđenja) budu okončani po strogom režimu zakona iz 1852, dočim se vlada opravdavala tehničkim problemima oko pripreme osnova.⁸⁴

Navedeni zakoni stupili su na snagu 26. rujna 1875, a 26-27. rujna 1876. održana je prva rasprava pred porotom protiv Maksa Kohna, odgovornog urednika osječkog lista *Die Drau*. Glavna rasprava završila je oslobađajućom odlukom porotničkog zbora, a o njoj je izvijestio stručni časopis *Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu*.⁸⁵

Uzmu li se u obzir sve odrednice, čini se da su i postupak donošenja tiskovne regulative i njezin rezultat plod vladinog stava o prioritetnom značenju rješavanja ustroja vlasti i tek o sekundarnom značenju pitanja slobode tiska, pa i pitanja građanskih prava općenito.

Ipak, i unatoč tako ambivalentnom određenju tiskovnih zakona, koje je s određenom suzdržanošću primio i hrvatski tisak⁸⁶, oni su u kontroverznoj praksi

⁸³ Vlada je predložila samo provedbeni zakon za ZKP prema kojem je *vacatio legis* bio 6 mjeseci. Na prijedlog Derenčina zakonom su bila obuhvaćena i sva tri tiskovna zakona jer je među tim zakonima postojala sveza, a *vacatio legis* skraćen je na tri mjeseca. Tijek postupka usvajanja uvodnog zakona za kaznene zakone u Saboru v. u: DS 1872. II, 1450, 1583-1586, 1588, 1885. Zakon od 17. svibnja 1875. o uvedbi kaznenog postupnika. Zakon o porabi tiska, o sastavljanju porotničkih listina i Zakon o postupku u tiskovnih poslovih v. u: SZ 1875, 233-234 od 25. lipnja 1875.

⁸⁴ Usp. interpelaciju M. Mankanca na sjednici 31. svibnja 1875. i odgovor J. Živkovića na sjednici 8. lipnja 1875. DS 1872. II, 1881-1883, 1938-1939.

⁸⁵ Rasprava pred porotom, *Mjesečnik Pravničkog društva*, 2, 1876, 10, 476-478.

⁸⁶ Komentirajući donošenje Zakon o porabi tiska, *Obzor* je najprije oštro osudio apsolutistički Tiskovni red iz 1852, a potom naveo da novi tiskovni red "nesadržaje preobilje slobodoumnosti", izdvojivši zadržavanje jamčevine, i to u visokom iznosu, te zapljenu. Ipak, *Obzor* je smatrao da je novi zakon velik korak naprijed. Zakon je opravdavao i upozoravanjem na štetu

pokazali više povoljnih obilježja. Ti se rezultati, dakako, moraju promatrati ne tek kao rezultat novih propisa, već i u uvjetovanosti s razmjerno povoljnim političkim ambijentom za Mažuranićeva banovanja pa i Mažuranićevim razmjerno tolerantnim postavljanjem spram slobode tiska, i to unatoč njegovoj osobnoj nesklonosti prevelikoj slobodi tiska i unatoč tome što je i sam bio predmet žučnih i osobnih napada u novinama.

Tako je u godinama nakon donošenja zakona zabilježeno pokretanje više listova u Zagrebu, Osijeku i Sušaku⁸⁷, a Mažuranićeva je vlada izbjegavala šire intervencije prema umjerenom tisku, ukinula je neka prijašnja ograničenja za pojedine listove, na zahtjeve upravnih službenika za intervencijom odgovarala je upućujući ih na sud, a Mažuranić je 1876. tek nakon osobnih intervencija Franje Josipa reagirao na pisanje *Obzora* o Bosni i Hercegovini⁸⁸. U klimi koju je općenito karakterizirala znatno veća tolerancija za političke stavove pisanje listova bilo je znatno slobodnije⁸⁹. Unatoč sputanostima tiskovne regulative, ipak je ograničenje upravnih zabrana i uvođenje porote imalo veliku važnost i postavilo solidnu branu draističnijoj državnoj intervenciji prema tisku. No, s druge strane Mažuranićeva je vlada pokretala postupke protiv pojedinih listova te je dolazilo do brojnih zapljena (osobito Frankovih *Agramer Presse* i *Die Drau* koji su i na osobnoj razini napadali Mažuranića), ali i do brojnih interpelacija zbog toga u Saboru⁹⁰. Međutim, odluke o zapljeni donosio je sud a vlada je u pokretanju postupaka postupala u skladu sa zakonom služeći se mogućnostima koje su joj otvarali propisi.

U postupanju vlade protiv tiska ključnog su značenja bile odredbe Zakona o porabi tiska o prekršajnoj odgovornosti urednika tiskopisa u slučaju zanemarenja dužne pažnje kod djela s objektivnim obilježjima zločina ili prijestupa (§§ 25, 29 Zopt) u svezi s propisima Zakona o kaznenom postupku u poslovih tiskovnih, osobito onima koji utvrđuju nadležnost porotnog suda samo za zločine i prijestupe (§

koja nastaje od "špekulantske" tendencije usmjerenja novina na zarađivanje, prema čemu je "strog i konzervativan zakon prava blagodet", te postavljao pitanje da li bi uopće bilo dobro da je zakon išao i dalje. Pokazao je primjer engleskog i ruskog tiska koji se razvio iz ograničenja tiska. Tiskovni zakon, *Obzor*, 5. rujna 1874.

⁸⁷ Godine 1877. u Zagrebu su se pojavili nestranački *Hrvatski svjetozor* M. Grlovića i Šenoin *Humoristički list*, dok je 1880. pokrenut *Ustav*. U Osijeku je 1878. počeo izlaziti *Branislav*, koji je uređivao Martin Polić, urednik Mankančevog *Primorca*, na Sušaku je izlazila pravaška *Sloboda*, a 1879. je izlazila *Brana* koju je do zapljene izdavao Josip Frank. Valja reći i da su ti listovi imali i povoljnije tržišno okružje nakon početka zbivanja u Bosni i Hercegovini 1875. i zbivanja na unutarnjoj hrvatskoj političkoj sceni. Horvat 1962, 258-268.

⁸⁸ Usp. odgovore na interpelacije M. Mankanca (J. Živković) te Ivana Vončine i S. Popovića (I. Mažuranić), u: DS 1875, 61-62, 866. Usp. i Krokari, 226; Horvat 1962, 258.

⁸⁹ Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, I, Zagreb, 1989 (prvo izdanje: Zagreb, 1936), 206.

⁹⁰ Frankovi listovi *Agramer Presse* i *Die Drau* napadali su Mažuranića i krug oko njega kao kriminalnu kliku koja služi Mađarima. Od 60 brojeva *Die Drau* u 1876. tijekom sedam mjeseci bilo je zaplijenjeno 50 brojeva. Interpelacije su i tim i nekim drugim povodima bile brojne. Usp. interpelacije M. Mankanca (28. kolovoza 1875, 30. listopada 1875), Frana Folnegovića (23. rujna 1876), I. Vončine (12. rujna 1877), S. Popovića (19. rujna 1877, 20. prosinca 1877) i odgovore J. Živkovića (19. listopada 1875, 30. listopada 1875) i I. Mažuranića (24. rujna 1877, 20. prosinca 1877) u: DS 1875, 15-16, 46, 60-63, 527-530, 769-770, 829-830, 864-867, 902. Usp. i Gross - Szabo, 386; Horvat 1962, 257.

3. Zokppt), odredbe o razdvajanju postupaka u slučaju stjecaja tiskovnih delikata s "običnim" zločinima ili prijestupima (§ 4. Zokppt) i odredbe o reguliranju tzv. "objektivnog postupka" u kojem se izricala samo kvalifikacija djela, a mogla se izreći i zabrana širenja tiskopisa (§ 12. Zokppt). Državno odvjetništvo stoga bi najprije pokrenulo "objektivni postupak", u kojem bi vijeće sudbenog stola u nejavnoj sjednici odlučivalo o kvalifikaciji objektivnih obilježja djela i o zapljeni novina. Potom bi, u slučaju kvalifikacije objektivnih obilježja djela kao zločina ili prijestupa, državno odvjetništvo kvalificiralo subjektivnu odgovornost kao kulpoznu pa bi zbog prekršaja (§ 29. Zopt) optužilo urednika pred nadležnim kotarskim sudom. Taj je sud bio vezan "objektivnom presudom" sudbenog stola te bi nakon utvrđenja propusta urednikove dužne pažnje u "subjektivnom postupku" (pri čemu urednik nije bio ni preslušan) okrivljenika osuđivao na novčanu ili zatvorsku kaznu. Tako bi inkriminirani broj bio zaplijenjen, a urednik kažnjen a da i nije provedena istraga, a da predmet i nije dospijevao pred porotu, uz sužene mogućnosti obrane okrivljenika i bitno sužene mogućnosti podizanja pravnih lijekova, a bez učinka ostajala su čak i priznanja urednika za doložnost djela dana pred sudom u nastojanju da isprovociraju nadležnost porotnog suda. Čini se da je to bio standardni postupak kojim su vlasti izbjegavale porotno suđenje i postizale zabrane novina, što je izazvalo revolt i interpelacije u Saboru na koje je bio prisiljen odgovoriti i sam Mažuranić⁹¹. Zbog toga se u *Obzoru* u rujnu 1877. pojavio žestok napad Šime Mazzure na zakone koji su omogućavali takav postupak, a članak je sadržavao i Mazzurino odricanje od vlastitih prijašnjih povoljnih izjava o Zakonu o porabi tiska⁹². Međutim, uredništvo *Obzora* upozorilo je u komentaru da se novi zakon ipak ne može uspoređivati s prijašnjim te da se granice slobode tiska najbolje jamče razboritošću i hrabrošću samog tiska⁹³. Ali, unatoč pritužbama u javnosti, radilo se o posve zakonitom postupku u kojem su sudjelovali državno odvjetništvo i sudovi⁹⁴. Zapravo je "objektivni postupak", koji je ležao u podlozi cijelog slučaja, bio preuzet iz Austrije gdje je bio uveden kako bi se omogućila zapljena novina iz inozemstva za koje nije bilo moguće nikoga optužiti u sudskom postupku, a da se pri tome izbjegne uvođenje upravne zapljene⁹⁵. Ipak, čini se da je slična praksa kao i u Hrvatskoj bila donekle i u Austriji, premda u umjerenijem obliku⁹⁶.

⁹¹ Usp. interpelacije I. Vončina na sjednici od 12. rujna 1877. i S. Popovića od 19. rujna 1877. te Mažuranićev odgovor 24. rujna 1877. DS 1875, 769-770, 829-830, 864-867.

⁹² Šime Mazzura, viđeni član Narodne stranke, u dva je nastavka u *Obzoru* žestoko napao zakone o tisku dajući pravnički prikaz postupka zbog tiskovnih delikata u praksi i kritiku tih rješenja te prijedlog izmjene Zakona o porabi tiska dopunom § 25. Zakoni o porabi tiska (Š. Mazzura). *Obzor*, 25. rujna 1877; 26. rujna 1877.

⁹³ Štamparski zakon, *Obzor*, 27. studenoga 1877.

⁹⁴ Usp. Ogorelica, 764-767, 776, 779-780.

⁹⁵ Zakoni o porabi tiska (Š. Mazzura), *Obzor*, 26. rujna 1877.

⁹⁶ *Mjesečnik* je predočio sličan slučaj u Austriji koji je 1892. bio potaknut interpelacijom u Carevinskom vijeću, pri čemu se ministar pravosuđa suglasio s praksom generalnog prokuratora da kvalificira tiskovne delikte kao kulpozne prekršaje. *Mjesečnik* je donio i dopis austrijskog generalnog prokuratora L. Cramera hrvatskom državnom nadodvjetništvu, upućen na traženje potonjeg. U tom mišljenju austrijski generalni prokurator tumači stav, koji je proizašao iz navedenog slučaja, da je optuživanje po blažoj kvalifikaciji stvar same prokuratorure te da time ne dolazi

U svemu, Mažuranićevi tiskovni zakoni bili su vrlo značajan pomak u ostvarivanju slobode tiska u Hrvatskoj u odnosu prema dotadašnjem stanju, kako stoga što su bili prvi zakoni o slobodi tiska i porotnom suđenju donijeti u Hrvatskoj na ustavni način, tako i stoga što su zamijenili dotadašnju iznimno represivnu regulativu. Tim je zakonima, mada s izvjesnim zakašnjenjem, postavljena razmjerno dobra podloga za razvoj slobode tiska u Hrvatskoj koja je bila približno na razini ostalih zemalja Monarhije. No, s obzirom na koncepcijska ograničenja i ograničenja ispoljena kroz pojedinačna rješenja, ni tim zakonima nije postavljena institucionalna podloga za ostvarenje slobode tiska, i to kako s obzirom na značajan utjecaj organa uprave i mogućnosti stvarno represivnog djelovanja suda tako i s obzirom na ovisnost autonomne regulative o utjecajima izvana.

KHUENOVA OGRANIČENJA SLOBODE TISKA I POROTNOG SUĐENJA 1883 – 1903.

Mažuranićeva opsežna i intenzivna reformska djelatnost bila je među razlozima zbog kojih je Mažuranić, pod pritiscima iz Budimpešte i nezadovoljstvom zbog njegove neodlučnosti u Zagrebu, na koncu bio prisiljen odstupiti s mjesta bana. Kako se ni umjereni unionist Ladislav Pejačević (1880-1883) na mjestu bana nije pokazao kao puni pouzdanik Središnje vlade, ubrzo ga je zamijenio mladi i agilni pravnik Karoly Khuen-Héderváry (1883-1903). Khuen je došao u Zagreb sa zadaćom osiguranja mađarskih interesa i umirenja i držanja Hrvatske u podložnom položaju. Tu je zadaću Khuen izvršio stvarnim razbijanjem i pretvaranjem Narodne stranke u sredstvo svojih interesa, oslanjanjem na Srbe i izazivanjem hrvatsko-srpskih sukoba, pacifikacijom hrvatske političke scene i instrumentalizacijom Hrvatskog sabora u kojem je stalno osiguravao premoć Narodnoj stranci. To je bila podloga na kojoj će Khuen prići pretvaranju liberalnih upravnih i sudskih institucija uvedenih za Mažuranića u sustav koji će mu omogućiti puni nadzor nad političkim životom u zemlji.

Među prvim značajnim mjerama koje je 1884. poduzeo Khuen bilo je stavljanje izvan snage na tri godine jamstva o stalnosti sudačkog položaja iz Zakona o vlasti sudačkoj iz 1874. te cijelog Zakona o karnostnoj odgovornosti iz 1874. umjesto kojega je uveden apsolutistički Carski patent od 3. svibnja 1853.⁹⁷ Taj je propis

do nezakonite promjene nadležnosti suda s obzirom na to da inokosni kazneni sud ima ovlaštenja po ZKP-u kojima može dovesti do promjene opisa činjeničnog stanja djela, a time i do promjene kvalifikacije djela. No, valja pretpostaviti da takva praksa zaobilazna nije bila osobito široka u Austriji već i zato što se i interpelacija u Carevinskom vijeću pojavila tek 1892. K tumačenju par. 25. zakona od 17. svibnja 1875. o porabi tiska za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu* 20, 1894, 1, 118-121.

⁹⁷ Zakon od 3. kolovoza 1884. kojim se privremeno dokidaju njeke ustanove zakona o vlasti sudačkoj i zakona o karnostnoj odgovornosti sudacah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, o premještanju njihovu i ob umirovljenju proti volji njihovoj, ter uzpostavljanju ustanove carskog patenta od 3. svibnja 1853. o unutarnjoj uredbi i o poslovnom redu svihkolikih vlastih sudbenih i naredbe Ministarstva pravosuđa od 3. kolovoza 1854. o nutarnjem redu i poslovnom redu državnih odvjetničkih. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1884.* Zagreb, 1884. (dalje: SZ 1884), 215-216. Zakon od 3. kolovoza 1884. kojim se izjednačuju i nadopunjuju zakonske ustanove o ustrojstvu i nadležnosti sudovah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. SZ 1884, 207-211.

omogućio Zemaljskoj vladi premještanje sudaca i protivno njihovoj volji, čime je dotadašnja kakva-takva neovisnost sudova o izvršnoj vlasti bila gotovo posve eliminirana, a ban je dobio vrlo snažan mehanizam za nadzor i utjecaj nad sudstvom.⁹⁸ To će stanje potrajati sve do 1917. jer su navedeni zakoni već 1887. ponovo stavljeni izvan snage na dvije godine, a 1890. umjesto provizornog Carskog patenta od 3. svibnja 1853. na Khuenov prijedlog u Hrvatskom saboru donijet je zakon koji je zadržao jednaka načela.⁹⁹

Ubrzo nakon tog prvog udara na sudstvo donijet je i Zakon od 2. prosinca 1884. kojim se djelatnost porotnog suda privremeno obustavlja na tri godine. Tim je zakonom ukinuto porotno suđenje te su, osim glede nadležnosti sudova, za postupke zbog tiskovnih delikata važili opći propisi ZKP 1875. Porotno suđenje za predmete koji su bili u tijeku imalo se primijeniti u slučaju da je započela ili obavljena glavna rasprava te ako je u takvim predmetima trebalo ponoviti glavnu raspravu, dok su ostali predmeti trebali biti stavljeni u nadležnost redovnog sudstva.¹⁰⁰

Prijedlog toga zakona podnijela je vlada s obrazloženjem da institut porote nije opravdao očekivanja s obzirom na neuspješnost optužbe u postupcima pred porotom, i to unatoč tome što je državno odvjetništvo optužbe pred porotnim sudom podizalo samo u slučajevima kada je povreda kaznenog zakona bila posve nedvojbeno, a počinitelj poznat. Vlada je navela da je, s obzirom na ponovljene neuspjehe, odustala od pokretanja postupaka pred porotom te umjesto "subjektivnog postupka" počela zabranjivati širenje tiskopisa da bi potom ishodila sudsku zabranu u "objektivnom postupku". Ta mjera, prema vladi, u stvarnosti nije spriječila faktično širenje tiskopisa, što je urodilo uvjerenjem da je tisak posve nedogovorano, posljedica čega je bila da su se u novinama zaredali politički napadi na organe vlasti i pojedine ličnosti kao i podrška nemoralnim činima. Zbog toga je vlada navela da je potrebno uspostaviti autoritet zakona te u okolnostima u kojima porotnici ne bi mogli djelovati objektivno i neovisno, privremeno suspendirati porotno suđenje dok se ne uspostavi smirenije stanje. Kao jamstvo slobode tiska u novim okolno-

⁹⁸ Prema Carskom patentu od 3. svibnja 1853. stegovne odredbe, odredbe o premještanju zbog službenih potreba i o umirovljenjima bile su zajedničke za suce i sudske službenike, uz određene specifičnosti koje su važile za suce, ali koje nisu jamčile njihovu neovisnost. Za provođenje stegovnog postupka protiv sudaca bio je nadležan hijerarhijski viši sud odnosno Ministarstvo pravosuđa u slučaju sudaca najvišega suda i predsjednika višega suda, s time da je stegovne odluke o sucima konačno morao potvrditi vladar. S obzirom na te i druge odredbe jasno je da se radilo o propisu koji je suce doista tretirao kao državne činovnike i u visokoj ih mjeri podvrgavao utjecaju izvršnih organa, a naglasak je stavljao na stegu, a ne na neovisnost. *Gradjanski sudovnik od 16. veljače 1853. i Zakon o poslovnom redu sudbenih vlasti od 3. svibnja 1853. Uredio Adolfo Rušnov*. Zagreb, 1885.

⁹⁹ Zakon od 10. prosinca 1890. ob osobnih odnošajih, uredovnih dužnostih i karnostnih odgovornosti pravosudnih činovnikah kraljevinah Hrvatske i Slavonije. *Sbornik zakonah i naredabah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1891*. Zagreb, 1891, 1-17. Opću raspravu o prijedlogu toga zakona v. u: *Stenografski zapisnici sabora kr. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1887-1892. od C. do uključivo CXXXI. saborske sjednice od 20. veljače do 15. prosinca 1890. Svezak IV. Godina 1890*. Zagreb, 1890, 25-29.

¹⁰⁰ Zakon od 2. prosinca 1884. kojim se djelatnost porotnog suda privremeno obustavlja. SZ 1884, 522-523.

stima vlada je smatrala stručno sudstvo koje je u primjeni zakona neovisno i objektivno.¹⁰¹

U saborskoj raspravi je Jovan Gjurić, izvjestitelj saborskog Pravosudnog odbora, koji je podržao vladin prijedlog, upozorio na teške zloporabe slobode tiska naglašavajući napade tiska na Srbe zbog tobožnje usmjerenosti njihovih ciljeva "izvan granica ove domovine" kao i napade na cjelokupni ustroj vlasti i pojedine zemaljske organe i političke ličnosti. Za to je posebno optužio "jednu frakciju" u dnevnom tisku, pod čime je mislio na pravaški tisak. Zastupnik Jovan Živković, inače potpredsjednik vlade u Mažuranićevo doba, prigovorio je Gjuriću da govori kao zastupnik vlade. Sam je ustvrdio da je sloboda tiska neizostavna kao jamstvo ustavnog i slobodnog političkog života, ali da su žestina napada u tisku te odluke porote i u najflagrantnijim slučajevima bili takvi da je porotno suđenje izgubilo racionalnu svrhu postojanja. Utoliko je i Živković podržao suspendiranje porote i založio se za nove zakone o tisku i porotnom suđenju. No, vladi je oštro prigovorio na učestalim zloporabama instituta "objektivnog postupka" u svrhu zabrana politički nepodobnih novina te se založio i za istodobno ukidanje tog instituta. Predložio je da se izmijeni odredba o prenošenju predmeta koji nisu dospjeli do glavne rasprave u nadležnost redovnog suda jer ona znači uvođenje retroaktivnosti. Za izmjenu te odredbe založio se i kao Srbin jer da u javnosti postoji uvjerenje da je ona ugrađena u Zakon s političkom motivacijom kako bi se onemogućilo da pred porotu dospije jedini slučaj koji potpada pod tu odredbu, zbog čega se i suspendiranje porote može doživjeti kao osvetnički potez. Ban Kluen-Héderváry ustvrdio je pak da je prijedlog o suspenziji podnio u interesu slobode tiska jer je njezin osnovni sadržaj jamstvo saznavanja istine, dok zloporabe porotnog suđenja znače širenje neistina bez mogućnosti da se kazne krivci, pa će tek suspenzija porotnog suđenja u postojećim okolnostima omogućiti da se na sudu utvrdi što je istina. Založio se za održanje "objektivnog postupka", a njihovu eventualno preoštru primjenu opravdao je kao reakciju u okolnostima u kojima se zna da druga vrsta reakcije nije moguća, što bi pak trebalo prestati sa suspenzijom porotnog suđenja. Lavoslav Šram, predsjednik pravosudnog odbora, podržao je donošenje zakona, ali zatražio i ukidanje "objektivnog postupka" i uklanjanje odredbe o retroaktivnoj primjeni zakona jer se ona odnosi na osobe koje su djelovale pod uvjerenjem da će, u slučaju optužbe, biti procesuirane pred porotom. Šram je, nadovezujući se na Živkovića, pa i na Khuena, razvio argumentaciju koja je trebala dovesti u sklad suspenziju porotnog suđenja s proklamiranom liberalnom ideologijom Narodne stranke kojoj je pripadao. Šram je tako govorio o radikalizmu i isključivosti nekih stranaka i njihova tiska koja prelazi u fanatizam i terorizam, očito misleći na pravaše, koji je pogibeljan za državni temelj i za temelje samoga liberalizma. Ustvrdio je da takvo djelovanje traži suspenziju porotnog suđenja u interesu samoga liberalizma, to prije što je načelo slobode tiska proglašeno u Zakonu o slobodi tiska ostalo nedirnutom. Zapravo, očita je bila nelagoda zastupnika Narodne stranke zbog ukidanja porote kao liberalnog instituta jer se ta stranka, sukladno vladajućoj

¹⁰¹ Raspravu o Zakonu od 2. prosinca 1884. kojim se djelatnost porotnog suda privremeno obustavlja v. u: *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godina 1884-1887, I*. Zagreb, 1887, 232-248.

stranci u Ugarskoj, prikazivala kao najvjerniji sljedbenik liberalizma. Protiv prijedloga govorio je Josip Frank, zagrebački odvjetnik i u to doba neovisni zastupnik, koji je imao bogato iskustvo sa zabranama i sudskim postupcima. Frank se oštro usprotivio neumjesnoj uprabi pojmova liberalizam, fanatizam i terorizam te napomenuo da se slične rasprave vode i u mađarskoj javnosti u kojoj je sloboda kritike još izraženija. No, istaknuo je da to nije bio razlog pokretanja rasprave o tom pitanju u Ugarskom saboru niti je predsjednik Ugarske vlade posegnuo za svojim ovlaštenjem da uredbenim putem izmijeni tiskovni zakon. Frank je suspenziju porote stavio i u cjelovitiji politički kontekst jer je ustvrdio da ona dolazi nakon što je ukinut Zakon o vlasti sudačkoj, a potom znatno pooštren Poslovnik Sabora. Vaso Gjurgjević je pak napao porotnike u Hrvatskoj zbog toga što nemaju potrebnih kvaliteta za tu dužnost te su posve podložni utjecaju javnog mnijenja i razdvojio porotno suđenje od slobode tiska, a Frankovim argumentima suprotstavili su se i zastupnik vlade Vjekoslav Klein i Jovan Gjurić. Potom je predloženi zakon prihvaćen, uz jednu stilističku izmjenu, a da nije predložena izmjena § 2. koji je omogućavao retroaktivno protezanje Zakona.¹⁰²

Međutim, 1887. na vladin će prijedlog za još dvije godine najprije biti produžena suspenzija Zakona o sudačkoj vlasti i zakona o stegovnoj odgovornosti,¹⁰³ a potom i suspenzija porotnog suđenja.¹⁰⁴ Suglasnost Pravosudnog odbora na prijedlog vlade izvjestilac toga odbora Franjo Spevec obrazložio je stanjem koje se od prvotne suspenzije porote još nije toliko izmijenilo da bi predstavljalo osnovu za korektno porotno suđenje. Kao dodatne razloge naveo je da porota nije uvjet niti je vezana za slobodu tiska, da je porota koja je ograničena na djela političkog obilježja zapravo vrsta izvanrednog suda i više politička institucija te da vlada priprema nov zakon o kaznenom postupku u tiskovnim predmetima koji će više odgovarati potrebama Hrvatske i odnosima u utjelotvorenim bivšim vojnokrajškim područjima. Oporbeni zastupnik Ignjat Brlić usprotivio se novoj suspenziji porote te iznio da porotni sudovi jesu uvjet slobode tiska, a da je besmisleno prihvaćati novu suspenziju s obrazloženjem da vlada priprema nov zakon kada taj zakon nije uspjela napraviti u protekle tri godine. Izrazio je strah da vladina formulacija o izradi novog zakona koji bi bio prilagođen i odnosima u inkorporiranim vojnokrajškim područjima, za koja je uvriježeno mišljenje da su zaostali, zapravo znači da će biti ukinuta ona jamstva koja odgovaraju području banske Hrvatske. Pri tome je naveo da su vojnokrajška područja bila priključena i Ugarskoj, ali da to nije bio razlog da se u Ugarskoj mijenja regulativa vezana uz porotne sudove. Uz Brlića jedino se još Fran Vrbanić suprotstavio prijedlogu. Vrbanić je naveo da se za novom suspenzijom zapravo skriva namjera da se porota posve dokine te je na-

¹⁰² Raspravu o Prijedlogu zakona kojim se djelatnost porotnog suda privremeno obustavlja na tri godine v. u: *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godna 1884-1887*, I. Zagreb, 1887, 232-243, 244-248. Usp. i Polić 1901, 56-58.

¹⁰³ Zakon od 24. travnja 1887. kojim se produljuje valjanost zakona od 3. kolovoza 1884. Broj 27 sbornika zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju na dalnje dvie godine. SZ 1887, 251-252.

¹⁰⁴ Zakon od 15. prosinca 1887. kojim se valjanost zakona od 2. prosinca 1884. proteže na dalnje dvie godine. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1887*. Zagreb, 1887, 449-450.

veo da je poslije suspenzije došlo do vrlo značajnog progona oporbenog tiska. Ban Khuen-Héderváry obrazložio je pak suspenziju kao liberalnu mjeru jer bi, u suprotnom, s obzirom na još uvijek teške okolnosti, bio predložen rigidan zakon, dočim takav zakon za dvije godine vjerojatno neće biti potreban. Jovan Šević podržao je uvjerenje da sloboda tiska nije povezana s porotnim suđenjem te da upravo porotno suđenje u Hrvatskoj, gdje za deset godina nije izrečena ni jedna osuda, to pokazuje. Naveo je da ni najliberalnije institucije ne mogu uspjati tamo gdje za njih nema uvjeta, a da za porotu u Hrvatskoj nema uvjeta, već bi u postojećim okolnostima porota bila sredstvo za sustavno trovanje političkih nazora naroda. Slično je i sa prisežnicima jer dok se porota pokazala neumjesnom, prisežnici su se pokazali suvišnima s obzirom na to da se pretežno radi o seljacima koji nevoljko dolaze u grad na suđenje u kojem po izobraženosti, motivaciji i pravnom shvaćanju ne mogu sudjelovati. Izrazio je uvjerenje da bi porota mogla biti jedino uspješna ako bi bila nadležna za sve delikte, ali bi u tom slučaju porotnih sudova trebalo biti više, a za njih pak ne bi bilo dovoljno porotnika. U prilog korisnosti suspenzije naveo je da su se nakon suspenzije porote 1884. umnožile privatne tužbe zbog tiskovnih delikata koje se pred porotnim sudovima u pravilu nisu podnosile zbog unaprijed stvorenog uvjerenja u neuspjeh. Raspravu je zaključio izvjestitelj Franjo Spevec koji je ustvrdio da su u prilog porote izjavljivani jedino politički, a ne pravni argumenti. Naveo je i da je u zlatno doba porote, za Mažuranićeva upravljanja, bilo likvidirano nekoliko novina a više je urednika dospjelo u istražni zatvor.¹⁰⁵ Tako je prijedlog vlade usvojen te je sistiranje porotnog suđenja produženo za još dvije godine.

Već 1888. došlo je do razmjerno značajne novele ZKP 1875. Među izmjenama koje su tada bile predložene i usvojene ukinuto je i prisežničko suđenje.¹⁰⁶ Predložene izmjene saborska oporba općenito je protumačila kao dalje postrožavanje i predbacila vladi da pri preuzimanju zakona iz Austrije ili Ugarske u hrvatsko zakonodavstvo ispušta liberalna rješenja, dok preuzeta rješenja postrožuje. Uklanjanje prisežnika izvjestitelj saborskog odbora Josip Spevec, inače istaknuti unio-nistički političar i profesor opće pravne povijesti i obiteljskog prava na Pravnom fakultetu, obrazložio je nesvrhovitosti tog instituta koja se pokazala u praksi. Spevec je upozorio da suvremeno sudovanje traži izobraženog pravnika, a ne laike s

¹⁰⁵ Opću i posebnu raspravu o novoj suspenziji porote 1887. godine v. u: *Stenografski zapisi sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1887-1892. od I. do uključivo XXIV. saborske sjednice od 1. rujna do 5. prosinca 1887. Svezak I. Godina 1887*. Zagreb, 1889, 204-231 (*passim*).

¹⁰⁶ Među značajnijim izmjenama ZKP 1875. unijetima novelom 1888. bilo je smanjivanje broja članova sudskih vijeća u sudbenim stolovima na neparan broj članova, uz donošenje glasa va natpolovičnom većinom, uvođenje sudbenih stolova kao drugostupanjske instance u prekršajnim postupcima umjesto Banskog stola, uvođenje ništovne žalbe radi zaštite zakonitosti te općenito uređenje postupka u povodu ništovnih žalbi, uklanjanje prisjednika u prekršajnom postupku, uvođenje mandatnog prekršajnog postupka, usklađivanje postupka prijekog suda s općim načelima kaznenog postupka, proširenje ovlasti državnog nadodvjetnika na uvid u sudske spise s nejavnih sjednica. Zakon od 6. srpnja 1888. kojim se preinačuju i nadopunjuju neke ustanove zakona od 17. svibnja 1875. o kaznenom postupku (sbornik zakonah i naredabah br. 30, god. 1875) *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1888*. Zagreb, 1888, 305-331. Usp. i Ljubanović, 245, 246, 262, 264, 266; Ogorelica, 88.

razvijenom pravnom svijješću kakvi su u prilikama nerazvijenog materijalnog kaznenog prava dostajali u srednjem vijeku u skabinskim sudovima te da pri suvremenom načelu zakonitosti i razvijenosti materijalnog kaznenog prava laički element mora nestati. Spevecu je pak vrlo oštro odgovorio Ignjat Brlić, koji je kritizirao vladu i Speveca zbog toga što, umjesto da vlada uvede institut porote, sada uklanja i prisežničko suđenje. Brlić je napao Speveca i zbog uklanjanja porotnog suđenja 1884. podsjećajući da je tada o institutu prisežnika govorio kao o zamjeni za porotu te je optužio vladu zbog faktičnog apsolutizma koji je gori nego u Bachovo doba. Unionistički političar i profesor rimskog prava na Pravnom fakultetu Aleksandar Egersdorfer relativizirao je pak značenje porote i odvojio je od ustavnosti te kao ključno istaknuo pitanje njezine svrhovitosti s obzirom na konkretne prilike. Josip Frank kritizirao je pak što porota nije uvedena u kazneni postupak napominjajući da laičko suđenje ne mora biti značajno u zemljama s neovisnim sudstvom, ali tamo gdje sudstvo nije neovisno i podložno je utjecajima izvršne vlasti, laičko je suđenje bitan element obrane ustavnosti. No, sukladno predviđanjima Osnova je usvojena bez bitnijih izmjena.¹⁰⁷

Godine 1890. novelom Zakona o kaznenom postupku u poslovih tiskovnih od 28. prosinca 1890. na bivše vojnokrajško područje protegnuti su Zakon o kaznenom postupku u poslovih tiskovnih i Zakon o propisu kako se imadu sastavljati porotnički imenici za sudove tiskovne, dok je izvan snage stavljen Zakon od 17. prosinca 1862. o kaznenom postupku u stvarih tiskovnih, koji je važio na tom području temeljem naredbe bana iz 1882. godine odnosno Zakona iz 1884. Novela je bila donijeta kako bi ponovnim stupanjem na snagu privremeno sistiranih odredbi porotnog suđenja ta regulativa bila protegnuta i na bivše vojnokrajško područje te radi usklađivanja s promjenama u ZKP, napose glede sastava sudskog vijeća i odredbi o ništovnoj žalbi i ništovnoj žalbi za zaštitu zakonitosti.¹⁰⁸

Do manje, ali značajnije novele Zakona o kaznenom postupku u poslovih tiskovnih došlo je 1897, ovaj put na prijedlog 36 saborskih zastupnika. Ta je izmjena opet bila odraz političkih okolnosti odnosno prilika u tisku jer je na nju utjecala oštra polemika koja se u to doba razvila između hrvatskog i srpskog tiska glede podrške Srba Khuenovoj politici, pri čemu je hrvatski tisak uvelike napadao i nagodbeno uređenje. Novelom su prijestupi za koje se goni po privatnoj tužbi bili

¹⁰⁷ Usp. obrazloženje Franje Speveca kao izvjestitelja saborskog Odbora za pravosuđe te dalju opću raspravu na saborskim sjednicama 5-7. lipnja 1888. *Stenografički zapisnici sabora kr. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1887-1892. od XXV. do uključivo LXIV. saborske sjednice od 14. svibnja do 5. prosinca 1888. Svezak II. Godina 1888.* Zagreb, 1889, 98-140 (*passim*).

¹⁰⁸ Zakon od 28. prosinca 1889. kojim se preinačuje zakon od 17. svibnja 1875. o kaznenom postupku u poslovih tiskovnih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju (sbornik br. 34 od g. 1875) ter taj zakon skupa sa zakonom od 17. svibnja 1875. o propisu, kako se imadu sastavljati porotnički imenici za sudove tiskovne u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (sbornik br. 33 od g. 1875), uvadja i u područje bivše hrvatsko-slavonske vojne krajine. *Sbornik zakonah i naredabah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1890.* Zagreb, 1890, 101-103. Obrazloženje prijedloga tog zakona v. u: *Stenografički zapisnici sabora kr. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1887-1892. od C. do uključivo CXXXI. saborske sjednice od 20. veljače do 15. prosinca 1890. Svezak III. Godina 1889.* Zagreb, 1889, 629-630, 337-340, i prilog 18.

izuzeti iz nadležnosti porotnog suda i dodijeljeni sudbenim stolovima kao redovitim sudovima po kriteriju *forum loci delicti commissi*. Time je procesuiranje u povodu privatnih tužbi bilo znatno olakšano i stavljeno u punu ovisnost o sucima na koje je vlada imala jake posredne instrumente utjecaja zajamčene navedenim Zakonom od 10. prosinca 1890.

O tom se pitanju razvila dugotrajna i široka rasprava (11-16. siječnja 1897) koja je obilovala dugačkim govorima u kojima su se opsežno iznosili primjeri iz drugih zemalja, a zastupnici sukobljenih pravaških stranaka iskoristili su je i za međusobne obračune. U uvodnom izlaganju izvjestitelj pravosudnog odbora Nikola Tomašić je govorio o jačanju struje u pravnoj znanosti koja dovodi u pitanje porotu te na različitost stavova o širini nadležnosti porotnog suda, ali je istaknuo da su predlagači pristupili predmetu imajući u vidu isključivo hrvatske prilike. Ipak je Tomašić je u iscrpnom poredbenom prikazu upozorio na sve rezerviraniji stav prema svrhovitosti porote u velikim zemljama. Naglasio je da su ti problemi još aktualniji u Hrvatskoj gdje na djelovanje porote može opterećujuće utjecati što se na malom prostoru i uz mali broj stanovništva odvija živa politička aktivnost i postoji složen državopravni odnos s drugim narodima te što u Hrvatskoj ne živi samo jedan narod. Tomašić je naglasio da se predlagači nisu paveli za svojim uvjerenjem da bi najbolje bilo potpuno uklanjanje porote, već su samo predložili uklanjanje iz nadležnosti porote onoga što ne protuslovi slobodi tiska. Zastupničku inicijativu podržao je odjelni predstojnik za pravosuđe zemaljske vlade Vjekoslav Klein koji je upozorio i na paradoks da porotnici iz Zagreba odlučuju glede kaznenih djela počinjenih u drugim sredinama, kada se radi o novinama koje izlaze izvan Zagreba. Prijedlogu se pak oštro suprotstavio Ivan Banjavčić koji je ustvrdio da nema pokazatelja koji bi upućivali na smislenost takvog zahvata te da je izmjena potaknuta neposrednim interesima samih predlagača, a ne javnim interesom. Napade na porotno suđenje odbacio je upozoravanjem na teži položaj hrvatskog sudstva u odnosu prema sudstvu u razvijenim zemljama. Banjavčić je naveo da će posljedica zakona biti da će se svaka kritika javnog djelatnika smatrati privatnim deliktom protiv kojeg će se zaštita ostvarivati pred redovitim sudom te da će učinak biti isključenje javne kritike dužnosnika za koje je logično da su izloženi javnoj kritici. Predložio je da se ukidanje porote, kao u Francuskoj, odnosi samo na privatne osobe, a ne i na javne djelatnike. Preporučio je i osnivanje više porotnih sudova i izmjene zakona koje bi ubrzale postupak pred porotnim sudovima. Tomo Maretić je pak o poroti govorio kao o možda nepotrebnom preuzimanju instituta izvana, naglasio je da postoje i loše strane slobode tiska te naveo da ima puno povjerenje u objektivnost sudaca u Hrvatskoj. Ban Khuen-Héderváry je govorio o svojim dilemama oko poboljšanja stanja u kojem je faktično nemoguće procesuiranje tiskovnih delikata pred porotnim sudom. Najmanje lošim rješenjem učinilo mu se ograničavanje nadležnosti porote na što užu političku sferu te izdvajanje onoga što u to ne spada, kao što to čini predloženi zakon. Naveo je i ukidanje porote i osnivanje više porotnih sudova kao redovne instancije, a ne ad hoc suda koji provocira radikalizam, ali je to odbacio jer je s obzirom na prilike i odnose u Hrvatskoj osnivanje više sudova nemoguće zamisliti. Konačno, spomenuo je ukidanje porote, što pak nije dolazilo u obzir već i zbog negativnog odjeka koje bi izazvalo u javnom mišljenju u Europi. Khuen je oštro kritizirao praksu porotnih sudova koji se povovo-

de za javnim mnijenjem, a odbio je ideju da se od novog zakona izuzmu javni djelatnici jer i oni imaju jednako pravo na zaštitu svoje osobnosti kao i ostali građani. Ivan Ružić se usprotivio izuzimanju privatnih delikata iz nadležnosti porote jer se na taj način porota pretvara u politički institut, što negativno utječe na njezinu djelatnost i značenje. No, ustvrdio je da Khuen područje političkih delikata ionako kontrolira preko državnog odvjetnika i instituta zabrane širenja tiskopisa i "objektivnog postupka" te da od dolaska Khuena porota uopće nije sudila u predmetima s političkim obilježjima. Tvrdnju da se u nekim njemačkim zemljama napušta institut porote relativizirao je ukazivanjem da je ona kompenzirana institutom pri-sežnika. Josip Frank je opširno razložio stav Čiste stranke prava prema poroti i založio se za očuvanje porote u punoj nadležnosti. Frank je posebno oštro kritizirao "objektivni postupak", ali je upozorio da su njega 1875. donijeli narodnjaci ("obzoraši") i time omogućili sustavno izigravanje slobode tiska i porotnog suđenja, dok je sadašnja vlada to od njih preuzela. Vladimir Nikolić naglasio je da srpski narod u Hrvatskoj čini 1/3 pučanstva, ali da trpi sumnjičenja i napade od oporbenog tiska i da je dužnost zakonodavstva onemogućiti takvu djelatnost novina te naglasio da je suspenzija porote na pet godina značajno popravila prethodno nesnošljivo stanje. Pavle Jovanović, inače novinar zagrebačkog *Srbobrana*, naveo je da se novinari više bave pojedinim osobama jer im se onemogućuje kritika vlasti, a posebno se pritužio na "objektivni postupak" i institut zabrane širenja tiskopisa. No, ipak se založio za predloženi zakon zbog lošeg sastava porote u kojem se u pravilu nalaze ljudi koji čak ne znaju ni srpski ni hrvatski, a naveo je i svoje iskustvo s nekvalificiranom porotom koja ga je 1893. oglasila krivim zbog optužbe Ivana Mažuranića kao plagijatora. Franjo Spevec je pak naglasio da tiskar ima pravo na slobodnu kritiku u javnom interesu, dok je djelovanje tiska često upereno protiv javnog interesa. Naglasio je i da potencijalni privatni tužitelji iz unutrašnjosti uživaju faktično manji stupanj pravne zaštite jer po postojećem zakonu svoja prava mogu ostvariti pred jedinim porotnim sudom u Zagrebu, što iziskuje napore i troškove. Naveo je i da je porota pod utjecajem političkih obzira i mišljenja često uskraćivala zaštitu i unatoč jasnim dokazima o krivnji, pa se moglo već unaprijed znati da član određene stranke ili Srbin neće uspjeti u svojem zahtjevu ili obrani, što je utjecalo na odustajanje od traženja zaštite pred porotnim sudom. Spevec se i načelno izjasnio protiv porote smatrajući da je za suvremeno suđenje potrebno pravničko znanje, dok opravdanje porote leži u političkoj argumentaciji. Istaknuo je da porotnici, za razliku od sudaca, nemaju osjećaj odgovornosti, isključive odanosti zakonu, već subjektivno, nesigurno i promjenljivo čuvstvo, a da porotničko suđenje po savjesti otvara mogućnost za gaženje zakona. Naveo je i da su hrvatski suci ovisni o vladi u postavljenju, ali su posve neovisni u suđenju, dok su porotnici neovisni o vladi, ali su ovisni o javnom mnijenju i posljedicama svojeg suđenja. Spevec je doveo u pitanje i liberalno opravdanje porote s obzirom na njezino ugrožavanje slobode optuženika. Ustvrdio je da u pravnotehničkom smislu porota znači cijepanje suda na dva organa i cijepanje izricanja jedinstvene presude. Istup je zaključio tvrdnjom da sloboda tiska podrazumijeva odgovornost te da će upravo zbog toga novi zakon koristiti slobodi tiska i pridonijeti podizanju njezina ugleda. Eugen Kumičić je pak primjerima nastojao opovrgnuti tvrdnje Jovanovića i Speveca o neuspješnosti Srba pred porotom. Tomašić je pak u zak-

ljučnom govoru u općoj raspravi kao značajan prigovor prihvatio jedino onaj o potrebi da privatne tužbe protiv javnih dužnosnika ostanu u nadležnosti porotnog suda, ali je prihvatio i Khuenove argumente protiv toga. U posebnoj raspravi prijedlog zakona je prihvaćen pa se o prijedlozima ispravaka Ivana Ružića i Josipa Franka nije ni glasovalo.¹⁰⁹

Navedena izmjena Zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima donijeta je nešto prije ponovnog stupanja na snagu suspendiranih propisa o porotnom suđenju, ali se i unatoč tom sužavanju porotne nadležnosti porota neće zadugo održati. Javni nemiri i kritično pisanje tiska bit će razlog i nove Khuenove suspenzije 1903. Ciklus je započeo u jesen 1902. kada je zagrebački *Srbobran* prenio jedan uvredljiv protuhrvatski članak iz *Srpskog književnog glasnika*, nakon čega su u Zagrebu izbile protusrpske demonstracije koje su bile praćene polemikom hrvatske i srpske štampe. Potom je u proljeće 1903. došlo do protumađarskog i protukhuenovskog vrenja koje je također pratilo kritičko pisanje tiska, a uzavrelo stanje eskaliralo je prešavši u ulične sukobe s policijom i vojskom. Khuen je na to opet predložio zakon kojim se porotno suđenje privremeno obustavlja, ovaj put bez navođenja vremena trajanja. Vlada je u obrazloženju svoga prijedloga navela da je Zakonom o kaznenom postupku u poslovi tiskovnih iz 1875. na površan način preuzet austrijski zakon o porotnom suđenju jer da tada iz austrijskog zakonodavstva nije preuzet i institut delegiranja drugog porotnog suda niti je vlada ovlaštena da pod određenim okolnostima i uz obavještanje parlamenta na godinu dana obustavi porotno suđenje u cilju zaštite neovisnog suđenja. Zbog toga su, po mišljenju vlade, porotnici jedinog porotnog suda u Zagrebu bili izloženi pritisku zbog kojeg nisu mogli donositi objektivne odluke, dok je državni odvjetnik već unaprijed bio prisiljen odustati od "subjektivnog postupka", progona počinitelja, i orijentirati se na "objektivni postupak" to jest zabranu tiskopisa koja pak faktično nije bila osobito učinkovita. Kako je u međuvremenu pisanje tiska, po ocjeni vlade, počelo utjecati na javne izgrede, a porota nije imala prilike za nepristano suđenje, vlada je zaključila da radi zaštite objektivnog suđenja suspendira porotno suđenje. Činjenica da je tako drastičan zakon bez ikakvog ograničenja "privremeno" važenja u Saboru bio prihvaćen bez osporavanja rječito govori o sastavu Sabora i političkoj klimi u Hrvatskoj u to doba.¹¹⁰

¹⁰⁹ Zakon od 11. ožujka 1897, kojim se dopunjuje odnosno preinačuje zakon od 17. svibnja 1875. o kaznenom postupku u poslovi tiskovnih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju (Sbornik zakonah i naredabah br. 34 od godine 1875. odnosno br. 30 od god. 1897). *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1897. Zagreb, 1897, 253-254.* Raspravu o tom zakonu v. u: *Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1892-1897. od CXLII. do uključivo CLXXVIII. saborske sjednice od 19. studenoga 1896. do 29. travnja 1897. Svezak V. Godina 1896/7. Zagreb, 1897, 3332-3451 (passim).*

¹¹⁰ Zakon kojim se privremeno obustavljaju neke ustanove zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima od 17. svibnja 1875. godine. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1903. Zagreb, 1903.* Raspravu o Zakonu u vladino obrazloženje v. u: *Stenografski zapisnici i prilozi sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1901-1906. od LIII. do uključivo LX. saborske sjednice od 17. lipnja do 25. lipnja 1903. Svezak III/I. Godina 1903. Zagreb, 1903, 129-131, i prilog 8.*

Ipak, taj je zakon bio posljednji koji je donijet u Khuenovom razdoblju jer je Khuen 17. lipnja 1903. razriješen banske dužnosti i potom postavljen za predsjednika Središnje vlade sa zadaćom rješavanja političke krize u Ugarskoj.

LIBERALIZACIJA UREĐENJA TISKA I POROTNO SUĐENJE U HRVATSKOJ 1903-1918.

Khuenov odlazak poklopio se i s drugim značajnim političkim zbivanjima jer ugarska nastojanja postizanja punog pariteta s Austrijom vode od 1903. do 1906. neprestano između Ugarske i bečkog dvora i približavanju Ugarske vlade hrvatskoj oporbi, a na političku scenu u Hrvatskoj i zakonodavnu djelatnost Sabora do 1918. utjecat će i aneksijska kriza 1908, balkanski ratovi 1912-1913. i Prvi svjetski rat 1914-1918. kao i raspuštanja Hrvatskog sabora u trenucima vanjskih i unutarnjih kriza. Do značajnog zaokreta došlo je 1906. kada je na saborskim izborima pobijedila Hrvatsko-srpska koalicija, ali je u međuvremenu došlo i do kompromisa između Beča i Ugarske vlade kojoj više nije bio potreban savez s hrvatskom oporobom. Utoliko budimpeštansko središte neće biti spremno dopustiti institucionalne i političke promjene koje bi omogućile jačanje autonomističkih tendencija u Hrvatskoj i dovele u pitanje njegovu ulogu središta. To će ograničiti perspektivu liberalizacije u Hrvatskoj, ali je uz taj izvanjski čimilac Hrvatsko-srpska koalicija bila sputana i vlastitim ideologijskim ograničenjima kao i oportunističkim nastojanjem održanja na vlasti.

Ipak, s obzirom na neizdrživ teret Khuenova naslijeđa i na predizborna obećanja Hrvatsko-srpske koalicije liberalizacija zakonodavstva bila je neizbježna, napose što se tiče porotnog suđenja.

Među prvim potezima nove vlade bilo je ukidanje suspenzije porotnog suđenja. Svoj prijedlog za ukidanje Khuenovog zakona kojim je 1903. suspendirano porotno suđenje vlada je obrazložila time što je taj zakon bio donijet zbog nemira 1897. i 1902. kojima je značajno pridonijela zloraba tiska te smirivanjem stanja koje više ne opravdava postojanje takve mjere. Iz takvog obrazloženja moglo se zaključivati i o izvjesnoj suzdržanosti vlade glede široke slobode tiska. Međutim, vlada je u Saboru iskazala izrazito afirmativan stav prema poroti i najavila buduće korake prema širenju slobode tiska i nadležnosti porotnog suđenja – koje ipak neće ispuniti. Rasprava o prijedlogu zakona bila je kratka, a predstavnici stranaka dali su punu podršku vladi. U njezino ime odjelni predstojnik za pravosuđe Aleksandar Badaj naglasio je važnost porote u zaštiti građanskih i ustavnih sloboda te najavio da vlada priprema zakon o pravima državljana, među kojima će biti i pravo na porotno suđenje, i da razmatra širenje nadležnosti porotnog suđenja na političke delikte i na sve teže delikte.¹¹¹

¹¹¹ Zakon od 30. prosinca 1906. kojim se stavlja izvan snage zakon od 26. lipnja 1903. kojim se privremeno obustavljaju neke ustanove zakona o kaznenom postupku u poslovnim tiskovnim od 17. svibnja 1875. (Sbornik br. 41 god. 1903). *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1907*. Zagreb, 1907. (dalje: SZ: 1907), 1-2. Raspravu o tom zakonu i vladino obrazloženje za njegovo donošenje v. u: *Stenografski zapisnici i prilozi Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906-1911. od 1. do uključivo XXIX. saborske sjednice od 9. svibnja do 18. prosinca 1906. Broj priloga od 1. do 28 – svezak 1 – godina 1906*. Zagreb, 1907, 245-254 i prilog 3/3.

Ubrzo nakon tog prvog koraka već 1907. došlo je do dalje i razmjerno značajne liberalizacije tiskovnih zakona Zakonom o promjeni tiskovnih zakona, premda će saborska oporba predloženim izmjenama biti nezadovoljna smatrajući ih nedovoljnima i izigravanjem predizbornih obećanja Hrvatsko-srpske koalicije. Izmjenom Zakona o porabi tiska tada je izričito zabranjena jamčevina kao pretpostavka pokretanja tiskopisa, čime su uklonjeni i ostaci sustava koncesije (§ 1). Među najznačajnijim izmjenama bilo je i omogućavanje kolportaže, premda uz značajna ograničenja i uz nadzor redarstvenih vlasti (§§ 2, 3a-3f). Iz novele austrijskog Zakona o porabi tiska iz 1868. preuzet je njemački sustav zanemarene dužne pažnje osoba supsidijarno odgovornih autoru (urednik, nakladnik, stampar i širitelj) (§ 25). Izmjenama Zakona o kaznenom postupku u poslovnim tiskovnim u nadležnost porotnih sudova iz nadležnosti kotarskih sudova predani su prekršaji počinjeni zanemarivanjem dužne pažnje koji su se gonili po službenoj dužnosti, a uz sudbeni stol u Zagrebu kao porotni sud u slučaju tiskovnih delikata osnovan je i sudbeni stol u Osijeku (§ 1). Nadalje, ovlaštenje redarstvenih organa na zapljenu tiskopisa ograničeno je na strogo određene slučajeve (glava II, § 6). No, državni odvjetnik mogao je predložiti sudu da i bez kaznenog progona i suđenja određenoj osobi izrekne osudu na uništenje i zabranu širenja tiskopisa ako je tiskopis bio zaplijenjen u slučajevima u kojima je bilo moguće izricanje takve mjere te ako je počinitelj bio nepoznat, a nije predležala kaznena odgovornost u smislu § 25, ili ako je počinitelj bio u inozemstvu ili nepoznatog boravišta te ako su postojale takve okolnosti zbog kojih se počiniteljeva kažnjivost ukidala ili isključivalo kazneni progon. U tim su slučajevima na glavnu raspravu pozivani i nakladnik odnosno izdavač koji su u raspravi imali prava koja su pripadala optuženiku. Ako su te osobe bile nepoznate ili u inozemstvu, postavljao im se branitelj po službenoj dužnosti. Sud je rješavao stvar osudom na uništenje i zabranu širenja tiskopisa ili je odbijao prijedlog (glava II, § 12). Značajna novost bila je i glede kažnjavanja jer je u postupku u povodu tiskovnih delikata političke prirode sud odnosno porotni sud mogao odrediti da okrivljenik izdržava kaznu u povoljnijem režimu (glava III, članak I). Provedbenom naredbom bana bilo je određeno da se kao "časno zatočilište" za takve kažnjenike uredi posebna zgrada u zatvoru u Mitrovici kojom će ravhati predsjednik sudbenog stola u Mitrovici.

Međutim, unatoč uvjerenju, koje je iskazao odjelni predstojnik za pravosuđe Aleksandar Badaj, da je vlada tim zakonom učinila velik korak naprijed, oporbeni zastupnici žestoko su kritizirali vladu zbog ograničenosti reforme. Ivan Peršić, inače i sam novinar, ustvrdio je da je gotovo zadržan stari sadržaj u novom obliku jer i ukidanje jamčevine više nema takvo značenje kao nekada, dok je jedina stvarna novost predaja delikata zbog zanemarene dužne pažnje porotnim sudovima. Prigovorio je vladi da je novelom pooštrila institute koje je preuzela iz austrijskog zakonodavstva, a napose je prigovorio zbog zadržavanja nekih elemenata "objektivnog postupka" kao i na mogućnost zabrane širenja novina, iako u suženom obliku. Ustvrdio je da ograničenja kolportaže čine od nje ruglo, a konstatirao je i da su loše riješeni propisi o ispravku, među kojima je jedina značajna novost uvođenje mogućnosti ispravka i na ćirilici, koja predstavlja dodvoravanje Srbima. Zamjerio je i zadržavanje dotadašnjeg sustava izbora porotnika opterećenog nepotrebnim cenzusima (30 godina i 20 forinti). Predložio je uvođenje inkompatibiliteta položaja

odgovornog urednika i saborskog zastupnika koji je politički aktivan i uz to ima imunitet. U odgovoru na taj napad Aleksandar Badaj naveo je da ukidanje jamčevine predstavlja značajan iskorak, a donekle je prihvatio primjedbe o kolportaži navevši da je prvobitna namjera o široj slobodi kolportiranja promijenjena nakon upozorenja da se tako otvara prejaka konkurencija velikim listovima. Naveo je i da u Hrvatskoj neće biti moguće uredbenim putem ukinuti kolportažu kao u Ugarskoj jer je u Hrvatskoj ona uređena zakonom, a ne uredbenim putem. Slično je ustvrdio i za rješenje po kojem urednik može odbiti ispravak ako posjeduje dokaz istinitosti onoga što je objavljeno navevši da je to bila sugestija pravničkog skupa te da je slično postupljeno i u austrijskom parlamentu. Glede porote obećao je da će u nju biti uključeni i širi slojevi. Izdvojio je i osnivanje drugog porotnog suda u Osijeku. Glede oštih prigovora zbog zadržavanja novele iz 1897. po kojem privatne tužbe ne spadaju pred porotni sud Badaj se pozvao na odgovarajuća strana iskustva. Glede instituta preventivne zabrane širenja Badaj je napomenuo da ni on nije zadovoljan njime, ali da je to nužnost s obzirom na to da prilike u kojima se iskoračuje iz skučenosti u prostor slobode traže oprez te da Hrvatska ne može prednjačiti u odnosu prema druga dva pravna područja jer je uobičajeno da nove prostore osvajaju najprije jaki. Također je naveo da na taj način nije moguće učiniti veće štete jer je "objektivni postupak" kako je bio reguliran u § 12. staroga zakona ukinut te je o svakoj zabrani širenja dužna na koncu suditi porota. No, Vladimir Frank je upozorio da i u novom zakonu postoji mogućnost da državni odvjetnik utvrđenjem da ne postoji zanemarenje dužne pažnje po § 25. izaigra porotno suđenje i pred redovitim sudom ishodi zabranu širenja tiskopisa u "objektivnom postupku". Badaj je priznao da ta mogućnost postoji, ali je ustvrdio da je mogućnost zabrane u slučajevima kada nema optuženika morala biti zadržana, a da je mogućnost zloporabe izbjegnuta jer je u takvom "objektivnom postupku" u § 12. uveden pasivni interesent koji u glavnoj raspravi može predložiti i pretvaranje tog postupka u "subjektivni". Glede pitanja inkompatibiliteta položaja odgovornog urednika i zastupnika Badaj je odgovorio da je Hrvatska premala da bi postavljala i takve ograde. U posebnoj raspravi oporbeni zastupnici također su napadali vladin prijedlog i predložili veći broj amandmana, ali bez uspjeha, pa je Zakon donijet u obliku u kojem je predložen i uz nebitne izmjene.¹¹²

Sloboda tiska i porotno suđenje doživjeli su još jednu dulju suspenziju u okolnostima izbijanja Prvog svjetskog rata. Naredbama bana od 27. srpnja 1914. uveden je redarstveni nadzor tiskopisa i ukinuto porotno suđenje, a obje su naredbe ukinute naredbom bana od 30. listopada 1918.¹¹³ Do tog je ukidanja zapravo došlo

¹¹² Zakon od 14. svibnja 1907. o promjeni tiskovnih zakona, SZ 1907, 356-396; Naredba kr. hrv-slav-dalm. zem. vlade, odjela za pravosuđe, od 27. lipnja 1907. broj 10235, SZ 1907, 395-396. Opću raspravu u Saboru glede novela tiskovnih zakona 21-22. ožujka 1907. v. u: *Stenografski zapisnici i prilozi Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906-1911. od L. do uključivo LXXII. saborske sjednice od 1. ožujka do 12. prosinca 1907. Broj priloga od 1. do 19 – svezak II – dio II – godina 1907.* Zagreb, 1907, 678-718.

¹¹³ Usp. naredbu bana od 30. listopada 1918. kojom se stavlja izvan snage banska naredba od 27. srpnja 1914, br. 4239/pr., o obustavi djelatnosti porotnih sudova, i naredbu bana kojom se stavlja izvan snage naredba bana od 27. srpnja 1914, br. 4237/pr., o tisko-redarstvenom nadzoru povremenih tiskopisa i drugih tiskotvora. *Zbornik zakona i naredaba valjanih za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1918.* Zagreb, 1919, 453, 454.

već u novom državnom okviru – u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba osnovanoj neposredno prije toga.

ZAKLJUČAK

Izraženiji politički zahtjevi za uvođenjem slobode tiska i porotnog suđenja u Hrvatskoj se pojavljuju 1848. Prvi pravni izdanci slobode tiska i porotnog suđenja pojavljuju se 1848-1849. godine u skućenim i strogim oblicima, a sama njihova pojava kao i oblik uvjetovani su ponajprije utjecajima iz Beča. S nastupom apsolutizma iz Beča se u Hrvatsku, kao i u cijelu Monarhiju, uvodi regulativa kojom je ukinuto porotno suđenje, dok je pitanja tiska uređivao vrlo strogi propis iz 1852. Djelomičan povrat ustavnosti u Hrvatsku bit će, među inim, obilježen i pokušajem donošenja za svoje doba razmjerno liberalnog Zakona o tisku i uređenja porotnog suđenja za tiskovne i teže delikte na Saboru 1861. Sabor 1865. pak, prilagođujući se političkim prilikama, odustat će od uvođenja porotnog suđenja te će se ograničiti na pokušaj donošenja zakona o tisku. No, oba su pokušaja bila neuspješna te je apsolutistička tiskovna regulativa zamijenjena liberalnijom autonomnom regulativom donijetom u Hrvatskom saboru tek 1875, u sklopu Mažuranićevih modernizacijskih reformi. Tada je postavljena cjelokupna osnova za uređenje tiska i porotnog suđenja koja je obuhvaćala Zakon o porabi tiska, Zakon o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima, Zakon o sastavljanju porotničkih imenika te Zakon o kaznenom postupku kao supsidijarno vrelo. Ti su zakoni bili zasnovani na odgovarajućim austrijskim zakonima iz 1862, 1868. i 1873. uz tu razliku da je porotno suđenje suženo samo na tiskovne delikte. Ti će zakoni do 1918. biti osnova hrvatske regulative tiskovnih poslova i porotnog suđenja. Na sudbinu tih propisa presudno će utjecati odnos političkih snaga odnosno političke promjene pa će od 1884. do 1906. porotno suđenje trpjeti drastične udarce u obliku suspenzija i smanjivanja opsega nadležnosti porotnog suda. No, 1906. porotno suđenje bit će vraćeno na snagu, a 1907. razmjerno značajno liberaliziran je Zakon o porabi tiska. Zbog ratnih okolnosti sloboda tiska i porotno suđenje bit će suspendirani u razdoblju 1914-1918.

Gledano u odnosu prema vanjskoj okolini, politički zahtjevi za uvođenjem slobode tiska i porotnog suđenja u Hrvatskoj se pojavljuju sa zakašnjenjem u odnosu na Ugarsku i Austriju. Jednako se tako kasnije pojavljuje i autonomna zakonska regulativa tih pitanja. Hrvatsko tiskovno i porotno zakonodavstvo bit će zasnovano na preuzetim rješenjima iz austrijskog zakonodavstva s izmjenama koje će kao rezultat imati njihovo postroženje.

Praksa vlasti prema slobodi izražavanja u novinama u Hrvatskoj je bila stroga te su zabrane pojedinih novina bile vrlo česte, olako su se izricale i bile su uvelike politizirane. Razmjerno liberalno Mažuranićevo tiskovno i porotno zakonodavstvo omogućilo je razvoj novinstva u svoje doba, ali je i ono omogućivalo represivno djelovanje prema tisku, što je koristio i sam Mažuranić. Drugačije je bilo s razdobljem Khuena-Héderváryja kada je cilj suspenzije porotnog suđenja i krupnih i čestih zloporaba vlasti bio umrtvljenje hrvatskog oporbenog novinstva (naročito pravaškog) i umrtvljenje hrvatske političke scene te čvršća podložnost Hrvatske Ugarskoj. Znatno bolja podloga za razvoj novinstva bilo je vraćanje po-

rotnog suđenja 1906. i izmjene Zakona o porabi tiska i Zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima.

U institucionalnom smislu, glavna obilježja hrvatskog tiskovnog zakonodavstva bila su obvezno polaganje jamčevine kao ostatak sustava dozvole, što je uklonjeno tek 1907, zabrana kolportaže, koja je uklonjena tek 1907, široke mogućnosti represivnog djelovanja prema tisku, napose putem instituta tzv. "objektivnog postupka", te suženje porotnog suđenja isključivo na tiskovne delikte i stvarna međuvjetovanost slobode tiska i porotnog suđenja. Porotno suđenje u Hrvatskoj je imalo osobito značenje jer je hrvatsko sudstvo bilo pod utjecajem izvršne vlasti. To osobito važi za razdoblje nakon Khuenovog ukidanja nekih jamstava sudačke neovisnosti 1884. godine, što je ispravljeno tek 1917.

U smislu političkih interesa očito je da su bečko i, naročito, budimpeštansko središte bili ključni činioci koji su posredno, ali učinkovito, utjecali na strožu tiskovnu i porotnu regulativu sa svrhom držanja političkih prilika u Hrvatskoj pod nadzorom. Ipak, i hrvatski nosioci vlasti iskazivali su vlastitu suzdržanost prema širenju slobode tiska koja bi im onemogućila učinkovit nadzor. Takav odnos upućuje na veliko društveno i političko značenje koje je tisak imao i za unutarnje političke odnose, ali i u sklopu borbe za obranu hrvatske autonomije.

Summary

FREEDOM OF THE PRESS AND TRIAL BY JURY IN CROATIA 1848-1918

Freedom of the press and trial by jury in Croatia were interdependent because the only protection of the freedom of the press in reality was a jury trial while the jurisdiction of the jury was strictly limited to offences committed through printed materials. In Croatia, censorship was abolished in 1848, while jury trials existed briefly from 1849-1850. However, the freedom of the press meant only the exclusion of censorship, but severe obstacles of other kind existed (a security as a precondition for establishing a political journal, administrative repression, severe punishments). The period of absolutism (1852-1859) saw the abolishment of the jury trial throughout the Empire and the King's decree of extremely severe press Order of 1852. Due to the refusal of the King, the Croatian Diet of 1861 and 1865 failed in enacting rather liberal laws on the freedom of the press and trial by jury. A complete and rather liberal press regulation was enacted in the Croatian Diet only in 1874-1875. This regulation included the Law on the Use of Printed Materials, the Law of the Criminal Procedure in Printed Matters, the Law on Establishing the List of Jurors and the Law on the Criminal Procedure as a subsidiary source. These laws were based on the respective Austrian regulations of 1862, 1868 and 1873. However, Croatian regulation limited trial by jury to offences concerning printed matters and was generally more severe. Political conditions determined the destiny of these laws due to which, in the period 1884-1903, trial by jury was suspended or reduced a couple times, thus enabling the Croatian Hungarophile government to placate the oppositional press. After some political changes, modest re-liberalisation took place in 1906 and 1907 when obligatory security was abolished and the possibility of administrative measures against the press was reduced. However, the greatest problem remained - the so-called "objective procedure" i.e. the possibility for an ordinary court to ban a particular issue of a certain journal without trying a person. In such cases, the

jurisdiction of the only jury court in Zagreb was bypassed. The freedom of the press and trial by jury were again suspended in the time of the war 1914-1918. Considering their political interests, it was clear that the Vienna Court and the Central Government in Budapest were the key factors that indirectly influenced the severe press and jury regulations in Croatia. However, Croatian authorities and the leading political elite also showed their scepticism toward the freedom of the press and toward trial by jury in particular.